

INSTITUT PRO KRIMINOLOGIÍ A SOCIÁLNÍ PREVENCI

**OHROŽENÁ MLÁDEŽ MEZI
PREVENCÍ A REPRESÍ**

Kazimír Večerka a kol.

Praha 2011

Autorský kolektiv:

PhDr. Kazimír Večerka, CSc.

Mgr. Jakub Holas

PhDr. Markéta Štěchová

JUDr. Simona Diblíková

PhDr. Marina Luptáková

Recenzenti:

PaedDr. Jiří Pilař (předseda Asociace speciálních pedagogů České republiky)

PaedDr. Jan Toman (ředitel Diagnostického ústavu a Střediska výchovné péče Praha 4)

Tento text neprošel jazykovou korekturou

ISBN 978-80-7338-118-9

© Institut pro kriminologii a sociální prevenci, 2011

www.kriminologie.cz

Obsah

1. Úvodem: Kriminální chování u dětí a mladistvých a cesty k jeho poznání.....	5
1.1 Vstup do tématu	5
1.2 Základní teorie vzniku kriminálního chování	8
1.2.1 Sociostrukturální teorie	10
1.2.2 Socioprocesuální teorie	11
1.2.3 Viktimologicky orientované teorie	14
1.2.4 Multifaktorové kriminogenetické koncepce	15
2. Užití zákona č. 218/2003 Sb. o soudnictví ve věcech mládeže v praxi	19
2.1 Aplikační praxe orgánů činných podle zákona o soudnictví ve věcech mládeže	21
2.1.1 Specializace státních zástupců, soudů, vzdělávání, kumulace agend	27
2.1.2 Posuzování trestní odpovědnosti – vyšetření duševního stavu mladistvého....	29
2.1.3 Opatření ukládaná mladistvým	29
2.1.4 Další otázky k problematice.....	39
2.1.5 Řízení ve věcech dětí mladších 15 let.....	43
2.1.6 Názory respondentů na další otázky	44
2.2 Shrnutí.....	47
3. Recidiva mladistvých pachatelů ve vztahu k trestnímu opatření odnětí svobody podmíněně odloženému s dohledem	50
3.1 Vstup do problematiky.....	50
3.2 Formulace výzkumného tématu; cíl a metodika výzkumu	53
3.2.1 Dohled probačního úředníka (probační dohled) a jeho specifika	56
3.2.2 Výzkumné soubory z pohledu trestněprávního.....	57
3.3 Výsledky výzkumu	59
3.3.1 Výzkumný soubor A	59
3.3.2 Kontrolní soubor B – výběr souboru.....	72
3.3.3 Srovnání obou souborů	72
3.3.4 Některé charakteristiky pachatelů vybraných soudci pro probační dohled	77
3.4 Shrnutí.....	81
3.5 Závěr	83
4. Úloha neziskových organizací v sociální prevenci	85
4.1 Úvod, návaznost na předchozí výzkumy	85

4.2	Cíl výzkumu, vzorek	87
4.2.1	Metody distribuce dotazníku.....	88
4.3	Výsledky šetření.....	89
4.3.1	Typ organizace a její činnosti	89
4.3.2	Složení pracovníků, jejich kvalifikace	93
4.3.3	Financování.....	98
4.3.4	Zapojení v rámci obce, kooperace, propagace	100
4.3.5	Vysvětlení úspěšnosti.....	109
4.4	Shrnutí.....	113
5.	Problémy v aplikaci sociální prevence u ohrožené mládeže.....	116
5.1	Vstupní úvahy	116
5.2	Výzkum.....	126
5.2.1	Použité metody, vzorek.....	126
5.2.2	Výsledky	128
5.3	Závěr	154
6.	Mladiství ve výkonu trestu odnětí svobody	157
6.1	Výběr testovacích metod.....	157
6.2	Zjištěné osobnostní charakteristiky.....	160
6.3	Shrnutí.....	165
7.	Závěrem	166
	Resumé.....	169
	Summary	176

1. Úvodem: Kriminální chování u dětí a mladistvých a cesty k jeho poznání

1.1 Vstup do tématu

Je známým faktem, že zločinnost mladých lidí je jedním z trvalých témat kriminologického bádání. Odborníci i laická veřejnost si stále znovu a znovu kladou filozofickou otázku, proč se z novorozených dětí, které se na první pohled - zejména v prvním období života - zdají být víceméně identickými, stanou v průběhu života lidé s diametrálně jinými přístupy k životu a světu. Výzkumná pozornost je pak upřena na procesy socializace, na ty procesy, které mají za úkol vřadit zkušeností neovlivněného člověka do společnosti, která jej obklopuje. Toto vřazení je závislé na mnoha vnitřních i vnějších činitelích, takže popsat obecný proces socializace je úkol značně složitý.

Člověk se rodí jako jedinec, který je nadán individuálně nezaměnitelným genetickým vybavením či kódem, který získal od svých blízkých (ale i vzdálených) předků. Tato výbava pak tvoří základní „hřiště“ jeho socializačních možností, „nádobu“, která je uzpůsobena k naplňování empirií světa a zároveň „optiku“, jež vyhledává, třídí a interpretuje vnější i vnitřní svět. Zkušenost přichází do lidského intelektu pomocí různě přesných či nepřesných smyslových čidel, percipované je nějak (více či méně adekvátně či neadekvátně) zpracováno a pojmově zařazeno do vnitřního osobnostního fundamentu, přijato nebo odmítnuto a stává se bází individuální odpovědi směrem k vnějšímu světu i k vytváření vnitřního názoru na svět a individuální roli jedince v něm. To vše je velký dynamický proces, který se v jedinci odehrává ve skrytosti a o kterém můžeme uvažovat jako o tzv. „černé skřínce“ porovnáváním vstupů (co se s jedincem děje a čemu je vystaven) a výstupů (jak očekávaně či neočekávaně reaguje na realitu, která jej obklopuje).

Mladí lidé přicházejí do světa, který je protkán - mimo jiné - různými mravními a právními regulemi, do světa institucí, které se je snaží socializovat, tj. udržet v rámci akceptovatelného, v rámci určitého kulturního kontextu. U většiny mladých lidí se to v zásadě

daří, vyrůstají z nich lidé, kteří v průběhu času úspěšně nahrazují generace svých vychovatelů či učitelů, kteří si osvojují kulturu a etiku společnosti a svébytně ji předávají dál. Kriminologie si však láme hlavu nad tím, proč někteří mladí lidé volí pro svůj život jinou cestu - cestu konfliktního soužití, cestu zločinu, z hlediska většinové společnosti cestu vyděděnců.

Předkládaná publikace přichází do tohoto prostoru otázek s řadou zjištění, která chtějí napomoci při formulování alespoň parciálních odpovědí na některé z nich. Přichází se zjištěními, která vypovídají o tom, do jaké míry je naše společnost připravena a schopna zachytit a zvrátit negativní vývoj konkrétního jedince, zabrzdit jeho „sklouzávání po šikmé ploše“. Text publikace tak směřuje k jednomu cíli, a to k pochopení, co je v budoucnosti třeba učinit, aby socializační snahy u některých mladých lidí nevyznívaly naprázdno, aby bylo výchovných nezdarů méně a méně. Velké naděje v tomto směru je třeba vkládat do zdokonalování systému preventivní práce, která by sladila výchovné zásahy pozitivně motivované orientační rodiny s účinnou a akceptovatelnou pomocí institucí veřejného prostoru.

Studie navazuje na některé předchozí výzkumné akce, které byly uskutečněny na tomto poli.¹ První část předložené studie reflektuje vývoj aplikace soudnictví nad mládeží poté, co byl uveden v platnost zákon č. 218/2003 Sb. o soudnictví ve věcech mládeže. V době, kdy byl tento moderně koncipovaný zákon uveden do praxe, naráželi soudci a státní zástupci na některé aplikační problémy, které vyžadovaly určité zpřesnění a doladění. Institut pro kriminologii a sociální prevenci tehdy provedl určitou sumarizaci podnětů praxe a v současnosti se k nim vrátil a pokusil se na základě dotazníkové akce zaznamenat posun v aplikaci. Díky vstřícnosti pracovníků justice se podařilo tento trend upřesnit.

¹ Srovnej:
Večerka, K., Holas, J., Štěchová, M.: Problémové děti ve školských výchovných zařízeních. Praha: MUTA BENE, 2001.
Večerka, K., Holas, J., Štěchová, M., Diblíková, S.: Sociálně patologické jevy u dětí. Praha: IKSP 2000.
Večerka, K., Holas, J., Štěchová, M., Diblíková, S., Neumann, J.: Mladiství pachatelé na prahu tisíciletí. Praha: IKSP 2004.
Večerka, K., Holas, J., Tomášek, J., Diblíková, S., Blatníková, Š.: Mládež v kriminologické perspektivě. Praha: IKSP 2009.
Scheinost, M. a kol.: Kriminalita očima kriminologů. Praha: IKSP 2011.

V této publikaci se mimo jiné zamýšlíme nad výchovným a reedukačním významem zákona o soudnictví nad mládeží. Snažíme se dopátrat úlohy probace, zjistit, do jaké míry soudní dohled reálně napomohl k zastavení či omezení delikventního vývoje a jaké jsou v tomto směru rezervy. Do probačního působení je totiž v teorii vkládána velká naděje, neboť se vychází z názoru, že mladý delikvent vyžaduje v rámci své resocializace a reedukace odbornou pomoc a podporu. Celý zákon směřuje k tomu, aby prostředky represe stály až na posledním místě v rámci pokusu změnit život mladých chybujících lidí.

Z hlediska omezení delikvence mládeže spočívá však nesporně nejdůležitější úkol ve včasné zásahu proti zahájení delikventní životní cesty. Zákon o soudnictví ve věcech mládeže předpokládá, že prostředky trestního práva budou řešeny pouze takové případy asociálního či antisociálního vývoje, které se nepodaří v zárodku ovlivnit, když už ne ve vlastní rodině dítěte, tak prostředky široce koncipovaného preventivního systému. Zde hraje významnou úlohu sektor nevládních organizací, který – buď přímo, či zprostředkovaně – působí preventivně proti rozvoji sociální patologie a tím proti počátečním fázím delikvence. I zde jsme se pokusili zjistit, jak tyto organizace pracují, v čem spočívají jejich úspěchy a jaké rezervy dosud v jejich práci existují. Navázali jsme na výsledky předchozích výzkumných zjišťování o preventivní práci na úrovni obcí, přičemž jsme se opírali o dobrozdání municipalit o hodnotné práci zkoumaných preventivních organizací.

Ve studii práci však hovoříme o preventivní práci ještě z jiného úhlu. Uvědomili jsme si, že i v současnosti existuje mnoho mladých lidí, jejichž počínající asociální činnost nebyla včas zachycena a jejich životní dráha dostatečně a účinně modifikována. Tyto mladé lidi nesporně nacházíme v diagnostických a výchovných ústavech, které se víceméně dodatečně snaží ovlivnit jejich často rozjetou sociálně patologickou či přímo delikventní životní dráhu. U těchto mladých lidí je zjevným, že se v průběhu jejich života staly různé závažné výchovné chyby a že preventivní systém tyto chyby včas neodhalil, či je sice odhalil, avšak neúčinně proti nim zasáhl. Pokusili jsme se proto tuto situaci hlouběji prozkoumat.

Konečně jsme svou pozornost zaměřili na otázku, jací mladí lidé v současnosti vykonávají nepodmíněný trest odnětí svobody. Vyšli jsme z úvahy, že po zavedení zákona č.218/2003 Sb. by odsouzení k nepodmíněnému trestu odnětí svobody mělo být u mladistvých něčím naprosto výjimečným a že proto osobnostní charakteristiky těchto uvězněných budou pravděpodobně vykazovat hluboké osobnostní odchylky. Zároveň jsme si

uvědomovali, že v této oblasti lze učinit pouze pokus orientačně zmapovat tuto problematiku a že by hlubší ponor do této materie vyžadoval dlouhodobější výzkumné kriminologické a penologické snažení. Toho by se museli zúčastňovat jak pracovníci vězeňství, tak dobře motivovaní pozorovatelé, kteří by byli svědky postupného narůstání problémů u zkoumaných klientů a jejich orientačních rodin v úseku od jejich raného dětství, přes období předškolní a školní až do současnosti. Pochopit v relativní úplnosti životní peripetie vězňů mladých lidí by tak vyžadovalo soustředěné úsilí řady dobrých analytiků. Takto mohl náš záměr zůstat jen na úrovni pokusu získat od málo motivovaných vězňů některé signály o jejich osobnostních charakteristikách.

Předkládaná publikace reaguje na zadání, kdy bylo usnesením vlády ČR č. 1150/2007 Institutu pro kriminologii a sociální prevenci uloženo, aby se v rámci strategie prevence kriminality na léta 2008 - 2011 zabýval problematikou antisociálních a asociálních projevů mládeže se zvláštním důrazem na příčiny a podmínky těchto projevů. Zároveň byl úkol rozšířen o zkoumání některých specifických otázek faktického dopadu aplikace zákona č.218/2003 na mladistvého pachatele.

1.2 Základní teorie vzniku kriminálního chování

Moderní kriminologie získává rozhodující podnět k rozpracování teoretických přístupů, které popisují vznik kriminálního chování až s nástupem pozitivizmu ve filosofii, vědě a sociologii. Vznik pozitivizmu je spojený se jménem francouzského sociologa první třetiny 19. století A. Comta, který zdůrazňoval, že věda musí vyrůstat z pevného základu faktů a proto jakákoli představitost, spekulace a fantazie v rámci poznávání objektu musí uvolnit místo nezaujatému pozorování².

² Comte A.: Cours de la Philosophie positive. Paris 1831.

Sociální teorie se však již i před vznikem pozitivizmu věnovaly zkoumání příčin kriminálního chování. Tak například antický filosof Pythagoras obhajoval v této problematice biologický přístup, když psal, že jsme předurčeni k dobrým a špatným skutkům ve stejné míře jako i k tělesnému zdraví či nemoci a to všechno závisí především od našich rodičů a od konstituce našeho těla, a to v míře větší, než od nás samotných. Naproti tomu lékař a filosof Hippokrates odmítal vliv biologických faktorů, jenž předurčují kriminální chování člověka a více zdůrazňoval vliv vnějších faktorů (výchovy, sociálního prostředí, podnebí).

Platon a Aristoteles zformovali základní pojmosloví tzv. chorob duše, přičemž rozlišovali nebezpečné skutky psychicky nemocného člověka a vědomé činy protispolečenského charakteru. Pro antickou filosofii je typické, že hledá souvislosti mezi chováním člověka, jeho temperamentem a výchovou.

Ideje pozitivizmu se projevily ve třech hlavních teoretických směrech, které popisují vznik kriminálního chování jednotlivce:

a) biologickém (zvaném také „antropologickém“), b) psychologickém, c) sociologickém

Vznik každého z těchto teoretických směrů je zpravidla spojován se jmény C. Lombroso, G. Tarde, A. Kettle.

Bez ohledu na skutečnost, že pozitivismus v té podobě, jak jej obhajoval A. Comte, již dávno nahradily pluralistické koncepce, eventuálně neomarxismus, nebo „kritická kriminologie“ či postmodernismus, přítomnost těchto hlavních teoretických směrů lze lehce „vystopovat“ v každé současné koncepci, škole a teorii, která se snaží popsat vznik příčin kriminálního chování jednotlivců³.

Inovativní přístup k této problematice nabízí L. Čírtková, podle níž jsou v současné kriminologii tři hlavní teoretické přístupy, které popisují vznik kriminálního chování a to:

a) sociostrukturální teorie; b) socioprocesuální teorie; c) viktimiologicky orientované teorie.

Nutno uvést, že i tato klasifikace zohledňuje existenci již zmiňovaného biologického, psychologického a sociologického přístupu při interpretaci příčin vzniku kriminálního chování jednotlivců^{4 5}

Ve středověku jeden z nejvýznamnějších filosofů Tomáš Akvinský ve svém spisu *Summa theologiae* v rámci učení o vůli rozeznává jak smyslové chtění, jednak vůli řízenou rozumem. Smyslové chtění je určené vášněmi, kdežto rozum se může povznést nad ně a stává se tak zdrojem svobody vůle. Rozum ukazuje sice vůli cíl, avšak vůle ho může uposlechnout, nebo nemusí. Tomáš Akvinský totiž vidí ve vůli a rozumu dvě přesně oddělené mohutnosti. Učení Akvinského následně zásadním způsobem ovlivnilo teorii přirozeného práva a výklad příčin lidského chování.

Později v roce 1624 vrchní soudní rada církve katolické Pavel Zakkias ve své práci „Soudní a medicínské otázky“ zformoval základní principy soudní psychiatrie a zdůrazňoval význam zdokumentovaných kriminalistických metod zkoumání všech účastníků vyšetřování zločinu: pachatele, jeho oběti a svědků.

Inspirativní byl také pohled světoznámého německého filosofa I. Kanta na zločiny, které spáchaly osoby duševně narušené. Ve své studii „Antropologie“ píše, že když člověk vědomě způsobil jinému člověku neštěstí a vzniká otázka jeho viny, tj., když je zapotřebí stanovit, jestli byl pachatel trestního činu psychicky nemocen, nebo požíval psychického zdraví – soud je povinen poslat věc trestního činu k posouzení ne na lékařskou, nýbrž na fakultu filosofickou, protože to je otázka pro expertízu filosofickou a psychologickou (Кириллов С. Ё., Попов С. Ё., Чумаков А.Н. (2004) История философии: учебное пособие для вузов. Юрист, Москва a též Сердюк Л.В. (2002) Насилие: криминологическое и уголовно-правовое исследование. Юрлитинфо, Москва).

³ Guilinsky, Ja. (2004): *Deviantology. Sociology of Crime, Narcotism, Prostitution, Suicide and other „Deviations“*. Saint Petersburg: Juridichesky Center Press, s. 68.

⁴ Čírtková L.: *Kriminalní psychologie*. Praha: Eurounion 1989.

⁵ Srovnej též: Neumann, J.: *Základní kriminologické školy a směry*, in Novotný, O., Zapletal, J.: *Kriminologie*. Praha: ASPI 2004.

1.2.1 Sociostrukturální teorie

Sociostrukturální teorie se soustřeďují především na využití sociologických přístupů k výzkumu problematiky a následně se rozdělují na teorie sociální dezorganizace a teorie anomie.

Teorie sociální dezorganizace (W. Thomas, F. Znamecki, R. Parc) využívá pojmy sociální organizace a dezorganizace. Ve stavu sociální organizace se systém vyznačuje následujícími třemi parametry: a) souladem norem a hodnot; b) systémovou soudržností, kdy členové společenství drží pospolu, v rámci jejich vztahů fungují kontrolní mechanismy a současně se vytvářejí neformální struktury; c) řádným způsobem interakce, kdy členové dbají na dobré způsoby při vzájemných vztazích.

Pro stav dezorganizace je příznačný stav opačný – rozpad a deziluze v mezilidských vztazích. Důsledkem je anonymita ve společenských vztazích, rozčarování a frustrace obyvatelstva, což následně negativně ovlivňuje působením rozličných sociálních institucí chování dětí a mládeže. Kriminální chování je za této konstelace vnímáno jako zcela přirozená reakce na tyto vnější nepříznivé okolnosti. Teorii anomie rozvíjel jako první francouzský sociolog Emile Durkheim. Hlavním postulátem této teorie je tvrzení, že v době radikálních sociálních změn se otřásají v základech tradiční hodnoty, přičemž platí, že nové ideály prozatím ještě nevznikly a nezačaly se etablovat⁶.

Psychologickou interpretaci teorie anomie provedli R. Agnew, D. Elliot, D. Greenberg, H. Voss. Neschopnost jednotlivce dosáhnout cílů, které si vytýčil zcela přirozeně vyvolává u těchto jednotlivců napětí a zatlačuje je do pozice sociálně méněcenných outsiderů. U

⁶ Durkheim považuje za anomickou takovou situaci, kdy chybí odpovídající regulace diferencovaných aktivit. V jeho studii o sebevraždách se anomie týká absence sociálních pravidel, tentokrát však ve vztahu k nezvládnutým individuálním touhám. Anomické jsou takové poměry, kdy tužby jednotlivců nejsou dostatečně regulovány společnými normami a v důsledku toho nemají jednotlivá individua při sledování svých cílů žádné vodítko morální povahy. Naprostá anomie je ovšem empiricky nemožná, neboť všechny společnosti jsou charakterizovány větším či menším stupněm normativní regulace. Uvnitř téže společnosti se mohou mírou své anomie lišit jednotlivé skupiny, a to podle stupně, v jakém pozbyly své morální jistoty a byly dezorientované ve svých očekáváních. Nebezpečí anomie zvyšuje ekonomický vzestup, který stimuluje lidskou žádostivost a budí zdání, že vše závisí pouze na jednotlivci (Viz podrobněji Keller J.: Dějiny klasické sociologie. Praha, Slon, 2004, s.195-235). Ke strukturálnímu funkcionalismu, teorii anomie a k teorii napětí (Strain Theories) se také hlásí významný americký sociolog R. K. Merton. Podle toho, jak se chovají individua v anomických poměrech, mluví o konformismu, inovaci, ritualismu, úniku (sebevrazi, uživatelé narkotik) a vzpouře. Merton, R.K. Social Structure and Anomie. American Sociological Review 3, 672-682, 1938.

jednotlivců následně vznikají anomické stavy, které doprovázejí pocity totálního zklamání a rozčarování. Zločin je za této situací jednou z možností, jak nahromaděné vnitřní napětí uvolnit.

1.2.2 Socioprocesuální teorie

Další skupina – tzv. socioprocesuální teorie - zkoumají vlivy makro a mikro prostředí, ve kterém působí jednatel, a to skrze mechanismy sociálního učení.

V rámci těchto teorií jsou rozlišovány: a) kognitivní teorie sociálního učení; b) teorie sebekontroly a vnější kontroly; c) teorie labellingu a d) teorie životní cesty a hledání smyslu života.

Teorie kognitivního sociálního učení (Social Learning) zahrnuje také teorii diferencované asociace (E. Sutherland, D. Cressey)⁷. Skupina těchto teorií vychází z premisy, že všechny sociální vzorce, ale též zločin jsou výsledkem procesů sociálního učení a nápodoby⁸. Subjekt v tomto procesu hraje aktivní roli a to tím, že autonomně zpracovává své životní zkušenosti a přisuzuje měnícím se životním situacím určitý axiologický (hodnotový) význam. Do tohoto kontextu spadá také koncepce „atraktivity zločinu“ amerického autora J. Katze. Podle jeho mínění zločinnost mnohokrát postrádá zjištěné, majetkové pohnutky a pachatel ji pojímá jako oblast, kde lze získat doposud nepoznané zážitky a svým způsobem se osobnostně realizovat.

Teorie diferencovaných asociací byla jednou z nejproduktivnějších koncepcí své doby, protože dovolovala vysvětlit jak „obyčejnou pouliční kriminalitu“ ale též kriminalitu, mnohdy skrytou, „bílých límečků“. Nedostatkem této koncepce, podobně jako i mnohých jiných kriminologických koncepcí v námi zkoumané oblasti, byla skutečnost, že nedokázala dát

⁷ Sutherland E., Cressey D.: Principles of Criminology. N.Y., Philadelphia, 1960.

⁸ Tyto názory mají svoje zdroje v koncepci G. Tarde, který ve svých knihách „Zákony nápodoby“ a „Filosofie trestu“ /obě knihy vyšly v roce 1890) objasňoval chování zločinců mechanismy nápodoby a učení. Protože v základech každého zločinného aktu jsou psychologické mechanismy, proto soudci podle jeho názoru mají rozhodovat o vině či nevině obviněného a samotná náprava spadá však do kompetence lékařské komise. Současně G. Tarde byl jeden z prvních teoretiků, kteří si povšimli, že růst blahobyti ve všech společenských vrstvách nevede automaticky k poklesu zločinnosti. V této souvislosti upozorňoval na růst trestních činů lidí bohatých a požívajících společenskou prestiž (tj. fakticky mluví o kriminalitě skupiny tzv. bílých límečků).

odpověď na množství závažných otázek (proč lidé mají právě ty společenské kontakty, kterými aktuálně disponují; nevysvětlila také původ zločinnosti a deviantního chování atd.)^{9 10}

Teorie kontroly a sebekontroly (T. Hirschi)¹¹ zkoumá proces vzniku společensky konformního jednání jednotlivců. Předpokladem vzniku takového chování je eufunkční (bezporuchová) činnost formálních a neformálních institucí společenské kontroly. Když se vazby mezi formálními a neformálními institucemi kontroly oslabují anebo se rozpadávají, vzniká prostor pro kriminální chování, které umožňuje hned teď bezodkladně (ve stylu donedávna populárního, tj. do propuknutí stávající světové ekonomické krize, reklamního sloganu - „odvaž se a užij si!“) uspokojování všech potřeb a přání.

Zakladatel *teorie labellingu* (etiketování a stigmatizace) byl H. Becker, který ve své knize „Outsiders“ vyslovil později často citovanou větu, že deviantem je individuum, kterému prostředí dalo tuto visačku (etiketu) a deviantní chování je právě takové chování, které bylo za takové označeno sociálním okolím¹². Této teorii předcházela koncepce amerického sociálního psychologa G. Mida, který rozvinul myšlenku symbolického interakcionismu, která staví na postřehu, že jenom lidskému druhu je vlastní charakterizovat, klasifikovat a interpretovat chování jiných lidí.

Uplatnit myšlenky symbolického interakcionismu se pokusil v oblasti kriminologie Tannenbaum¹³. Dítě se stává zlým, protože takto ho označují jeho nejbližší. Tento proces „nálepkování“ Tannenbaum nazývá „dramatizací zla“. Aby se tomu předešlo, Tannenbaum navrhuje neoznačovat lidi přímo za alkoholiky, narkomany či zloděje, ale eufemistickým a více lahodícím a méně traumatizujícím způsobem, jako lidi, které mají problémy s alkoholem, narkotiky či ze zákonem.

⁹ Guilinskyi, Ya. (2004): *Deviantology. Sociology of Crime, Narcotism, Prostitution, Suicide and other „Deviations“*. Saint Petersburg: Juridichesky Center Prass. S. 91.

¹⁰ Kriminolog D. Glaser vyšel z kritiky Sutherlandových teorií a rozvinul své pojetí tzv. diferencované identifikace, ve které zdůraznil opomíjenou úlohu osobnosti jedince, která rozhoduje o tom, zda se identifikujeme s pozitivními či negativními vzorci prostředí, ve kterých žijeme.

¹¹ Hirschi T.: *Causes of Delinquence*. Berceley: University of California Press. 1969. Svoji koncepci sociálních vztahů T. Hirschi vytvořil na základě empirického výzkumu a dotazování 5,5 tisíc žáků městských škol v San-Francisku. Dospěl k závěru, že čím bližší vztahy má s rodiči dítě, čím lepší má studijní výsledky ve škole, čím více je vtaženo do různorodé konformní činnosti ve společnosti, tím se snižuje pravděpodobnost, že si dítě bude osvojovat deviantní způsoby chování.

¹² Becker, H.: *Outsiders*. The Free Press of Glencol, 1963, s. 9. Nutno zdůraznit, že v koncepci labellingu H. Beckera se znovu projevuje již dávno diskutovaný spor mezi nominalisty a realisty ve středověké filosofii – je to nesporné poučení z dějin filosofie.

¹³ Tannembaum, F.: *Crime and the Comunity*. New York: Columbia University Press 1938.

V tomto kontextu H. Becker rozpracoval *model tzv. deviantní kariéry*. Podle jeho mínění odsouzený mladistvý pachatel po návratu z výkonu trestu zůstává trvale stigmatizován, jako ten, kdo již jednou byl odsouzen, což mu brání, aby se plnohodnotně zapojil do normálního občanského života. Odpovědí takto stigmatizovaného individua mohou být recidivy trestné činnosti. Tyto ideje H. Beckera dále rozvíjí například E. Lemert ve své koncepci „sekundárních deviací“¹⁴ a E. Shur, který zavádí pojem „zločinu bez obětí“ (alkoholismus, drogová závislost, provozování prostituce)¹⁵. K těmto teoriím se hlásí také současný německý sociolog a kriminolog F. Sack¹⁶, který vychází z postulátu, že absolutní většina populace v dnešních moderních společnostech se dostala alespoň jednou ve svém životě do rozporu s platnými zákony. Přitom oficiální sankce soudní moci může zcela náhodně z jinak bezúhonného člověka učinit zločince. Člověk, který je takto stigmatizován, se začíná chovat jako zločinec a jeho život se ocitá „doslova v troskách“, což Sack hodnotí jako nespravedlivost.

Teorie stigmatizace odhaluje důležitou vrstvu vztahu mezi zločincem a společností. I tato teorie je sice zatížena určitou jednostranností, avšak současně nás nutí zamyslet se nad skutečností, jestli odsouzení člověka za první nepatrný přečin nepřinese ve svých důsledcích více škody, než užitku¹⁷.

Další koncepce, *teorie životní cesty*, zkoumá trajektorie vývoje kriminality v rámci životní dráhy jednotlivce. Tato teorie si klade následující otázky, proč začne jednat páchat kriminální činnost, proč u ní setrvává, eventuálně ji stupňuje, anebo nakonec proč s kriminální činností končí. V tomto kontextu se pozornost soustřeďuje především na tyto aspekty: zkoumají se životní události, které splňují funkci prvotních stimulů deviantního chování jednotlivců, analyzuje se schopnost jednotlivce se vypořádat se stereotypními situacemi a míra podpory prostředí, které může zapůsobit jako nárazníková zóna, jenž pomáhá zvládat situace pro jednotlivce stresové a nepříznivé.

¹⁴ Lemert, E.: *Social Pathology: A Systematic Approach to the Theory of Sociopathic Behavior*. New York: McGraw-Hill 1951.

¹⁵ Shur, E.: *Crimes without Victims*. Englewoods Clifs, 1965.

¹⁶ Sack, F.: *Neu Perspektivem in der Kriminologie*. In: Sack F., Köning R.: *Kriminalzsociologie*. Wisbaden 1968.

¹⁷ Guilinsky, Ya.: *Deviantology. Sociology of Crime, Narcotism, Prostitution, Suicid and Other „Deviations“*. Saint-Petersburg: Juridičeskij Center Press 2004, s. 99.

Každý kriminální čin je výsledkem svobodného rozhodnutí jednotlivce. Proto ani nepříznivé sociální okolnosti, ve kterých se člověk ocitá, nemusí automaticky znamenat, že jednatel ovlivněný těmito okolnostmi začne páchat kriminální činnost. Na počátku kriminálního chování je osoba s určitým stupněm antisociálního jednání. Individuální, antisociální predispozice představují klíčový moment, který lze identifikovat již ve věku dítěte 8-10 let. Patří k nim hyperaktivita, impulzivita, neschopnost soustředit se a odmítání vnějšího výchovného působení. Za nepříznivé životní okolnosti lze považovat například nezaměstnanost, či dlouhodobé stavy finanční nouze. Dočasné situační vlivy, jako frustrace či roztržky v partnerských vztazích (eventuelně v mezilidských vztazích obecně), mohou v této konstelaci sehrát roli „rozbušek“, které podnítky kriminálního chování. Tyto faktory působí komplexně, protože oslabují konvenční vztahy jednotlivce a společnosti a vytlačují jednotlivce do prostoru kriminální scény¹⁸.

Blízká k teorii životní cesty je *koncepte hledání smyslu života*: vychází z pozice, že v západních společnostech narůstají stavy odcizení (alienace), dochází k rozkladu základních orientací a z hlediska hledání smyslu života se společnost propadla do hodnotového vakuu. Lidské jednání v těchto společnostech doprovází stále více apatie, agresivita a závislost, které vytvářejí podle V. Frankla¹⁹ jádro tzv. noogenní neurózy – těmito stavy trpí podle jeho mínění až 20 % západoevropských občanů.

1.2.3 Viktimologicky orientované teorie

Tyto teorie se soustřeďují na vysvětlení kriminálního chování na základě chování obětí a měnících se situací.

Model zranitelnosti, který je důsledkem životního stylu, rozpracovává myšlenku, že různí lidé se specifickým způsobem – vzhledem k tomu, jaký vyznávají životní styl – vystavují nebezpečným situacím²⁰. Míra zranitelností lidí v rámci životního stylu, který vyznávají, závisí například na tom, jestli jsou přívrženci cestování autostopem, jakým

¹⁸ Čírtková, L.: Kriminální psychologie. Praha: Eurounion 1998.

¹⁹ Frankl, V.: Vůle ke smyslu. Brno: Cesta 1994. Viz také: Frankl, V.: Paradoxical Intention. A Logotherapeutic Technique.-In: American Journal of Psychphtherapy, 14, 1960, s.520.; Logotherapy as Personal Theory. In: Israel Annals of Psychiatry 10, 1972.s.23.

²⁰ Čírtková, L.: Kriminální psychologie. Praha: Eurounion 1998.

způsobem si zabezpečují svůj majetek před krádežemi a poškozením, jestli jsou důvěřiví vůči neznámým osobám atd.

Mezi viktimologicky orientované teorie patří též *teorie rozdílných struktur příležitostí*. Tato teorie vychází z předpokladu, že pachatel vždy cílevědomě a prozíravě nachází vhodný objekt ke svému útoku podle kalkulace podstupovaného rizika a předpokládaného zisku²¹.

Je zapotřebí zdůraznit, že výše charakterizované tři hlavní teoretické přístupy, které popisují vznik kriminálního chování jednotlivců, přirozeně nevyčerpávají veškeré poznání kriminologie²² v této oblasti. Popišme na tomto místě ještě jednu velice produktivní teorii, kterou jsou *multifaktorové kriminogenetické koncepce* a související problematika faktorů ovlivňujících kriminální chování jednotlivce.

1.2.4 Multifaktorové kriminogenetické koncepce

Při výkladu kriminogeneze používají tyto koncepce více současně působících činitelů (faktorů) různého druhu a původu. Zakladatel této školy E. Ferri spatřoval příčiny kriminality ve vzájemném působení činitelů (především hustoty obyvatelstva, náboženských poměrů, veřejného mínění, obchodu, zemědělství, bezpečnosti); následně pak činitelů antropologických (věku, pohlaví, tělesných vlastností) ale také klimatických a pedologických faktorů (srážková činnost, teplota a vlhkost vzduchu, kvalita půdy atd.). Ve svém hlavním díle „Kriminální sociologie“ E. Ferri zdůrazňoval, že tyto faktory nepůsobí na kriminální

²¹ Ibidem

²² Problematice vzniku kriminálního chování jednotlivců se například věnují biologické (antropologické) teorie – koncepce dvojčat – Loehlim, Nichols; chromosomová teorie R. Foxa; frekvence pulsu D. Farringtona, M. Wadswortha a A. Raine; úroveň testosteronu a serotoninu v krvi (Viz podrobněji: Fihbein, D.: *Biobehavioural Perspective in Criminology* Wadsworth, Thomson Learning 2001 a též Sheley J. (Ed.): *Criminology: A Contemporary Handbook*, Third Ed. Wadsworth, Thomson Learning 2000; psychologické teorie – což je celá plejáda psychoanalytických a neopsychoanalytických koncepcí; sociologické teorie – chicagské školy a ekologie zločinnosti (klasická je práce Thrasher F.: *The Gang: A Study of 1,313 Gangs in Chicago*. University of Chicago Press 1927); teorie subkultur (Cloward R., Ohlin L.: *Deliquency and Opportunity*. NY: Free Press, 1960); teorie neutralizace (Syke G., Matza D.: *Techniques of Neutralization. A Theory of Delinquency*.//*American Sociology Review* 1957); teorie konfliktu (Simmel J., Marx K., Coser L., Dahrendorf R.), a kromě toho celá řada postmoderních teorií, mezi které patří i velice funkční teorie inclusive/exclusive (Taylor I., Walton P., Loung J., atd.).

chování jedinců v intencích logiky tzv. železného determinismu, nýbrž podle měnící se situace a podle pravidel teorie pravděpodobnosti²³.

Snaha a potřeba „vystopovat“ faktory ovlivňující vývoj kriminálního chování vyústila v mnohačetné teorie, které se opírají o úvahu o existenci tzv. *rizikových a ochranných* faktorů podmiňujících vznik kriminálního chování²⁴. Kriminogenní – rizikové faktory vyvolávající, usnadňující nebo podporující páchaní trestných činů jsou vzájemně a kombinovaně propojené. Žádný faktor sám o sobě nemůže být pokládán za výhradní a jednoznačnou příčinu kriminálního chování, ale ani jejich různé kombinace (například agresivita u dětí žijících v nuzných poměrech a ještě navíc v nefungujících rodinách) nevysvětlují pozdější delikvenci či kriminální chování. Nanejvýš můžeme mluvit o kumulativních účincích propletených kombinací rizikových faktorů zvyšujících pravděpodobnost volby antisociálního chování²⁵.

Studie zabývající se identifikací vnějších rizikových faktorů (tzv. faktory na úrovni komunity)²⁶ popisují různé rizikové faktory sociálního vývoje: chudobu (zejména zdůrazňují nebezpečí chudoby dětí a mládeže), nezaměstnanost (opět zejména mladých lidí), nevyhovující bydlení a nedostupnost sociální bytové výstavby a hospodářskou a společenskou marginalizaci²⁷. Spletitost a splývání rizikových faktorů činí obtížnějším stanovit jejich nezávislé, interaktivní a sekvenční vlivy na kriminální a antisociální chování²⁸ a vybízí badatele ke stanovení, které faktory predikují páchaní trestné činnosti nezávisle na ostatních.

²³ Prvním autorem, který v dějinách evropské filosofie použil pravděpodobnostní výklad působení rozmanitých faktorů na sociální procesy byl francouzský filosof Ch.L. Montesquieu ve své práci „O duchu zákonů“ (1752).

²⁴ K této problematice viz podrobnou a systematickou studii Šárky Blatníkové a Karla Netíka: *Predikce vývoje pachatele*. Praha: IKSP 2008. Studie je doprovázená množstvím odkazů na literaturu, vychází z teoretických konceptů a odkazuje na výzkumné výsledky v této oblasti.

²⁵ Dominující přístup (v podstatě vycházející z behaviorismu) k lidské osobnosti jako k mechanickému „výsledku“, který dostaneme po sečtení všech vlivů prostředí a vrozených individuálních předpokladů je pochopitelně neudržitelný. Osobnost není fatálně určená ani genetickými, ani sociálními determinantami.

²⁶ Donziger, S. R. (e.d.): *The Real War in Crime. The Report ofm the National Criminal Justice Commision*. New York: Harper 1996; Field, S. *Trends in Crime Revisited*. London: Home Office 1998; Kerr, J.: *Calling for Change: International Strategies to End Violence against Women the Hague, the Netherlands, Ministry of Foreign Affairs* 1994; Canada: *The War Against Women. Report of the House of Commons Permanent Committee on Justice and Solicitor General*. Ottawa 1995: House of Commons; National Committee on Violence: *Violence-Directions for Australia*. Canberra: Australian Institute of Criminology 1990; Loeber,R., Stouthamer-Loeber, M.: *development of Juvenile Aggression and Violence. Some Common Misconception and Controversies*. American Psychologist, vol, vol. 53,2,1998. In: Šárka Blatníková, Karel Netík *Predikce vývoje pachatele*. Praha, IKSP, 2008.

²⁷ Blatníková, Š., Netík, K.: *Predikce vývoje pachatele*. Praha: IKSP 2008, s. 14.

²⁸ *Ibidem*, s.15.

Ve známé Cambridgeské studii²⁹ se D. J. West³⁰ rozhodl pro pět klíčových faktorů, které ve věku 8 let velkou mírou přispívaly k počátku kriminální kariéry: nízký rodinný příjem, početná rodina, kriminalita rodičů, nízká inteligence dítěte a špatné výchovné postupy rodičů. Následně Farrington v již zmíněné studii rozeznal a pojmenoval prediktory vývoje kriminálního chování (ve věku 8-10 let), ve kterých se budoucí delikventi lišili od budoucích „nedelikventů“:

- rušivé, poruchové chování v dětství
- kriminalita v rodině
- nízká inteligence nebo slabý školní výkon
- rodinné faktory: nedostatečná výchova dítěte (tím je míněna nízká míra vyžadované disciplíny, nedostatečný dohled nebo odloučení dítěte od rodiče, tzv. „narušená struktura rodiny“ a příliš časně rodičovství
- impulzivita, rizikové chování, neklid (včetně psychomotorického), špatná schopnost koncentrace – všechny tyto „individuální zvláštnosti“ se řadí k syndromu deficitu pozornosti a hyperaktivity;
- ekonomický nedostatek (nízký příjem rodiny, neuspokojivé bytové podmínky, rozsáhlá, početná rodina)³¹.

Shrneme-li všech těchto šest kategorií proměnných, které se podle autorů Cambridgeské studie „odrážejí“ v kriminálním chování (a to nezávisle na sobě), dostaneme následující „pojmy“: impulzivita, inteligence, způsob výchovy dítěte (špatná výchova), kriminalita v rodinné anamnéze, socio-ekonomická deprivace (chudoba) a antisociální chování v dětství (problémy ve škole, syndrom deficitu pozornosti a hyperaktivity)³². Mluvíme-li o individuálních faktorech zvyšujících riziko kriminálního chování u mladých lidí, máme na mysli (a zkoumáme) především následující rizikové činitele: *nízká úroveň rozumových*

²⁹ Viz: Farrington et al.: Criminal Careers and Life Success: New Findings from the Cambridge Study in Delinquent Development. Findings 281, Research Development and Statistics Directorate, London 2006.

³⁰ West, D. J.: Delinquency: in Roots, Careers and Prospects. London: Heinemann 1982. In: Blatníková, Š., Netík, K.: cit. práce, s. 15.

³¹ V mírně pozměněné podobě cit. podle: Blatníková, Netík cit. dílo, s. 16.

³² Kromě výše uvedených autorů viz. také: McLaughlin, E., Muncie, J. (eds): The Sage Dictionary of Criminology. London: Sage Publ. Ltd. 2001.

předpokladů a vzdělání neboli vědomostí; dále pak nízká míra empatie (vcítění)³³ a impulzivita³⁴.

Prezentace a analýza hlavních teoretických přístupů, které popisují příčiny vzniku kriminálního chování jednotlivců, nás vede k následujícím zobecňujícím závěrům.

Především musíme konstatovat, že *neexistuje jedna, tak řečeno, integrativní nebo syntetická teorie*, která by vysvětlovala příčiny vzniku kriminality, a to v důsledku následujících skutečností. Kauzální souvislost je jenom jednou z podob souvislosti mezi prvky systému, přičemž je to souvislost, která se výrazně projevuje jenom v rámci relativně jednoduchých systémů. Avšak již biologické a tím více sociální a psychologické systémy a procesy, které v jejich rámci probíhají, jsou velice komplikované a mají charakter pravděpodobnostní, nelineární a stochastický, přičemž vydělit, co je příčina a co jsou důsledky, je v těchto složitých systémech ve své podstatě prakticky nemožné. Kromě toho je nutno uvést, že procesy zločinnosti jsou natolik rozmanité, že to vylučuje podmíněnost zločinnosti pouze jednou příčinou.

Zároveň je třeba zdůraznit, že jsou faktory (anebo skutečnosti), existence kterých vyvolává s větší anebo menší pravděpodobností vznik kriminálního chování; jakou podobu toto chování získá, závisí často na nahodilosti (tzv. „kriminální příležitosti“) a individuálních predispozicích subjektu, jenž páchá trestnou činnost. Obecně řečeno *nahodilost* v současné vědě sehrává o mnoho větší roli při vysvětlování příčin jednotlivých procesů, než rigidní determinismus.

³³ Někteří autoři rozlišují mezi kognitivní empatií (porozumění pocitů jiných lidí) a emoční empatií (spoluprožití pocitu jiných lidí). Více o tom v: Jolliffe, D., Farrington, D. P.: Examining the relationship between low empathy and self-reported offending. *Legal and Criminological Psychology*, 2006.

³⁴ Právě impulzivita jakožto specifický osobnostní rys se stal součástí řady psychologických technik, osobnostních dotazníků a projektivních testů. Malé shrnutí různých definic impulzivity nalezneme v již citované práci Blatníková, Š., Netík, K.: *Predikce vývoje pachatele*. Praha: IKSP 2008, s. 22.

2. Užití zákona č. 218/2003 Sb. o soudnictví ve věcech mládeže v praxi

Na úvod této kapitoly je vhodné konstatovat některé historické souvislosti, které se vztahují k soudnictví nad mládeží. Po vzniku Československé republiky se projevíly požadavky na provedení reformy a unifikace soudnictví ve věcech mládeže. Již v roce 1922 byla vypracována osnova, která byla poté základem pro vypracování prvního samostatného zákona upravujícího na našem území trestní právo a soudnictví dětí a mládeže. Dne 11. 3. 1931 byl přijat zákon č. 48 Sb. z. a n., o trestním soudnictví nad mládeží. Podle tohoto zákona se projednávaly trestní věci mladistvých a nedospělců a obecné trestně procesní předpisy se uplatnily pouze tehdy, když zákon o trestním soudnictví nad mládeží speciální úpravu neobsahoval. Ve své době šlo o moderní zákon, který upřednostňoval výchovné působení před represivními opatřeními. Tento progresivní zákon byl bez náhrady zrušen novým trestním zákonem č. 80/1950 Sb., byť některé moderní prvky zákona se ve více či méně modifikované podobě dochovaly i ve znění trestního zákona a trestního řádu z roku 1961.

Zahraniční právní systémy, stejně jako doporučení Rady Evropy jednoznačně upřednostňují oddělenou právní úpravu trestního soudnictví nad mládeží. Na novém zákoně, který by upravoval samostatně trestní právo mládeže se začalo pracovat v roce 1997, a po projednávání v roce 2002, kdy byly z obsahu vypuštěny dva významné návrhy (institut ochranné rodinné výchovy a kategorie mladých dospělých 18 – 21 let), bylo jeho znění 21. 5. 2003 schváleno. Samostatné trestní právo mládeže a specializovaný systém justice byly tedy v České republice obnoveny po více než padesáti letech zákonem č. 218/2003 Sb., o odpovědnosti mládeže za protiprávní činy a o soudnictví ve věcech mládeže, ve znění pozdějších předpisů, který nabyl účinnosti dnem 1. 1. 2004.

Jeden z autorů³⁵ tohoto zákona shrnuje, že jeho význam spočívá jednak v tom, že „trestné činy mladistvých budou posuzovány podle zvláštních pravidel, specializovanými soudy, s možností širší škály trestů či nápravných opatření“, jednak že „zákon upravuje i

³⁵ Jelínek, J.: Zákon o soudnictví ve věcech mládeže a základní zásady trestního řízení, Kriminální věda 4/2003.

řízení ve věcech mladistvých a stanoví zvláštní zásady tohoto řízení... Jsou jimi zásada zvláštního přístupu při projednávání trestních věcí mladistvých, zásada spolupráce s orgánem sociálně-právní ochrany dětí, zájmovými sdruženími občanů a osobami realizujícími probační programy, zásada ochrany soukromí mladistvého, zásada rychlosti řízení a zásada uspokojení zájmů poškozeného. (...) Současně nový zákon o soudnictví ve věcech mládeže zavádí nové postupy, které mění obsah základních zásad trestního řízení obsažených v trestním řádu.“ Dochází k „rozšíření principu oportunity trestního stíhání ve věcech provinění mladistvých. Státní zástupce a soud mládeže mohou u méně závažných provinění mladistvého za splnění určitých podmínek odstoupit od trestního stíhání, jestliže trestní stíhání není účelné a jestliže potrestání není nutné k odvrácení mladistvého od páčání dalších provinění (§ 70 cit. zák.). Jde o další formu tzv. alternativního vyřízení trestní věci v českém trestním řízení.“³⁶

Přijetím zákona č. 218/2003 Sb. vyvrcholila snaha o odstranění nedostatků předchozí právní úpravy a to zejména toho, že nebylo dostatečně upraveno zacházení s osobami mladšími 15 let, které se dopustily činu jinak trestného, že se nedodržovala zásada o pomocné úloze trestní represe, škála zákonných opatření byla příliš úzká a řešení trestních případů a ostatních deliktů nebylo dostatečně individualizováno. Cílem bylo jednoznačně posílení výchovného účelu sankcionování mladistvých.

Jednou z nově akcentovaných zásad zákona je snaha individualizovat a optimalizovat opatření ve vztahu k mladému člověku na šikmé ploše tak, aby došlo k jeho sociální a osobnostní rehabilitaci. Dokazování je třeba vést tak, aby vytvořilo podmínky pro potřebnou specifikaci řešení každého jednotlivého případu a zohlednění osobnosti mladistvého. Proto v trestních věcech mladistvých obviněných je třeba se zvláštní pečlivostí objasňovat a dokazovat též příčiny trestné činnosti, skutečnosti významné pro posouzení osobních poměrů obviněného a perspektivy jeho zapojení do činnosti prospěšné pro společnost. Zákon o soudnictví ve věcech mládeže věnuje značnou pozornost zjištění poměrů mladistvého, ve kterých žil před a v době spáchání činu i aktuální životní situaci mladistvého. Přitom reaguje i na nutnost objasňovat tyto skutečnosti s přihlédnutím k okolnostem konkrétního případu, zejména k osobě mladistvého, který spáchal provinění, a jeho aktuálním osobním poměrům.

³⁶ Jelínek, J.: Zákon o soudnictví ve věcech mládeže a základní zásady trestního řízení, Kriminální vědy 4/2003.

Institut pro kriminologii a sociální prevenci již řadu let věnuje soustavnou pozornost problematice antisociálních a asociálních projevů mládeže se zvláštním důrazem na příčiny a podmínky těchto projevů. Také v současném období IKSP sledoval tuto problematiku na základě usnesení vlády ČR č. 1151/2007 k hodnocení systému péče o ohrožené děti.³⁷

Námi provedené šetření věnované aplikaci zákona o soudnictví ve věcech mládeže se zaměřilo jednak na poznání vnitřní kompaktnosti a úplnosti této zákonné normy, jednak na možnosti a meze uplatnění zákona v praxi při zacházení s mladými delikventy. Cílem bylo zjistit, do jaké míry v současnosti naplňuje aplikační praxe orgánů činných podle zákona č. 218/2003 Sb. jeho zamýšlené ideje a záměry, zda problémy vyskytující se během prvního roku účinnosti přetrvávají či bylo nalezeno řešení, ať ustálením praxe nebo pomocí dílčích novelizací.

2.1 Aplikační praxe orgánů činných podle zákona o soudnictví ve věcech mládeže

Od uvedení zákona č. 218/2003 Sb. do praxe³⁸ uběhla již dostatečně dlouhá doba, aby bylo možno kvalifikovaněji posoudit klady a zápory této normy. Proto jsme se rozhodli pro ověření vybraných problémů, zachycených v materiálech okresních a krajských státních zastupitelství a souhrnně ve zprávě Nejvyššího státního zastupitelství³⁹ (7 NZN 601/2005) a podkladech okresních soudů⁴⁰, a též pro zaznamenání reakce na změny zakotvené v souvislosti s přijetím nového trestního zákoníku č. 40/2009 Sb.⁴¹.

Jako nástroj ke strukturovanému shrnutí poznatků praktiků bylo zvoleno dotazníkové šetření, dotazník byl určen soudcům a státním zástupcům, kteří se specializují na kriminalitu dětí a mládeže. Pro větší přehlednost se dotazník členil - viz dále - do tematických okruhů,

³⁷ Jeden z dílčích úkolů se soustředil na vyhodnocení uplatňování zákona č. 218/2003 Sb., o soudnictví ve věcech mládeže, zejména s ohledem na aplikační a faktické slabiny a nedostatky ve vztahu k vývoji trestné činnosti dětí a s využitím kriminologického výzkumu, včetně případné novelizace.

³⁸ Zákon je účinný od 1. 1. 2004

³⁹ Zvláštní zpráva obsahující vyhodnocení postupu státních zastupitelství při aplikaci zákona č. 218/2003 Sb., o soudnictví ve věcech mládeže, na trestním úseku i v netrestní oblasti.

⁴⁰ Náměty a návrhy legislativní změny v oblasti ukládání a výkonu trestu obecně prospěšných prací a v oblasti soudnictví ve věcech mládeže, pro legislativní odbor Ministerstva spravedlnosti, červenec 2005.

⁴¹ Zákon je účinný od 1. 1. 2010

které korespondovaly jednak s dříve zachycenými problémy a jednak s dalšími oblastmi, týkajícími se zacházení s mladistvými pachateli trestné činnosti.

I. Specializace státních zástupců a soudců, vzdělávání, kumulace agend

První okruh otázek se týkal vytvoření systému specialistů u orgánů činných v trestním řízení podle zákona č. 218/2003 Sb., jejich zastupitelnosti a personální dostatečnosti, zajištění speciálního vzdělávání a školení a vhodnosti kumulace trestní a netrestní agendy u jednoho specialisty na věci mládeže.

II. Posuzování trestní odpovědnosti – vyšetření duševního stavu mladistvého

Tento okruh se zaměřil na problematiku přibírání znalců při vyšetření duševního stavu mladistvého, na jejich nedostatek vyvolaný prvotní právní úpravou, vyžadující k posouzení dva specialisty na dětskou psychiatrii. V tomto problémovém okruhu se probírala i dostatečnost lhůty 1 měsíce na znalecké pozorování.

III. Opatření ukládaná mladistvým

Postoje respondentů k ukládání výchovných, ochranných a trestních opatření mapoval třetí, nejrozsáhlejší blok dotazů. Zajímaly nás názory na optimálnost škály opatření, problémy v praxi při ukládání všech tří typů zmiňovaných opatření, skutečná frekvence užívání výchovných opatření, a kdy uložení tohoto opatření považují soudci a státní zástupci za smysluplné. Dotazovali jsme se i na obligatornost souhlasu mladistvého s uložením výchovného opatření, dostupnost probačních programů v daném regionu a jaký typ těchto programů je nejvíce postrádán. Krátce jsme se věnovali i výchovným povinnostem, zejména důvěře v tento institut, četnosti ukládání výchovné povinnosti podrobení se programu probačního typu a jiných výchovných povinností, v demonstrativním výčtu neuvedených.

IV. Další otázky k problematice

- optimálnost současné právní úpravy vazby mladistvého
- užití ustanovení o účinné lítosti v praxi (§7 ZSM)
- problémy s řešením místní příslušnosti
- stanovení počátku nutné obhajoby u mladistvého
- souhlas s platnou úpravou zákazu zveřejňování informací (§§ 52-54 ZSM)
- spokojenost se součinností s Probační a mediační službou ČR⁴², konkrétní příklady možného zlepšení

V. Řízení ve věcech dětí mladších 15 let

Na často diskutovanou škálu opatření, která je možno uložit osobám mladším 15 let, jsme se dotazovali v páté části. Zde jsme se ještě zabývali názory na obligatornost návrhu státního zástupce na uložení opatření podle § 90 odst. 1 ZSM.

VI. Názory respondentů na naplňování cílů zákona

V tomto oddíle jsme si všímali širších názorů respondentů na právní úpravu soudnictví nad mládeží (výchovné působení, předcházení a zamezení další trestné činnosti a odčinění újmy), stanovení věkové hranice trestní odpovědnosti, zahrnutí úpravy problematiky tzv. mladých dospělých do speciálních ustanovení ZSM a hledáním vysvětlení pro statisticky vykazovaný pokles trestné činnosti spáchané mladistvými jsme dotazník uzavřeli. Samozřejmě byl respondentům poskytnut i prostor pro uvedení pozitivních a negativních poznatků z praxe k právní úpravě soudnictví nad mládeží a eventuelních dalších námětů.

Dotazník byl rozeslán v květnu 2010, tj. více než po 6 letech účinnosti zákona, na všechna okresní/obvodní státní zastupitelství a okresní/obvodní soudy v České republice. V průvodním dopise byl předseda soudu nebo okresní (obvodní) státní zástupce požádán o předání k vyplnění jednomu ze státních zástupců či soudců, který se specializuje na věci mládeže. Respondentům jsme nabídli též elektronickou verzi dotazníku.

⁴² Zákon o Probační a mediační službě č. 257/2000 Sb., účinný od 1. 1. 2001.

Bylo obesláno všech 86 okresních/obvodních státních zastupitelství a rovněž 86 soudních obvodů/okresů. Návratnost byla velmi vysoká, zejména u odpovědí ze státních zastupitelství, kde činila 98 %⁴³, ale i u soudů kde jsme zaznamenali též velice příznivou zpětnou reakci – 84 %⁴⁴. Celkem jsme měli k dispozici 72 vyplněných dotazníků ze soudů a 84 ze státních zastupitelství. Vysoká návratnost svědčí jednak o aktuálnosti problematiky, ochotě provázat teorii s praxí a v neposlední řadě o vstřícnosti a dobré spolupráci zmíněných orgánů činných v trestním řízení s naším výzkumným pracovištěm. Nicméně v některých případech byla poznatková báze dotazníku ochuzena tím, že respondenti málo využívali možnost odpovědět na volně položené otázky a příliš neusilovali o zdůvodňování svých názorů.

Dotazování specialisté na trestnou činnost mládeže si mohli samozřejmě zachovat anonymitu, v mnoha případech však jména uvedli (u elektronických verzí odpovědí bylo zase patrné, ze kterého okresu vyplněný dotazník pochází). Pro lepší poznání vzorku jsme požádali o uvedení pohlaví, věku, počtu let ve funkci a případně dobu, po kterou se věnují problematice kriminality mládeže.

Soubor respondentů, od kterých byl získán vyplněný dotazník k zákonu o soudnictví ve věcech mládeže č. 218/2003 Sb., má následující strukturu⁴⁵: celek **156 respondentů**, kteří se dotazníkového šetření účastnili, se člení v procentuálním zastoupení na 54 % státních zástupců a 46 % soudců. Za zmínku stojí, že zastoupení mužů a žen (specialistů na mládež) mezi soudci a státními zástupci není ve vzorku rovnoměrné – ženy tvoří 67 % a muži 33 %, přičemž u skupiny soudců je poměr mužů a žen téměř vyrovnaný, u státních zástupců však výrazně převažují ženy (81 %)⁴⁶.

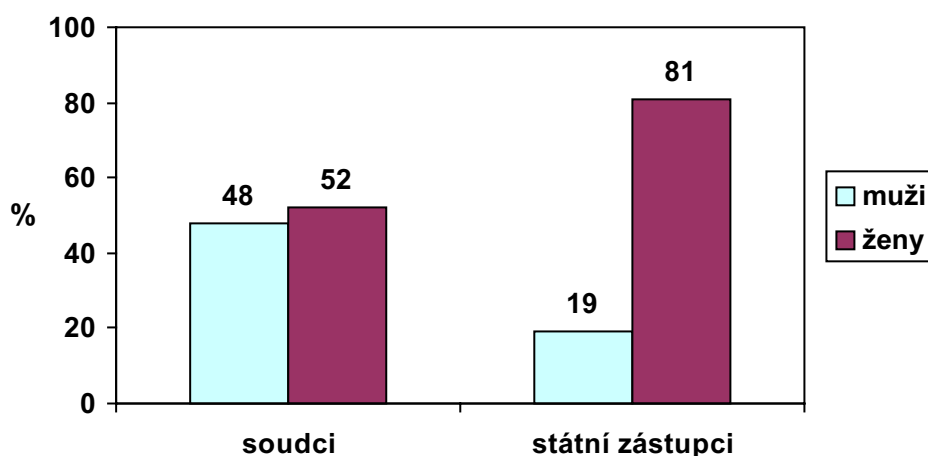
⁴³ Stoprocentní návratnost byla u státních zastupitelství v gesci krajů Ústí nad Labem, Praha - město, Ostrava, Plzeň.

⁴⁴ Stoprocentní byly soudní kraje Královéhradecký a Českobudějovický

⁴⁵ Data zpracovala v systému SPSS Mgr. Petra Anýžová.

⁴⁶ Údaje personálního odboru MSp za rok 2010 uvádějí, že ženy-soudkyně tvořily v tomto období na soudech 65 % a na státních zastupitelstvích se podíl žen pohyboval od 47 % až po 66 %.

Graf č.1: Zastoupení pohlaví ve funkcích soudce/státní zástupce (v %)

O početně téměř vyrovnaných souborech soudců a státních zástupců lze obecně říci, že se 66 % všech respondentů, kteří na tuto otázku odpověděli, nalézají ve věku mezi 35 až 55 lety s tím, že skupina státních zástupců je nepatrně více zastoupena mezi mladšími ročníky v kategorii 28 – 35 let; průměrný věk respondentů je 44 let.

Tabulka č. 1: Věk respondentů

Věk	soudce		státní zástupce		celkem	
	abs.č.	%	abs.č.	%	abs.č.	%
28 – 35 let	12	16,7	16	19,0	28	17,9
36 – 45 let	26	36,1	25	29,8	51	32,7
46 – 55 let	21	29,2	25	29,8	46	29,5
56 – 65 let	10	13,9	10	11,9	20	12,8
více než 65	0	0,0	2	2,4	2	1,3
neodpovědělo	3	4,1	6	7,1	9	5,8
Celkem	72	100,0	84	100,0	156	100,0

U dotazu na počet let strávených v dané funkci soudce či státního zástupce je nutné vzít v úvahu nižší míru odpovědí ve skupině soudců. S ohledem na tuto informační ztrátu lze konstatovat, že většina soudců v našem vzorku spadá do kategorií s praxí mezi 6 – 20 lety, kdy nejvýrazněji je zastoupena kategorie 11 – 20 let praxe; průměrný počet let strávený ve funkci soudce je 13,5 roku. U více jak poloviny státních zástupců dosahuje praxe v průměru 11 – 30 let, druhou nejpočetnější skupinou jsou státní zástupci s praxí 1 – 5 let.

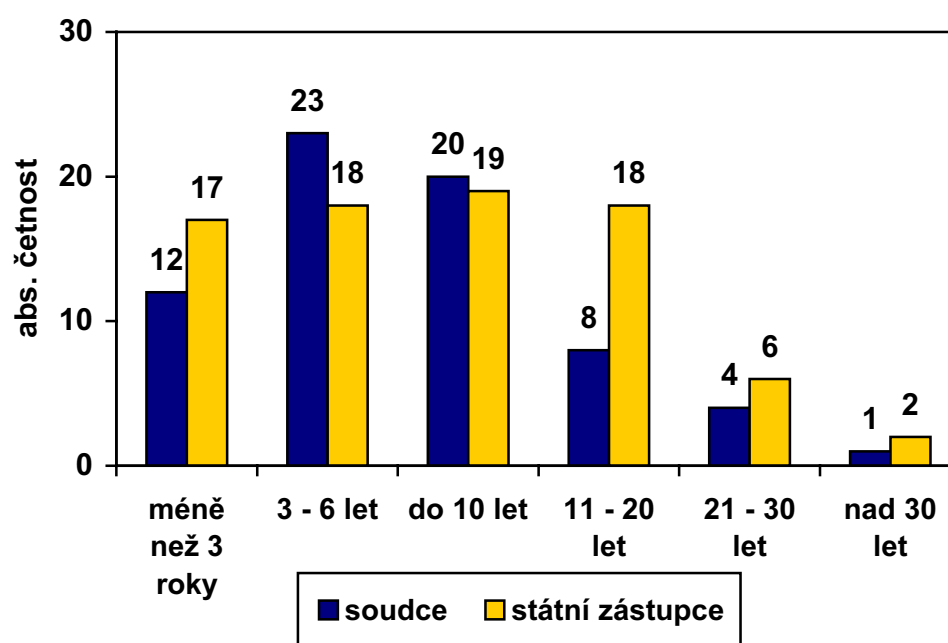
Státní zástupci statisticky významně dominují v kategorii 11 – 20 let praxe; ve funkci jsou státní zástupci průměrně 17 let.

Tabulka č. 2: Počet let strávených ve funkci

délka funkce	soudce		státní zástupce		celkem	
	abs.č.	%	abs.č.	%	abs.č.	%
1 – 5 let	5	6,9	15	17,9	20	12,8
6 – 10 let	12	16,7	12	14,3	24	15,4
11 – 20 let	18	25,0	25	29,8	43	27,6
21 – 30 let	4	5,6	19	22,6	23	14,7
více než 30 let	5	6,9	9	10,7	14	9,0
neodpovědělo	28	38,9	4	4,7	32	20,5
Celkem	72	100	84	100	156	100

Počet let specializace na problematiku mládeže je kategorií, která rozděluje soudce a státní zástupce na dvě polaritní skupiny. Soudci disponují převahou ve specializaci na mládež do 10 let, avšak státní zástupci jsou početnější skupinou v oblasti specializace na mládež od 11 let a výše. Průměrný počet let specializace na mládež (respondenty chápáno nejen podle ZSM) je u soudců 8 let a u státních zástupců 10 let.

Graf. č. 2: Počet let specializace na mládež soudci/státní zástupci

Se strukturou našeho vzorku, ve kterém převažují ženy, koresponduje i informace, že jak v počtu let strávených ve funkci státního zástupce, tak i v počtu let specializace na mládež ženy - státní zástupkyně naprosto suverénně vedou - obzvláště v kategorii 21 – 30 let praxe a 11 – 20 let specializace. U soudců jsou poměry žen a mužů v počtu let strávených ve funkci téměř vyrovnané do kategorie 20 let (ženy nepatrně více dominují v mladších souborech do 10 let praxe), v dlouholeté praxi však začínají mít výrazně navrch muži; v případě počtu let specializace na mládež muži - soudci - statisticky významně převládají v kategorii 11 – 20 let.

2.1.1 Specializace státních zástupců, soudů, vzdělávání, kumulace agend

První okruh otázek dotazníku se věnoval specializaci státních zástupců a soudců na trestnou činnost mládeže a dětí mladších 15 let. Podle získaných informací se vytvoření systému specializací na trestnou činnost dětí a mládeže, s výjimkou policie, kde nečiní vždy veškeré úkony specialista, nesetkalo u orgánů činných v trestním řízení s většími potížemi. Někdy býval zaznamenán problém se zástupností specialisty na státních zastupitelstvích vzhledem k personální nedoobsazenosti v některých okresech.

Podle dotazníkového průzkumu dosud pocítuje problémy s personálním obsazením míst specialistů na trestnou činnost dětí a mládeže jen 7 % soudců a 10 % státních zástupců, s problémem *zastupitelnosti specialistů* pro mládež se setkává již vyšší procento (15 % soudců a 11 % státních zástupců). Na otázku, zda je v konkrétním okrese/obvodu dostatečně *zajištěno speciální vzdělávání*, reaguje 29 % soudců a 17 % státních zástupců negativně, tj. sdělují, že v této oblasti existují problémy.

Soudci převážně kritizují, že neexistuje žádné systematické „povinné“ speciální vzdělávání a/nebo je nedostatečné, bez zaměření na aktuální problematiku. Státní zástupci významně poukazují především na přetrvávající nedostatečné personální obsazení státních zastupitelství, které je komplikací i při zastupitelnosti specialistů pro mládež. Rovněž upozorňují na fakt, že ani policie nemá žádný zvláštní systém speciálního vzdělávání.

Většina soudců a státních zástupců však nepovažuje systém speciálního vzdělávání za

problematický a obecně kladně argumentuje tím, že v rámci programů Justiční akademie je celá řada vyhovujících školení zaměřených na problematiku mladistvých i dětí mladších 15 let.

Názory na otázku, zda je *kumulace trestní a netrestní agendy* u jednoho specialisty *vhodná* či *nevhodná* se velmi různí (otázka cílila na spojení trestní a netrestní agendy v kauzách dětí a mládeže, ne vždy byla ovšem dotazovanými takto pochopena). Kladné stanovisko ke vhodnosti kumulace trestní a netrestní agendy u jednoho specialisty zaujímá 46 % soudců a 86 % státních zástupců.

Ti **soudci**, kteří nesouhlasí s kumulací trestní a netrestní agendy u jednoho specialisty (54 %), svůj názor dokládají zejména tím, že jim překáží rozdílnost právní úpravy a předpisů vztahujících se k řešení trestní a netrestní agendy a obávají se následné další pracovní zátěže při sledování ustálené judikatury; nesouhlasící **státní zástupci** navíc zdůrazňují propojení agend s nevhodnou vysokou pracovní zatížeností pouze jednoho specialisty. Souhlasné postoje většiny **státních zástupců** se však odvolávají na výhodu vzájemné souvislosti a legislativní provázanosti obou agend, zmiňují časovou souslednost a informační propojenost; 15 % státních zástupců však vidí kumulaci trestní a netrestní agendy účelnou pouze v případě řešení kriminálního chování u dětí a mládeže. Pokud někteří soudci souhlasí s kumulací agendy, tak proto, že taková je podle nich faktická praxe a tato potřeba vyplývá ze zkušenosti.⁴⁷

Z hlediska počtu let strávených ve funkci jsou nakloněni kumulaci trestní a netrestní agendy soudci a státní zástupci s nejkratší praxí v kategorii 1 až 5 let a též respondenti, zastávající funkci takřka nejdéle (21 – 30 let). Soudci a státní zástupci s negativním názorem na spojení agendy se vyskytují nejčastěji v kategorii 6 až 10 let praxe. Podle počtu let specializace na mládež je situace opačná; kladného názoru na kumulaci agend jsou soudci a státní zástupci převážně v kategoriích 6 – 10 let a 11 až 20 let, nesouhlas vyjadřují ti, co se pohybují mezi 3 až 6 lety specializace na mládež.

⁴⁷ Podrobný názor na otázku kumulace trestní a netrestní agendy vyjádřilo 76 % respondentů.

2.1.2 Posuzování trestní odpovědnosti

– vyšetření duševního stavu mladistvého

Na problém, vyskytující se při posuzování duševního stavu mladistvého, jeho rozumové a mravní vyspělosti, reagovala novela zákona z roku 2009. Původní stav, kdy bylo nutné k vyšetření přizvat dva pedopsychiatry, komplikoval nedostatek znalců - specialistů na dětskou psychiatrii, což ovlivňovalo včasnost vypracování znaleckého posudku a délku přípravného řízení⁴⁸.

Na dotaz položený respondentům, zda skutečně *řeší současná právní úprava problém nedostatku znalců*, vyvolaný původním ustanovením ZSM, odpovědělo 78 % soudců a 68 % státních zástupců kladně, tedy pouze 22 % soudců a 32 % státních zástupců se nedomnívá, že nová právní úprava zmíněný problém řeší (někteří z nich však pouze proto, že žádný problém s nedostatkem znalců neviděli ani dříve, ani nyní). Nicméně více než polovina státních zástupců udává, že znalců s touto specializací je stále málo, popř. že stále existuje problém se společným šetřením několika znalců a vyvozováním závěrů, vytížeností specialistů a časovými prodlevami, a že novela tento problém nevyřešila.

Na další otázku, zda se respondenti domnívají, že je *lhůta 1 měsíce pro znalecké pozorování* (plus případné prodloužení o jeden měsíc) postačující, jen malá část soudců (10 %) vidí ve lhůtách nějaký problém. Státní zástupci jsou v této otázce ještě jednoznačnější, neboť žádný z nich si nemyslí, že stanovené lhůty jsou nedostatečné. Je třeba ovšem vzít v úvahu, že 12 % všech respondentů konstatuje, že tuto skutečnost nemohou nijak posoudit.

2.1.3 Opatření ukládaná mladistvým

Za provinění, tj. trestný čin spáchaný mladistvým, je možné uložit výchovná opatření (dohled probačního úředníka, probační program, výchovná omezení nebo povinnosti atd.),

⁴⁸ Zákonná úprava nyní podle § 58 odst. 1 ZSM po novele č. 41/2009 Sb., účinné od 1. 1. 2010, požaduje pro vyšetření duševního stavu mladistvého už pouze jednoho znalce z oboru zdravotnictví, odvětví psychiatrie se specializací na dětskou psychiatrii a jednoho znalce z oboru zdravotnictví nebo pedagogiky, odvětví psychologie, se specializací na dětskou psychologii.

ochranná opatření (např. ochranné léčení, zabezpečovací detenci, ochrannou výchovu aj.) a trestní opatření (např. obecně prospěšné práce, peněžitě opatření, nepodmíněné odnětí svobody a další). Zákon č. 218/2003 Sb. nabízí v §§ 15, 21 a 24 jejich taxativní výčet. Není to však jediná forma reakce na delikvenci mládeže, existuje též možnost tzv. odklonů či upuštění od uložení trestního opatření.

Třetí baterie dotazů věnovaná opatřením ukládaným mladistvým byla vytvořena (nejen) na základě těžkostí, dříve (tj. v předchozím šetření) zmiňovaných soudci a státními zástupci. Mezi nejčastěji uváděné problémy tehdy patřily:

- **malá variabilita** nejen trestních opatření⁴⁹
- **neexistence probačních programů**, kdy více než rok po účinnosti zákona nebyly dostupné akreditované probační programy, do kterých by bylo možno mladistvé pachatele zařadit
- ákonem předpokládanou spolupráci s orgány probační a mediační služby nelze pokládat za uspokojivou, především z důvodu **nedostatečného personálního obsazení**. Komplikací je i vzdálenost středisek PMS od místa bydliště (dojíždění, ekonomická situace rodiny)
- **špatná spolupráce s orgány sociálně právní ochrany dětí**, v některých okresech nejsou zřízena střediska výchovné péče, což působí problém zejména u klientů ze sociálně slabších poměrů, kdy by dojíždění do zařízení bylo nad finanční možnosti rodiny

V současném výzkumu jsme se zaměřili zejména na *opatření výchovná* (i proto, že některým dalším se věnují nebo věnovaly jiné tématické výzkumy IKSP⁵⁰, věnované nejen mladistvým pachatelům⁵¹), a působení probační služby v tomto ohledu. Dotazníkové šetření nám poskytlo níže uvedené poznatky:

⁴⁹ (např. jeden konkrétní poznatek „při výkonu trestního opatření obecně prospěšných prací se objevuje problém při umisťování mladistvého, neboť nedosáhl věku 18 let, nemůže přijmout hmotnou zodpovědnost, velmi těžko může vykonávat práci samostatně a instituce v podstatě nemají zájem brát mladistvé k výkonu tohoto opatření“)

⁵⁰ Např. Zeman, P., Diblíková, S., Kotulan, P., Vlach, J.: Praxe v oblasti rozhodování o nařízení ústavní výchovy a uložení ochranné výchovy. Praha: IKSP 2009.; Rozum, J. a kol.: Probační programy pro mladistvé. Praha: IKSP 2011.

⁵¹ Např. Rozum, J., Kotulan, P., Háková, L., Nečada, V., Diblíková, S.: Ukládání nepodmíněného trestu odnětí svobody a jeho alternativy. Praha: IKSP 2005.; Zeman, P., Přesličková, H., Tomášek, J.: Institut zabezpečovací detence. Praha: IKSP 2005.; probíhající Výzkum uplatnění mediace v trestní justici, odpovědný řešitel J. Rozum, IKSP 2011.

V otázce na *optimálnost škály opatření*⁵² v rámci všech třech druhů sankcí, které je *možno uložit mladistvým*, ji celkem jen 8 % respondentů nepovažuje za vyhovující a ti by chtěli odstranit především napomenutí s výstrahou, které shledávají opatřením neefektivním. Zajímavá myšlenka zazněla od jednoho státního zástupce, který navrhoval doplnění podmíněného trestního opatření odnětí svobody ukázkou výkonu trestu - první týden nepodmíněně, aby mladistvý věděl, jak bude žít, pokud nebude žít řádně, tedy pokus o odstrašení.

Problém v praxi při ukládání výchovných opatření zaznamenává 25 % soudců. Polovina z těchto respondentů pociťuje problémy s nedostatkem probačních úředníků a probačních programů, zbytek se převážně potýká s problémem praktického výkonu výchovných opatření. Komplikace při ukládání *ochranných opatření* zmiňuje pouze 8 % soudců (a to v podstatě individuálního rázu). Potíže s *trestními opatřeními* při ukládání zaznamenává 11 % soudců, převážně konkrétní problém při uložení trestního opatření obecně prospěšných prací svěřenci ústavu. Otázky na problémy v praxi při ukládání výchovných opatření, ochranných opatření a/nebo trestních opatření byly kladeny takto separátně pouze soudcům, státní zástupci zodpovídali jen jednu otázku shrnující potíže se všemi druhy zmíněných opatření (vzhledem k malé četnosti ukládání ze strany SZ v praxi⁵³). Ze skupiny státních zástupců pociťuje při ukládání výchovných, ochranných i trestních opatření určité komplikace necelá třetina (23 %). Adresně s převahou uvádějí nedostatek akreditovaných probačních a výchovných programů. Uvědomují si, že tyto programy jsou pouze v některých regionech ČR a že chybí plošné pokrytí území komplexními službami akreditovaných programů.⁵⁴

Dotaz na *frekvenci užívání výchovných opatření*, zda tedy soudci či státní zástupci ukládají ve své praxi tento institut často či jen výjimečně, odpovídali respondenti na čtyřbodové škále⁵⁵ ze čtyř pětina shodně blížíce se průměru 2; tedy převážně odpověďmi „často“ a „občas“. Pouze 23 (14,7 %) dotázaných ukládá výchovná opatření jen výjimečně a 7 (4,5 %) nikdy; a to jsou s převahou státní zástupci. Je zajímavé, že takto výjimečně ukládají státní zástupci výchovná opatření i v případě, že žádné problémy v praxi při ukládání všech

⁵² Otázka nabízela respondentům i možnost návrhů de lege ferenda - co přidat, co ubrat

⁵³ Státní zástupce může ukládat pouze výchovná opatření v přípravném řízení.

⁵⁴ PMS má na podporu akreditovaných organizací, které mohou poskytovat specializované probační služby, standardně již řadu let dva miliony korun, které ročně rozděljuje v rámci dotačního řízení cca 20 organizacím. Tato situace není dostatečně stimulační k náležitému rozvoji této činnosti, o kterou se do značné míry opírá moderní pojetí zacházení s mladistvými v intencích zákona č. 218/2003 Sb.

⁵⁵ 1)často – 2)občas – 3) výjimečně – 4)nikdy

druhů opatření, která je možno uložit mladistvým, nepocitují (viz předešlá otázka); pokud tedy (byť zřídka) ukládají výchovné opatření, pak jsou to probační program nebo výchovná povinnost nahradit způsobenou škodu.

Tabulka č. 3: Frekvence ukládání výchovných opatření v praxi

frekvence	soudce		státní zástupce		celkem	
	abs.č.	%	abs.č.	%	abs.č.	%
často	20	27,8	18	21,4	38	24,4
občas	44	61,1	44	52,4	88	56,4
výjimečně	7	9,7	16	19,0	23	14,7
nikdy	1	1,4	6	7,0	7	4,5
celkem	72	100	84	100	156	100

Výjimečné či nulové ukládání výchovných opatření je příznačné pro soudce a státní zástupce s praxí mezi 11 a 20 lety, a respondenty s nejdelší praxí (31 let a více), což může evokovat určitou rigiditu; z pohledu trvání specializace na mládež pro kategorii mezi 11 a 20 lety. Časté a občasné ukládání výchovných opatření se rovnoměrně rozmisťuje mezi všemi kategoriemi počtu let praxe a specializace a mírně převažuje u respondentů s nejkratší praxí do 5 let.

V případě posouzení, v jaké situaci považují soudci a státní zástupci *ukládání výchovných opatření za smysluplné*, se čtvrtina soudců celkem očekávaně přiklání k prvopachatelům a netrestaným, méně narušeným mladistvým, kteří se dopustili málo závažných provinění; současně je pro pětinu soudců také podstatné vytvořené (vhodné) rodinné zázemí mladistvého. Nezanedbatelné je individuální posouzení případu pachatele vzhledem k typu trestné činnosti a jeho motivu. Zajímavá je poměrně početná skupina soudců (10 %), která pokládá za smysluplné ukládat výchovná opatření především méně ovladatelným dětem s problematickým výchovným prostředím a asociálním způsobem života.

Stojí za povšimnutí, že z hlediska počtu let ve funkci i počtu let specializace je tato skupina hůře ovladatelných pachatelů vhodným cílem výchovných opatření pro respondenty s praxí 21 až 30 let, zatímco prvopachatelství a aktivní přístup mladistvého je nejvhodnějším argumentem pro kategorii respondentů s praxí 6 až 10 let ve funkci. Významná je také

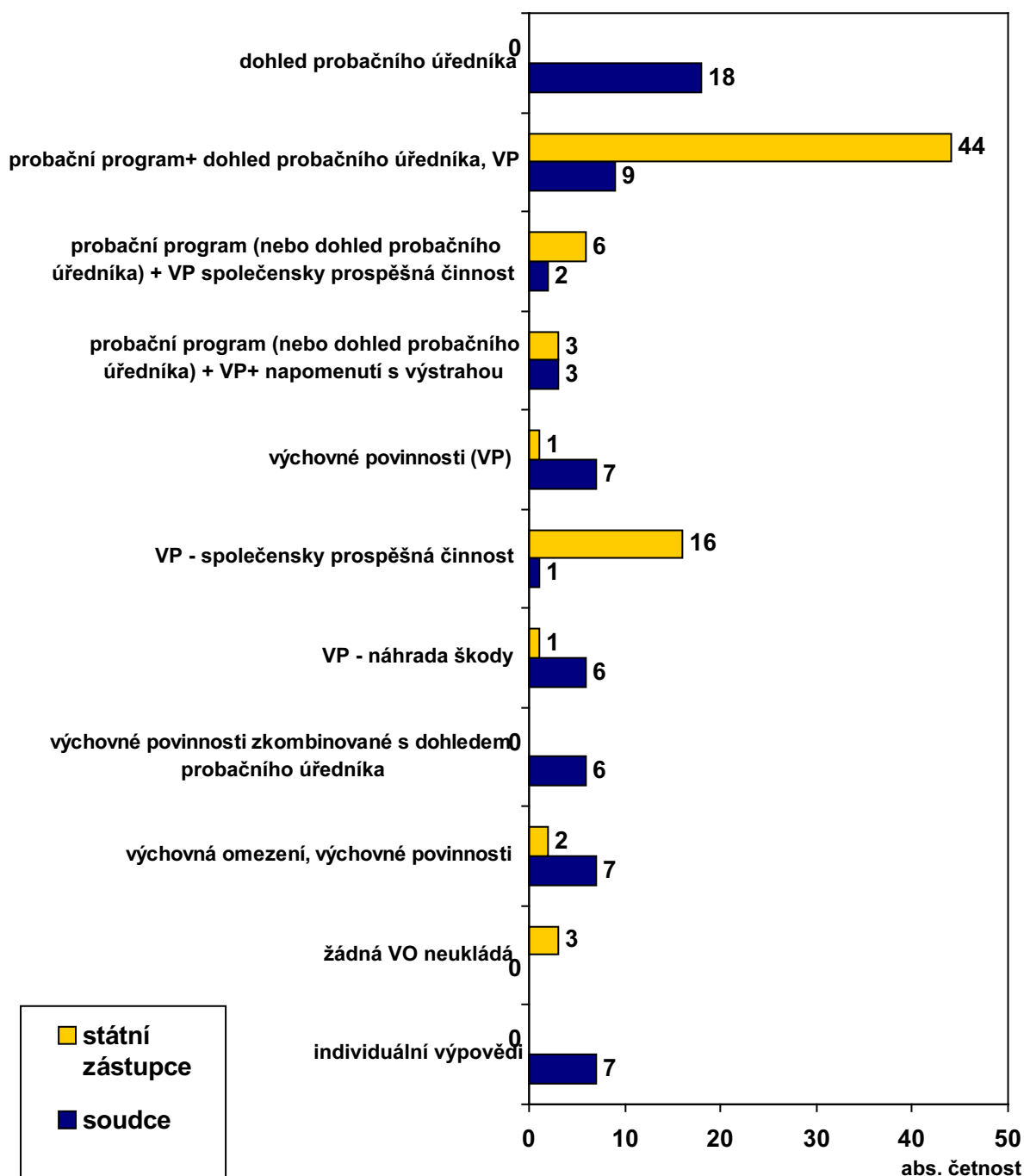
skupina soudců, která za (obsahově) vhodné výchovné opatření považuje udělení výchovné povinnosti řádně se věnovat studiu nebo výchovného omezení neužívat návykové látky.

Státní zástupci se při ukládání výchovných opatření také kloní k případům prvopachatelů, k individuálnímu náhledu na situaci mladistvého, považují za nutné brát v potaz jeho výchovné prostředí a typ trestné činnosti; zároveň však více jak desetina státních zástupců přikládá při rozhodování o opatření významně větší váhu aktivnímu přístupu mladistvého, jeho doznání pochybení, lítosti a snaze následky svého jednání odčinit. Zvažují také podstatně více než soudci mimořádnost situace a vybočení mladistvého z řádného života; včetně ukládání výchovných opatření v souvislosti s odklonem a při majetkové trestné činnosti.

Na dotaz, *kteřá výchovná opatření ukládají soudci či státní zástupci nejčastěji*, odpovídají dotázaní následovně: necelých 30 % soudců (18) má v oblibě ukládat samostatný dohled probačního úředníka (§16 ZSM), další třetina (20) soudců probační program (§17 ZSM) nebo dohled probačního úředníka včetně výběru výchovných povinností (§16, §18 ZSM, např. náhrada způsobené škody – odst. 1, písm. e)) a napomenutí s výstrahou (§20 ZSM). Oproti státním zástupcům se také nezdráhají ukládat i výchovná omezení (§19 ZSM).

Naproti tomu více jak polovina státních zástupců (44) preferuje volbu mezi probačním programem, dohledem probačního úředníka a/ nebo ukládáním výchovné povinnosti; pětina (16) státních zástupců pak volí zejména výkon společensky prospěšné činnosti (§18 ZSM, odst. 1, písm. c). Tři státní zástupci neukládají žádná výchovná opatření, což koresponduje s dotazem na frekvenci ukládání výchovných opatření (viz. str. 26), kde početnější skupina státních zástupců spadala do kategorie pouze výjimečného ukládání výchovných opatření.

Graf č. 3: Druhy nejčastěji ukládaných výchovných opatření

Důvody, které respondenti předkládají pro uložení výše zmíněného výchovného opatření dohledu úředníka PMS, jsou: dlouhodobá, soustavná spolupráce a kontrola ze strany probačního úředníka, popř. praktičnost a rychlost tohoto výchovného opatření. Probační program ukládají dotázaní z důvodu motivace, prevence a výchovného působení na mladistvého, částečně také kvůli aktivní účasti mladistvého; posuzují tento druh výchovného opatření jako účinné, dostupné a smysluplné řešení. Pokud upřednostňují soudci či státní zástupci napomenutí s výstrahou, vidí toto řešení jako prostředek lepšího startu do

života, opatření s výchovným a nápravným účinkem (včetně případné spojitosti se současným rozhodnutím o podmíněném zastavení trestního stíhání podle §307 a §308 tr. řádu či odstoupení od trestního stíhání dle §70 ZSM). Naproti tomu výkon společensky prospěšné činnosti (a výchovných povinností obecně) se ukládá zejména kvůli aktivnímu zapojení mladistvého, nabytí pracovních návyků a vzdělávání se, nezanedbatelná je i možnost případné kontroly a prevence; výchovné povinnosti zde slouží jako jednoduše účinné řešení. Výchovná povinnost ve formě náhrady vzniklé škody s sebou kromě reálného odstranění způsobené škody nese podle respondentů i určitou dávku sebereflexe a nápravy mladistvého. Výchovná omezení s sebou přinášejí kontrolu, prevenci, výchovné působení i nápravu; jsou startem do nového života.

Ještě stále v rámci dotazů z oblasti ukládání výchovných opatření byla soudcům a státním zástupcům položena otázka, zda považují mezi *výchovnými opatřeními některý institut za problematický, případně který, a co omezuje jeho vykonávání*. Za problémový považuje některý institut 40 % soudců a 37 % státních zástupců. Nejvíce komplikací provází podle poloviny těchto soudců ukládání probačního programu, následují problémy u určitých výchovných omezení (ty zaznamenává třetina dalších soudců); zbývající vidí obtíže u napomenutí s výstrahou a dohledu probačního úředníka. Z těch státních zástupců, kteří sdělili svůj názor, třetina posuzuje jako problematický probační program a další třetina státních zástupců výchovná omezení.

Probační programy nejvíce limituje podle dotázaných jejich omezená nabídka a nedostatečné personální obsazení. Výchovná omezení komplikuje špatná možnost kontroly jejich dodržování. Napomenutí s výstrahou je posouzeno jako opatření, které má značné praktické problémy při provádění a rovněž při kontrole dodržení; je totiž podle dotazovaných závislé na osobnosti mladistvého pachatele. Dohled probačního úředníka je příliš formální a vyžaduje součinnost ze strany rodiny a mladistvého, což je značnou komplikací pro nemajetné a sociálně slabé rodiny (tento poznatek platí i pro probační programy). Daná zjištění korespondují také s předchozím dotazem na nejčastěji ukládaná výchovná opatření. Pokud dotazovaní posoudili některý institut jako problematický, ve volbě ukládání konkrétního výchovného opatření se mu raději vyhnuli - s jedinou výjimkou probačního programu, který respondenti i přes nedostatky, jež jej provázejí, volí jako časté řešení, případně ještě v kombinaci s dohledem probačního úředníka nebo uložením výchovné povinnosti.

Následující tabulka shrnuje respondenty uváděné argumenty pro uložení výchovných opatření a problémy, se kterými se soudci a státní zástupci při jejich aplikaci setkávají:

Tabulka č. 4a: Shrnutí problematiky ukládání výchovných opatření: důvody a problémy; interpretace otevřených otázek

Výchovné opatření			
	Dohled probačního úředníka	Probační program (+ dohled probačního úředníka)	Napomenutí s výstrahou
Důvody pro uložení	kontrola dlouhodobá spolupráce praktické řešení rychlé výchovné opatření	motivace prevence výchovné působení aktivní účast mladistvého účinné a dostupné řešení	lepší start do nového života výchovný a nápravný účinek
Problémy	nedostatek probačních úředníků formálnost součinnost ze strany rodiny	nedostatek probačních programů nedostatečné personální obsazení součinnost ze strany rodiny chybí speciální programy vzdělávání, pracovní dovednosti, rekvalifikace programy k drogové problematice, programy sociálního výcviku	problém při provedení špatná kontrola závislost na osobnosti pachatele

Tabulka č. 4b: Shrnutí problematiky ukládání výchovných opatření: důvody a problémy; interpretace otevřených otázek

	Výchovná omezení	Výkon společensky prospěšné činnosti (výchovná povinnost)	Náhrada vzniklé škody (výchovná povinnost)
Důvody pro uložení	start do nového života kontrola prevence motivace náprava	aktivní zapojení mladistvého získání pracovních návyků vzdělávání se kontrola a prevence účinnost řešení	odstranění vzniklé škody sebereflexe náprava mladistvého
Problémy	špatná možnost kontroly	–	–

V další otázce týkající se názoru, zda dotazovaní považují za *optimální požadovat obligatorně souhlas mladistvého* pro uložení výchovného opatření, se vyjádřilo záporně (ve smyslu mít možnost uložit výchovné opatření bez ohledu na souhlas mladistvého) 74 % soudců a 51 % státních zástupců. Důvodem nesouhlasu je u téměř poloviny soudců názor, že uložení výchovné povinnosti je na úvaze soudu a státního zástupce; u třetiny soudců pak zazněl názor, že výchovné opatření nemá být odměna, ale má fungovat jako prostředek k odvrácení další trestné činnosti a být mladistvým vnímáno jako forma sankce. Souhlas mladistvého k možnosti uložení výchovného opatření podle těchto dotázaných obecně oslabuje výchovné působení na mladistvého a snižuje vážnost a vynutitelnost opatření. Naproti tomu se pětina státních zástupců, která považuje obligatorní souhlas mladistvého za vhodný požadavek, spíše kloní k tomu, že spolupráce obviněného je nutná k dosažení cíle výchovného opatření, a tři čtvrtiny státních zástupců vyjadřují názor, že souhlas mladistvého značí aktivní postoj k potrestání a odplatě za jeho trestnou činnost, ochotu podrobit se výchovnému opatření, čímž je následně dána účelnost tohoto souhlasu a motivace pro mladistvého.

Na dotaz, zda je podle respondentů v jejich okrese *dostatečná nabídka probačních programů*, odpovídá 53 % soudců a 51 % státních zástupců, že nabídka probačních programů dostatečná není; skupiny jsou tedy názorově rozděleny na dvě podobně velké části. Většine

soudců i státních zástupců chybí v podstatě všechny typy probačních programů; významně postrádají respondenti speciální programy zaměřující se na vzdělání, pracovní dovednosti a rekvalifikaci mladistvých. Poměrně často postrádají respondenti krátkodobé programy k drogové problematice či programy sociálního výcviku, zaměřující se na budování právního vědomí a slušného chování. Méně početně zastoupené skupině soudců i státních zástupců chybí jmenovitě probační program „Právo pro každý den“. 20 % dotázaných má nějaký jiný individuální návrh, například by uvítalo nabídku pracovních a doškolovacích programů, programů pro méně inteligentní děti, krátkodobé programy proti šikaně, gamblerství, chybí jim také alternativy trávení volného času pro mladistvé.

Početná skupina dotazovaných, která posuzuje nabídku probačních programů jako nedostatečnou, se však i přes tento fakt nezdráhá probační programy jako výchovná opatření ukládat (přes 40 % z nich). Důležité je ale poznamenat, že i když tento druh výchovného opatření volí, tak jen občas a nebo výjimečně; a spíše nalézají náhradní řešení, jakým je dohled probačního úředníka či uložení výchovné povinnosti, např. vykonání společensky prospěšné činnosti. Zdá se, že značná část respondentů by ráda probační programy ukládala častěji, kdyby měla jistotu, že takové programy budou k dispozici, a to v dostatečné kvalitě i kvantitě.

*Podrobení se programu probačního typu*⁵⁶, tj. výchovnou povinnost podle §18 ZSM, odst. 1, písm. g) ukládá ve své praxi 49 % soudců a 37 % státních zástupců. Pokud dotazovaní tento druh výchovné povinnosti ukládají, považují ji za efektivní, kvalitní a dobře dostupnou (to je hodnocení třetiny soudců a poloviny státních zástupců z těch, kteří tento institut využívají); výhodou je rychlá a flexibilní spolupráce, která navíc napomáhá mladistvým zařadit se do normálního života. Společně se zmíněným druhem výchovné povinnosti tato skupina dotazovaných nejčastěji ukládá probační program či dohled probačního úředníka.

Respondenti, kteří tuto výchovnou povinnost ukládají neradi, nejčastěji poukazují na nedostupnost vhodných programů a jejich nedostatečnou kapacitu, popř. nevhodné případy provinění mladistvých k využití tohoto druhu programů. U skupiny státních zástupců je patrné, že tuto výchovnou povinnost ukládají jen výjimečně (20 % státních zástupců).

⁵⁶ §18 odst. 1, písm. g) ZSM „podrobil se ve svém volném čase vhodnému programu sociálního výcviku, psychologickému poradenství, terapeutickému programu, vzdělávacímu, doškolovacímu, rekvalifikačnímu nebo jinému vhodnému programu k rozvíjení sociálních dovedností a osobnosti mladistvého, který není probačním programem.“

Argumentují tím, že jsou špatně dostupné, finančně náročné pro sociálně slabé rodiny, vyžadují velkou míru spolupráce mladistvého a vzhledem k osobám pachatelů nejsou efektivní; mají navíc jen krátkodobé působení. Tito státní zástupci nejčastěji ukládají probační programy a vykonání výchovné povinnosti – určitého druhu společensky prospěšné činnosti.

Z celého počtu dotázaných pouze téměř zanedbatelná 4 % uložila někdy ve své praxi *i jinou výchovnou povinnost*, neuvedenou v demonstračním výčtu §18 ZSM; jmenovitě omluvu a povinnost docházet pravidelně do školy a plnit si školní docházku.

2.1.4 Další otázky k problematice

Problematiku úpravy vazby mladistvého, užití ustanovení o účinné lítosti (§ 7 ZSM), řešení místní příslušnosti, počátku nutné obhajoby u mladistvého a zákazu zveřejňování informací postihoval čtvrtý okruh otázek. Zařadili jsme sem i dotaz na spokojenost se součinností s Probační a mediační službou v konkrétním okrese/obvodu.

K názoru, zda je *ustanovení §7 ZSM o účinné lítosti* využíváno v praxi, se vyjádřilo záporně 56 % soudců a 55 % státních zástupců. Desetina státních zástupců navíc udává, že pokud je tohoto ustanovení využíváno, tak pouze zřídka. Jako nejčastější odůvodnění ojedinělého využívání ustanovení o účinné lítosti udává zmiňovaná polovina soudců i státních zástupců fakt, že většinou nejsou splněny všechny zákonné podmínky, a to především dobrovolné odstranění či napravení následků z vlastní iniciativy; navíc třetina dotazovaných soudců sděluje, že nedisponují s ohledem na toto ustanovení žádnými zkušenostmi, popř. státní zástupci argumentují tím, že se užívá spíše odklonů.

Současnou *právní úpravu vazby mladistvého*⁵⁷ (zejména trvání vazby dle §47 ZSM) shledává jako vyhovující 45 % soudců a 58 % státních zástupců, za nedostatečnou ji tedy považuje 40 (55 %) soudců a 35 (42 %) státních zástupců. Jak skupina soudců, tak i skupina

⁵⁷ Vazba v řízení ve věcech mladistvých nesmí trvat déle než dva měsíce, a jde-li o zvlášť závažné provinění déle než šest měsíců (§ 47 odst. 1 ZSM). Po uplynutí této doby může být vazba výjimečně prodloužena až o další dva měsíce a v řízení o zvlášť závažném provinění až o dalších šest měsíců, pokud nebylo možné pro obtížnost věci nebo z jiných závažných důvodů trestní stíhání v této lhůtě skončit a propuštěním mladistvého na svobodu hrozí, že bude zmařeno nebo podstatně ztíženo dosažení účelu trestního stíhání. K takovému prodloužení může dojít pouze jednou v přípravném řízení a jednou v řízení před soudem pro mládež. Maximální doba trvání vazby u mladistvého může tedy činit u všech provinění šest měsíců, u zvlášť závažných provinění osmnáct měsíců.

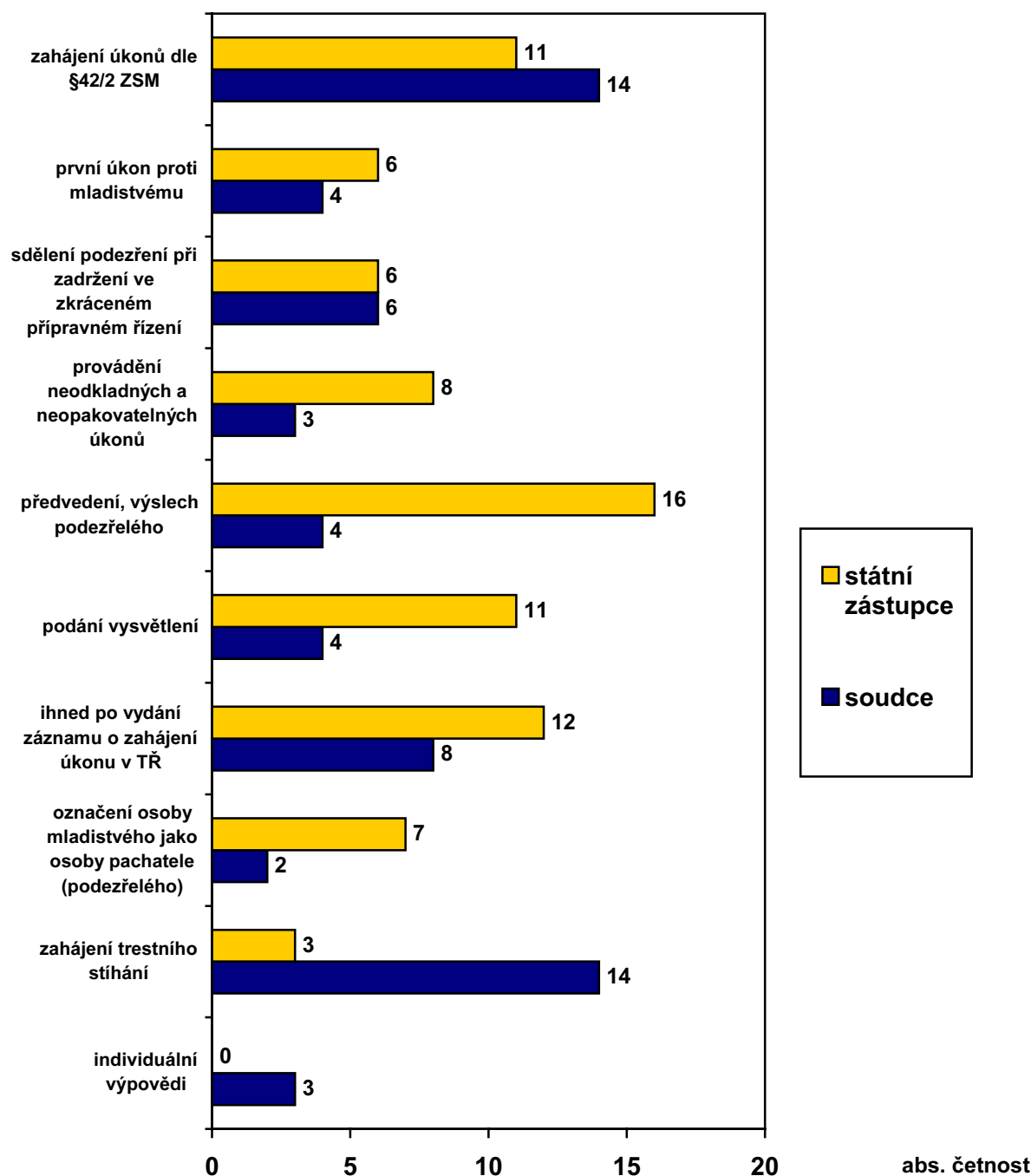
státních zástupců se ve velké míře shoduje na tom, že největším problémem je doba trvání vazby a problém prodloužení vazby; popř. zbytečná komplikovanost právní úpravy obecně. Podle 6 % státních zástupců se používá vazba jen výjimečně.

Jako možné návrhy úpravy z celkového množství nespokojených s právní úpravou uvádí polovina soudců prodloužit délku vazby (např. na 6 měsíců, 1 rok, z 2 měsíců na 3 měsíce atp.), včetně zajištění možnosti jejího opakovaného prodloužení. Pětina soudců by pak raději hlasovala pro jednotnou právní úpravu pro dospělé i mladistvé pachatele, tzn. například zkrátit základní délku vazby, nebo jen omezit maximální délku vazby pro mladistvé. Dvě pětiny státních zástupců se také více přiklánějí k jednotné právní úpravě pro dospělé a mladistvé pachatele, pouze jedna pětina je zastáncem prodloužení délky vazby a opakovaného prodloužení, další pětina státních zástupců by navrhovala změnit lhůtu pro státní zástupce (§ 47 odst. 2 ZSM – např. zkrátit na pět dní) nebo celkově zjednodušit právní úpravu.

Ve své praxi zaznamenává v současnosti nějaké *problémy s řešením místní příslušnosti* 19 % soudců a 46 % státních zástupců. Více než dvě třetiny soudců i státních zástupců detekují tyto problémy zejména u chovanců výchovných ústavů, kteří často z těchto institucí utíkají, jsou umísťováni do diagnostických ústavů a následně opět zařazováni do různých výchovných ústavů; zbytek pak shledává obtíže, pokud se jedná o časté změny místa bydliště osoby a pokud se liší adresa trvalého bydliště od místa spáchání trestného činu.

Odpovědi na dotaz, s jakým úkonem soudci a státní zástupci spojují *počátek nutné obhajoby u mladistvých*, se značně liší. Variant, které dotázaní nabízeli k primární volbě, vznikalo velké množství – viz graf č. 4. 23 % soudců a 14 % státních zástupců spojuje počátek nutné obhajoby u mladistvých se zahájením úkonů všeobecně dle §42 odst. 2 zákona č. 218/2003 Sb. (zajímavým faktem je, že tuto variantu nejčastěji volí nejmladší a nejstarší ročníky výkonu praxe ve funkci); 7 % dotázaných pak volilo obecnou možnost spojování nutné obhajoby s jakýmkoli prvním úkonem, který byl podniknut proti mladistvému. Ostatní respondenti již uváděli konkrétní úkony, které považují za stěžejní pro zahájení nutné obhajoby mladistvého, např. sdělení podezření, provádění neodkladných a neopakovatelných úkonů atp. Přes 10 % dotázaných nejčastěji uvádí zahájení obhajoby výsledkem podezřelého, podáním vysvětlení, vydáním záznamu o zahájení úkonu trestního řízení a obecně zahájením trestního stíhání. Zatímco soudci více preferují zahájení trestního stíhání, u státních zástupců dominuje výslech podezřelého.

Graf č. 4: Druhy úkonů spojených s počátkem nutné obhajoby u mladistvých

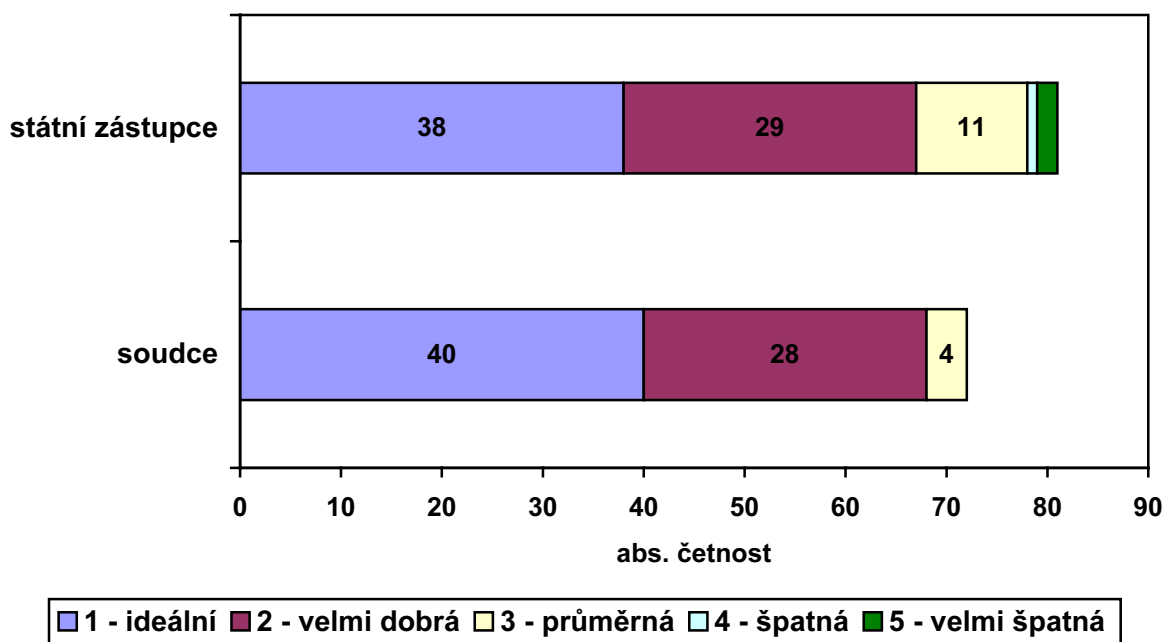
S obsahem platné *právní úpravy zákazu zveřejňování informací* o řízení vedeném proti mladistvému (§§ 52 – 54 ZSM) nesouhlasí 47 % soudců a 29 % státních zástupců. Polovina soudců nesouhlasí proto, že by podle nich měla být účast veřejnosti u hlavního líčení povolena z důvodu výchovného působení na všechny zúčastněné, a také kvůli prevenci a odstrašení (např. ve formě náslechu pro školy). Polovina z odpůrců zákazu zveřejňování informací mezi státními zástupci zastává spíše názor, že pokud došlo k pravomocnému

odsouzení, není důvod utajovat pachatele; nijak ho to nestigmatizuje. Naopak nemá docházet k přílišné ochraně pachatele, může to být pro společnost i potenciálně ohrožující. Při závažnějších proviněních se 10 % dotázaných přiklání k možnosti zveřejňování informací kvůli ochraně společnosti.

Pro *hodnocení součinnosti s Probační a mediační službou ČR* v oblasti soudnictví nad mládeží měli respondenti k dispozici pětistupňovou škálu⁵⁸. 88 % dotázaných zvolilo pro vyjádření své spokojenosti s PMS index spolupráce 1 a 2; potvrdili tedy ideální a nebo velmi dobrou spolupráci. Obecně lze říci, že jsou soudci s PMS ještě o něco více spokojeni než státní zástupci, 94 % soudců volilo index spolupráce do 2, zatímco státní zástupci jen v 82 %.

Zbylí státní zástupci a soudci pokládají spolupráci s PMS za průměrnou, špatnou a nebo velmi špatnou (obzvláště státní zástupci s praxí ve své funkci více jak 10 let).

Graf č. 5: Hodnocení součinnosti s PMS v oblasti soudnictví nad mládeží

S tímto poznatkem koresponduje i zjištění, že pokud respondenti shledávají spolupráci s PMS ideální či velmi dobrou, skutečně pak také ve své praxi nejčastěji ukládají probační program a/nebo dohled probačního úředníka. Mimo jejich pozornost nejsou ale ani jiná výchovná opatření (např. různé druhy výchovných povinností – výkon společensky prospěšné

⁵⁸ Škála součinnosti: 1) ideální, 2) velmi dobrá, 3) průměrná, 4) špatná a 5) velmi špatná spolupráce

činnosti, náhrada způsobené škody atp.). Zajímavým faktem je, že i dotazovaní, kteří považují spolupráci s probační a mediační službou za průměrnou či špatnou, také ve svých praxích ukládají jako výchovné opatření probační program, příp. dohled probačního úředníka; a to i relativně častěji podle hlediska frekvence ukládání výchovných opatření. Zde se můžeme domnívat, že buď doufají v postupné zlepšování vzájemné spolupráce a nebo pouze pasivně uloží určité opatření, aniž by věřili v jeho přínos pro nápravu mladistvého.

Jako příklady, v čem spolupráce s PMS není ideální a co by se na ní mohlo vylepšit, uvádí pětina soudců nedostatečné personální obsazení PMS, další pětina soudců pak vylepšit provázanost PMS a státního zastupitelství, vyřešit problém komunikace a dostatečné aktivity úředníků středisek PMS. Kritičtější státní zástupci také vyzdvihují problém nedostatku pracovníků Probační a mediační služby, včetně adresné stížnosti na rychlost jejich služeb a případnou flexibilitu.

2.1.5 Řízení ve věcech dětí mladších 15 let

Krátce jsme se též zaobírali otázkami řízení ve věcech dětí mladších patnácti let a škálou opatření, která jim je možno uložit.⁵⁹ *Souhlas s obligatorností návrhu státního zástupce na uložení opatření* dle § 90 odst. 1 ZSM vyjadřuje 46 % soudců a pouze 18 % státních zástupců. Soudci, kteří takto demonstrují svůj souhlas s povinným návrhem SZ, zmiňují, že je to řešení s výchovným a preventivním prvkem, které se osvědčilo, neboť se jedná o protiprávní jednání nezletilého, které zasluhuje konání řízení. Okresní státní zastupitelství navíc spolupracuje s policií a soud tak dostane ucelený spis a nemusí vykonávat vyšetřování sám.

Státní zástupci, kteří povětšinou nesouhlasí s obligatorností návrhu SZ, staví svá tvrzení na argumentech jako „neúčelnost, nadbytečnost a pouhá formálnost“. Více jak třetina státních zástupců prosazuje, že by státní zástupce měl mít větší volnost a možnost zvážit nepodání návrhu k projednávání u soudu s ohledem na okolnosti případu a osobnost dítěte, rodinné prostředí a podstatu spáchaného skutku. Další třetina státních zástupců je toho názoru, že

⁵⁹ Novela zákona č. 41/2009 Sb., účinná od 1. 1. 2010, rozšířila škálu opatření dle § 93 o výchovnou povinnost, výchovné omezení a napomenutí s výstrahou.

formálnost zmíněného uložení plyne ze skutečnosti, že některé případy lze řešit mimosoudně se stejnými výchovnými výsledky, například někdy postačuje projednání věci policejním orgánem ve spolupráci se zapojením orgánů sociálně-právní ochrany dítěte (OSPOD), pohovor se státním zástupcem či na Probační službě, někdy postačí opatření rodičů; není zapotřebí vést časově a finančně náročné řízení. Pětina státních zástupců pak pokládá obligatornost návrhu za nadbytečný a neúčelný úkon, včetně skutečnosti, že opakované podávání návrhů podle nich postrádá smysl zvláště tam, kde již bylo uloženo vhodné ochranné opatření.

Škálu opatření, která je možno uložit dětem mladším 15 let, považuje za dostatečnou 94 % soudců a 80 % státních zástupců. Dvě pětiny z nespokojených dotázaných by navíc doplnily ochranné léčení a třetině respondentů chybí v nabídce ústavní výchova. Soudci spíše postrádají ústavní výchovu, státním zástupcům na druhou stranu více chybí ochranné léčení. Na to již reaguje další novela⁶⁰ zákona č. 218/2003 Sb., která možnost uložení ochranného léčení dětem mladším 15 let zavádí – viz § 93 odst. 1 pís. g).

2.1.6 Názory respondentů na další otázky

Dotazník uzavíraly obecnější dotazy, zejména, zda zákon č. 218/2003 Sb. naplňuje deklarované cíle, na názor respondenta na stanovení věkové hranice trestní odpovědnosti a statisticky vykazovaný pokles trestné činnosti spáchané mladistvými.

Na otázku, zde podle názoru soudců či státních zástupců *naplňuje zákon* č. 218/2003 Sb. o soudnictví ve věcech mládeže *deklarované základní cíle*, odpovídá přes 80 % soudců i státních zástupců, že *výchovné působení* zmiňovaný zákon zcela či relativně naplňuje. Z toho 18 % soudců a 10 % státních zástupců souhlasí s úplným naplněním, 65 % soudců a 73 % státních zástupců vyjadřuje pouze relativní souhlas, tedy že k naplnění základního cíle výchovného působení spíše došlo než nedošlo.

Zákon o soudnictví ve věcech mládeže však už podle dotázaných podstatně méně splňuje cíl *předcházet a zamezit další trestné činnosti*, k relativnímu splnění tohoto cíle se

⁶⁰ Sněmovní tisk 275/0, podepsáno prezidentem.

hlásí jen 52 % soudců a 54 % státních zástupců, k úplnému naplnění pouze 7 soudců a 2 státní zástupci. *Odčinné újmy* je nejméně naplňovaným cílem zmíněného zákona, pouze 32 % soudců a 49 % státních zástupců je toho názoru, že spíše došlo k dosažení vytyčeného třetího cíle, pro úplné naplnění cíle odčinit újmu hlasuje zanedbatelná menšina 4 soudců a pouze 1 státní zástupce.

Přibližně 80 % obou skupin respondentů (79 % soudců a 82 % státních zástupců) se nedomnívá, že by měla být ve speciálních ustanoveních *upravena problematika tzv. mladých dospělých*, jak bylo původně při tvorbě zákona č. 218/2003 Sb. plánováno. Více než polovina soudců a státních zástupců k tomuto kroku nevidí důvod, neboť současnou právní úpravu považuje za dostatečnou. Státní zástupci navíc argumentují faktem, že věk blízký věku mladistvých je zákonnou polehčující okolností (srov. § 41 odst. 1. písm. f) tr. zákoníku č. 40/2009 Sb.). Z přibližné pětiny dotázaných, která je toho názoru, že problematika tzv. mladých dospělých by speciálně být upravena měla, většina kritizuje skutečnost, že se nezhledňuje faktická (rozumová a mravní) nezralost čerstvě zletilých osob a že by se v jejich případě mělo postupovat jako u mladistvých.

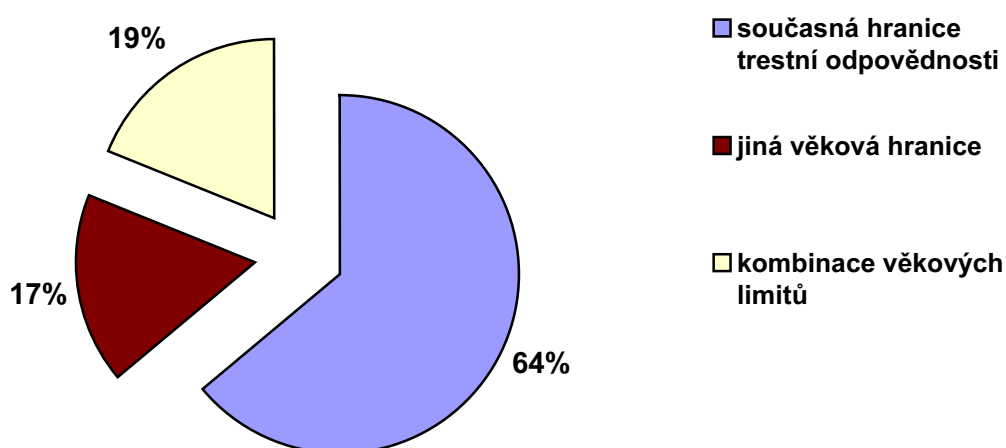
V situaci, kdy se měli respondenti pokusit *vysvětlit předložené statistiky Ministerstva spravedlnosti udávající, že za poslední roky klesá počet trestných činů spáchaných mladistvými* (a to i po indexaci na počet obyvatel dané věkové skupiny), čtvrtina všech dotázaných uvedla, že žádné vysvětlení pro tento stav nemá; okolo 15 % dotázaných uvedlo, že se s poklesem zatím ve své praxi nesetkalo, že tuto situaci nezaznamenalo. Přes 10 % státních zástupců hledá vysvětlení (i přes zmiňovaný přepočít) v demografických faktorech přicházejících slabších ročníků a též v kvalitnější preventivní práci a výchovném působení, práci s delikventními dětmi mladšími 15-ti let či v efektivních výchovných programech. Pouze 4 % státních zástupců jsou přesvědčena, že kriminalita obecně klesá. Třetina soudců naproti tomu udává jako příčinu klesajícího počtu trestných činů nízkou objasněnost činů a převažující latentní část kriminality; příp. znatelnější tolerantnost společnosti k delikvenci mládeže. Desetina soudců je přesvědčena o tom, že soudy a státní zastupitelství plní své úlohy, legislativa i policie ČR funguje a úprava zákona č. 218/2003 Sb. efektivně naplňuje své cíle.

V neustále diskutované otázce *optimální věkové hranice trestní odpovědnosti* vybralo 64 % dotázaných současnou hranici 15 let, 17 % respondentů jinou věkovou hranici a 19 %

praktiků volilo možnost vlastní kombinace věkových limitů. Obecně lze říci, že státní zástupci jsou spíše nakloněni současné hranici 15-ti let, zatímco soudci rovnoměrně podporují i jiné věkové hranice trestní odpovědnosti, příp. jejich kombinaci.

Pokud soudci nebo státní zástupci volili jinou věkovou hranici, pak dvě třetiny z nich preferovali pevnou hranici 14-ti let (obzvláště ti s praxí a specializací na mládež mezi 20 a 30 lety). V kategorii kombinace věkových limitů polovina soudců i státních zástupců upřednostňuje snížit v případě zvláště závažných zločinů věkovou hranici podle rozumové a mravní vyspělosti pachatele na 13 nebo 14 let, v ostatních případech ji ponechat na hranici 15-ti let. Téměř polovina státních zástupců a sedmina soudců by snížila v případě závažné trestní činnosti věkovou hranici dokonce až na 12 let a v ostatních případech lehčí trestné činnosti by ji ponechala na hranici 15-ti let.

Graf č. 6: Názory respondentů na optimální hranici trestní odpovědnosti

Zdůvodnění ponechání současné hranice trestní odpovědnosti 15-ti let se opírá u více jak poloviny soudců a státních zástupců o argument nutnosti rozumové a mravní vyspělosti, kterou nacházejí až u dětí nad 15 let. Třetina soudců a téměř desetina státních zástupců pak operuje s faktem, že hranice 15-ti let je zavedený institut a odpovídá potřebě praxe z hlediska provázanosti s ostatními odvětvími práva. Pětina soudců a desetina státních zástupců také udává, že trestní represí nelze řešit nedostatky ve výchově rodiny a nedostatky ve výchovných opatření za strany společnosti; nejdůležitější je podle nich prevence.

Většina soudců a státních zástupců, kteří jsou zastánci jiné věkové hranice trestní odpovědnosti, resp. věkové hranice 14-ti let, zdůvodňuje svá stanoviska tím, že již ve 14-ti letech mohou nést pachatelé trestní odpovědnost a jsou dostatečně mravně a společensky vyspělí, aby si byli vědomi nelegálnosti svých činů; navíc v dnešní době rychleji dospívají a mají dostatek informací. Příznivci kombinace věkových limitů argumentují nutností odlišit banální trestné činy a závažné/brutální trestné činy a jejich následky; resp. závažnost spáchaného činu a jeho následky proti životu a zdraví člověka.

2.2 Shrnutí

Na základě výstupů z dotazníkového šetření můžeme konstatovat, že v současnosti již nečiní problémy vytvoření systému specializace na trestnou činnost mládeže podle zákona č. 218/2003 Sb., snad s výjimkou policie, kde, dle sdělení respondentů, všechny úkony nečiní vždy příslušný specialista. Ani zastupitelnost se nejeví jako výrazná překážka, se systémem dalšího vzdělávání však není spokojena téměř třetina soudců.

Nejvýraznější rozpor mezi soudci a státními zástupci se vyskytuje v otázce kumulace trestní a netrestní agendy u jednoho specialisty. Spojení vzhledem k vzájemným souvislostem a legislativní provázanosti podporuje takřka 9 z 10 státních zástupců. Soudci jsou pro pouze z necelé poloviny.

Se zákonnou nabídkou opatření, která je možno mladistvým za provinění uložit, je spokojeno přes 90 % všech dotazovaných. Čtvrtina státních zástupců nachází těžkosti souhrnně u všech tří typů opatření, potíže při ukládání konkrétně výchovných opatření zaznamenává též čtvrtina soudců. Výchovná opatření jsou respondenty v osmi případech z deseti užívána buď „často“ nebo „občas“. Důvodem pro oblibu ukládání výše zmíněných opatření může být i vysoká spokojenost se spoluprací s Probační a mediační službou ČR, kterou si navzdory neustále zmiňované finanční a personální nedostatečnosti chválí téměř devět desetin respondentů.

Při posouzení situace, ve které se jeví uložení výchovného opatření jako vhodné, státní zástupci kladou důraz na aktivní přístup mladistvého, jeho snahu po odčinění následku protiprávního jednání, projevení lítosti a doznání pochybení. Důležitým faktorem při

posuzování je též, zda se jedná o ojedinělý exces mladistvého. Jinak se se soudci shodují v příhodnosti uložení výchovného opatření u prvopachatelů, pachatelů méně závažné kriminality a též nutnosti individualizace každé kauzy.

Přestože se vazba u mladistvého používá jen výjimečně, její právní úprava se nelíbí v průměru polovině specialistů na trestnou činnost mládeže. Jak skupina soudců, tak i skupina státních zástupců se shoduje na tom, že největším problémem je doba trvání vazby a problém prodlužování vazby; popř. zbytečná komplikovanost právní úpravy obecně.

Ustanovení o účinné lítosti §7 ZSM se prakticky nevyužívá, praxe se naopak ustálila u určení počátku nutné obhajoby, což údajně nečiní v současnosti obtíže. Problémy s řešením místní příslušnosti trápí mnohem více státní zástupce (v téměř polovině odpovědí) než soudce (pouze pětinu), což i plyne z posloupnosti řízení ve věci provinění mladistvého. Na problematiku posuzování duševního stavu mladistvého, kdy se nedostávalo znalců, již reagovala novela zákona v roce 2009, a respondenti většinou nedostatek dětských psychologů a psychiatrů nepocítují.

Mezi citované problémy u řízení ve věcech dětí mladších 15 let se řadila omezená nabídka opatření a obligatornost návrhu státního zástupce na jeho uložení. Škála opatření se v průběhu účinnosti zákona rozšířila o výchovnou povinnost, výchovné omezení a napomenutí s výstrahou, volání po zakotvení možnosti uložení ochranného léčení vyslyšela další novela. Nadále však mezi drtivou většinou státních zástupců přetrvává názor o nadbytečnosti, neúčelnosti a pouhé formálnosti nutnosti podávat návrh k soudu na uložení opatření dítěti mladšímu 15 let.

Interpretace názorů na věkový limit, určující hranici trestní odpovědnosti, přinesla navzdory neustálým diskusím a změnám poměrně jednoznačnou reakci: takřka dvě třetiny dotazovaných preferují současnou hranici 15 let, poměrně více státní zástupci (58 z nich oproti 39 odpovědím soudců).

Na otázku, zabývající se hledáním vysvětlení pro statisticky deklarovaný pokles kriminality páchané mladistvými, jsme obdrželi následující vysvětlení: buď (i přes v zadání dotazu zdůrazněnou indexaci pro danou věkovou skupinu) je příčina demografická, nebo je nižší objasněnost trestných činů a vyšší latence. Optimističtější výkladem se jeví mínění o

kvalitnější preventivní práci, efektivitě výchovných programů a fungování legislativy, a že soudnictví, státní zastupitelství i policie ČR své úlohy adekvátně vykonává.

Závěrem konstatujeme, že podle názoru soudců či státních zástupců zákon č. 218/2003 Sb. o soudnictví ve věcech mládeže deklarované základní cíle plní, zejména výchovné působení – to splňuje podle více než čtyř pětín obou profesních skupin. Méně zákon naplňuje záměr předcházet a zamezit další trestné činnosti, s dosažením tohoto cíle souhlasí 6 z 10 soudců i státních zástupců. Odčinění újmy je nejméně naplňovaným cílem, státní zástupci relativně souhlasí v cca polovině, ale soudci pouze ve třetině.

Reprezentativní dotazníkové šetření ukázalo, že se zákon č. 218/2003 Sb. o odpovědnosti mládeže za protiprávní činy a soudnictví ve věcech mládeže stal nedílnou součástí právního pořádku a jeho úprava zacházení s mladistvými delikventy se zaběhla. Byl vytvořen fungující systém specialistů u orgánů činných v trestním řízení. Vysoká návratnost odpovědí deklaruje zájem odborníků z praxe o evaluaci této právní normy, s odstupem času se některé potíže nejeví tak problematické i díky ustálení praxe či úpravě podzákonnými předpisy. Některé překážky se podařilo odstranit, na jiné obtíže při aplikaci průběžně reagují novelizace. Evergreenem mezi stížnostmi je ovšem nedostatek probačních programů a programů probačního typu, takřka polovině dotazovaných nevyhovuje právní úprava vazby mladistvého. Státní zástupci považují za vhodnou kumulaci agend, soudci zase více nesouhlasí se zákazem poskytování informací o řízení vedenému proti mladistvému. Naopak velmi pozitivním zjištěním byla prokázaná vysoká spokojenost se spoluprací s Probační a mediační službou v otázkách věcí mládeže.

3. Recidiva mladistvých pachatelů ve vztahu k trestnímu opatření odnětí svobody podmíněně odloženému s dohledem

3.1 Vstup do problematiky

Jak bylo již v teoretické části této práce konstatováno, meze zákona překročí v oblasti majetkových trestných činů – jak plyne z některých zahraničních studií⁶¹ - v období dětství a dospívání přibližně polovina mladých mužů a žen. Tato kriminalita, která většinou nemívá závažné následky, v mnoha případech uniká pozornosti orgánů činných v trestním řízení a zůstává latentní. Její výskyt se zkoumá většinou pomocí anonymních anket ex post⁶² a metodou selfreportu⁶³ (anonymních výpovědí o určitém chování v minulosti). Jen menší část mladých lidí se trestné činnosti dopouští opakovaně a se závažnějšími důsledky. Tyto osoby se stávají předmětem zájmu orgánů ochrany práva a právě o těchto osobách v souvislosti s jejich nejčastějšími majetkovými delikty (krádežemi dle §205 TZ) bude informovat následující zpráva.

Prezentovaný text informuje o provedené empirické sondě zkoumající úspěšnost postupu orgánů ochrany práva při aplikaci zákona č. 218/2003 Sb., o odpovědnosti mládeže za protiprávní činy a o soudnictví ve věcech mládeže (dále ZSM), z hlediska ovlivnění recidivy mladých pachatelů.

Mladiství pachatelé, jak je obecně známo, mají řadu společných rysů a charakteristik, které je odlišují od dospělé delikventní populace. Odlišný bývá i charakter jejich trestné činnosti. Tato skutečnost byla minimálně do poloviny 19. století, kdy se problematice kriminality mládeže začali věnovat odborníci některých vyspělejších států, přehlížena. Děti

⁶¹ Viz zejména studie kolektivu autorů: Self-reportové studie delikvence mládeže v Anglii a Walesu, v Nizozemí a ve Španělsku. Praha: IKSP 2010.

⁶² Více viz Matoušek, O.: Slovník sociální práce. Praha: Portál 2003.

⁶³ Podrobně studie kolektivu autorů: Self-reportové studie delikvence mládeže v Anglii a Walesu, v Nizozemí a ve Španělsku. Praha: IKSP 2010.

i mládež byli souzeni jako dospělí a podobně bylo s nimi i zacházeno⁶⁴. Současná kriminologie pohlíží na skupinu mladistvých pachatelů jako na skupinu specifickou, i proto, že mladiství delikventi nejsou tak silně poznamenáni kriminální kariérou jako dospělí pachatelé a rovněž proto, že je možno s nimi zacházet celou řadou specifických nápravných prostředků.

Výše zmíněný zákon (ZSM) obsahuje řadu nových prvků a opatření. Oproti dříve aplikovanému pojetí trestání mladých delikventů dává zákon č. 218/2003 Sb. větší důraz na preventivní pojetí trestního práva, jedním z jeho východisek je koncepce restorativní justice. Zmíněný zákon tedy v první řadě usiluje o nápravu pachatele (přerušení, příp. zastavení jeho kriminální kariéry) a až v druhé řadě sleduje případné potrestání mladého delikventa. Nezanedbatelná je i snaha tohoto zákona o nápravu důsledků způsobených proviněním mladistvého.

Zacházením s mladistvými delikventy a úspěšností aplikovaných postupů prostřednictvím individualizovaných specifických metod sociální a psychologické práce věnovala pozornost např. Kroftová⁶⁵, která ve svém článku rozebrala přehledy fungujících a nefungujících opatření převážně anglosaské provenience, a to z pohledu do praxe nově zaváděných opatření. Zdůraznila názor odborníků, že předpokladem pro fungování nových opatření v případech mladistvých pachatelů je vytvoření systému soudnictví nad mládeží, který je oddělen od trestního řízení dospělých. Na základě studia souhrnných zjištění a závěrů AYPF (Americké fórum pro politiku ve věcech mládeže) zároveň autorka dospěla k přesvědčení, že programy, které fungují (tzn., že dokáží zvrátit dosavadní negativní vývoj mladého jedince), již ve světě existují a jsou k dispozici. Podmínkou pro fungování těchto úspěšných programů je ovšem jejich adekvátní realizace v prostředí, ve kterém se mladý člověk reálně pohybuje (tím je chápána komunita nebo město, ale v rámci možností i rodina). Za výrazně úspěšnou metodu je pokládána zejména multisystematická terapie⁶⁶ (ta dokázala snížit míru recidivy o 25-70 % dle regionů v USA) a funkční rodinná terapie s podobnými výsledky.

⁶⁴ Více viz Hrušáková, M.: Vývoj trestního soudnictví nad mládeží v českých zemích a základní myšlenky prvorepublikové právní úpravy. In: Aktuální problémy rekodifikace trestního práva hmotného. Praha: Iuridica 2/2007.

⁶⁵ Kroftová, A.: Probační programy pro mladistvé delikventy. In: Trestněprávní revue, č. 10/2007.

⁶⁶ Viz též MacKenzie, D.L.: What works in Corrections. Cambridge University Press 2006, s. 185 ad.

Jedním z cílů ZSM je tak poskytnout trestní praxi vhodná opatření k zastavení antisociální činnosti provinilce a zároveň jemu i poškozenému dát možnost napravení důsledků jeho asociálních skutků. Jedním z tzv. výchovných opatření nejčastěji v praxi využívaných je dohled⁶⁷ probačního úředníka (dále dohled, probační dohled).⁶⁸

Opět je třeba připomenout, že zákon o odpovědnosti mládeže za protiprávní činy klade značný důraz na zjišťování situace mladistvého před spácháním provinění, tedy na rodinné poměry, scholaritu a způsob trávení volného času. §56 citovaného zákona dokonce ukládá povinnost orgánům činným v trestním řízení „se zvláštní pečlivostí objasňovat a dokazovat příčiny jejich provinění a skutečnosti významné pro posouzení jejich osobních, rodinných a jiných poměrů“. Z toho důvodu byl současný výzkumný úkol rozšířen o sledování těchto skutečností tak, jak to umožňuje studium trestních spisů.

Jedním z cílů výzkumné sondy bylo na vzorku mladistvých posoudit praxi naplňování záměrů ZSM v oblasti náležité aplikace probačního dohledu. V této části tento výzkum úzce navázal na zjištění uveřejněná v publikaci IKSP⁶⁹ a v článku v časopise Kriministika⁷⁰. V těchto materiálech bylo referováno o informačních položkách, které mají být o mladistvém pachateli v rámci nápravného procesu zjištěny a o faktickém naplňování těchto požadavků v praxi.

V citovaných publikacích bylo referováno o položkách, které mají být uváděny v trestních spisech v případech kauz provinění mladistvých a o jejich faktickém výskytu. Závěry tehdejší výzkumné akce doložily, že např. o informace „k poznání osobnosti“⁷¹ a dosavadnímu způsobu života mladistvého byly dostupné v 76 % zkoumaných případů, o „vhodných prostředcích k znovuzачlenění mladistvého do společností“ v 19 % případů, o „možnosti resocializace“ mladistvého v 19 % případů, o „stupni mravního a rozumového

⁶⁷ „Dohledem probačního úředníka se rozumí pravidelné sledování chování mladistvého v jeho rodině a způsobu výchovného působení rodičů na něj, kontrola dodržování uloženého probačního programu a výchovných povinností a omezení uložených mladistvému soudu pro mládež a v přípravném řízení státním zástupcem nebo vyplývajících ze zákona a jeho pozitivní vedení probačním úředníkem k životu v souladu se zákonem.“ (§ 16, odst. 1 zák. č.218/2003 Sb.).

⁶⁸ Další výchovná opatření (probační programy, výchovné povinnosti a omezení a napomenutí s výstrahou) byla sledována v našem výzkumu pouze okrajově, a to tehdy, jestliže taková opatření byla ukládána souběžně s probačním dohledem.

⁶⁹ Večerka, K. a kol.: Občané o kriminalitě a prevenci. Závěrečná zpráva z výzkumu. Praha: IKSP 2007.

⁷⁰ Večerka, K.a kol.: Analýza zpráv o mladistvém vyžadovaných podle zákona č. 218/2003 Sb., o soudnictví nad mládeží. In: Kriministika č.1/2009.

⁷¹ v uvozovkách doslovná citace dle §55 a §56 zákona č. 218/2003 Sb.

vývoje mladistvého“ v 29 % případů, o „prostředí, ve kterém byl vychováván a kde žil“ v 92 % případů. Dále vyšlo tehdy najevo, že informace k „povaze mladistvého či osobnostní struktuře bylo možno nalézt pouze ve 44 % spisů, informace o „úrovni rodinného prostředí“ a „o dosavadním chování mladistvého“ však v 99 % spisů, informace o „škole, kterou mladistvý nedávno navštěvoval, příp. o zaměstnání“ byly v 88 % spisů, informace o „komunitě, kde tráví volný čas“ však pouze ve 24 % spisů a informace „ke zjištění chování mladistvého po spáchání provinění v 51 % spisů. Z citovaných zjištění je patrné, že naplňování náročných požadavků zákona bylo v době prováděného empirického šetření značně nevyrovnané. Na základě těchto zjištění jsme tehdy dospěli k odůvodněnému závěru, že „v některých oblastech má posudková činnost ještě určité rezervy, které bude potřeba odstranit.“⁷²

3.2 Formulace výzkumného tématu; cíl a metodika výzkumu

Jedním z dílčích výzkumných témat, které vyplynulo z úkolů stanoveného vládou ČR v rámci Strategie prevence kriminality na léta 2008 - 2011⁷³ bylo zkoumání faktického dopadu aplikace zákona č. 218/2003 Sb. na mladistvého pachatele. Vzhledem k tomu, že účelem tohoto zákona mj. je, aby se vůči pachateli uplatnilo takové opatření, které zajistí „aby se nadále protiprávního činu zdržel...“ (§1, odst.2), pokusili jsme se empiricky zjistit, do jaké míry je účel ZSM v tomto aspektu naplňován. Konkrétně jsme se zaměřili na aplikaci trestního opatření podle §24, písm. g) odnětí svobody podmíněně odložené na zkušební dobu a trestního opatření podle §24 písm. h) odnětí svobody podmíněně odložené na zkušební dobu s dohledem.

Důvodem zaměření právě na tato ustanovení §24 ZSM byly zejména dvě skutečnosti: Jednak podmíněně odložené trestní opatření s dohledem probačního úředníka je opatření, které se nově objevilo právě v zákoně č. 218/2003 Sb. a zároveň se jednalo o jedno z nejčastěji soudy aplikovaných opatření.

⁷² Večerka, K.a kol.: Analýza zpráv o mladistvém vyžadovaných podle zákona č. 218/2003 Sb., o soudnictví nad mládeží. In: Kriminalistika č.1/2009.s. 40.

⁷³ Srovnaj usnesení vlády č.1150/2007.

Statistiky též ukázaly, že nejčastějším proviněním mladistvých je krádež podle §247 TZ⁷⁴ a že výše uvedená trestní opatření se tohoto paragrafu nejčastěji týkají. Proto se výzkumná sonda zaměřila na zkoumání trestních opatření podle § 24 písm. g) a pro srovnání využila poznatků o pachatelích, na které byl aplikován § 24 písm. h) a to v obou případech u provinění podle § 247 TZ krádež.

Cílem této výzkumné akce bylo pokusit se odhalit souvislosti mezi konkrétním postupem orgánů činných v trestním řízení ve věcech mládeže a mírou následné recidivy vybraných mladistvých pachatelů.⁷⁵ Konkrétně jsme se výzkumně zaměřili na institut dohledu probačního úředníka.

Výzkumná akce se z hlediska metodiky zaměřila na analýzu případů mladistvých pachatelů, kteří byli pravomocně odsouzeni v roce 2006. Tento rok byl zvolen proto, aby bylo možno zhodnotit úspěšnost konkrétního trestního opatření v delším časovém horizontu. Do výzkumného souboru byli vybráni jedinci, kteří byli odsouzeni za krádež (§247 TZ) a bylo jim uloženo trestní opatření podmíněně odložené odnětí svobody, resp. byli podmíněně odsouzeni. Tito pachatelé mohli mít v anamnéze vedle krádeže i další trestné činy. Ze souboru těchto osob byly vyčleněny dva podsoubory:

- mladiství odsouzení za krádež, kterým bylo uloženo odnětí svobody podmíněně odložené na zkušební dobu s dohledem probačního úředníka (základní soubor A).
- mladiství odsouzení za krádež , kterým bylo uloženo odnětí svobody podmíněně odložené na zkušební dobu a dohled probačního úředníka jim uložen nebyl (kontrolní soubor B).

⁷⁴ Ve zprávě budeme používat označování paragrafů jak dle starého trestního zákoníku (§247 TZ), který v době výzkumu byl používán, tak dle okolností i nového trestního zákoníku, který nabyt účinnosti 1.1.2010 a ve kterém byly nově označeny trestné činy. Ke změnám došlo i u samotných skutkových podstat trestných činů. Konkrétně u § 205 (krádež) je nepatrně mírnější 1. odstavec, nově trestné spáchání na území s evakuací, přísnější zpětnost, ale již nejde o zpětnost na zpětnost (ani jiný tr. čin), místo škody 25 000 Kč nutno 50 000 Kč, ale zato přísnější sazba (1 až 5 let), nově zvlášť trestné spáchání za válečného stavu či za živelné pohromy, mírnější poslední odstavec (cit. Dle: Trestní předpisy podle stavu k 1.1.2010, nakl. Sagit, Ostrava 2010.).

⁷⁵ Jedním z hlavních kritérií úspěšnosti postupů orgánů ochrany práva uplatněných dle zákona č. 218/2003 Sb. by měla být absence další trestné činnosti zkoumaných mladistvých pachatelů.

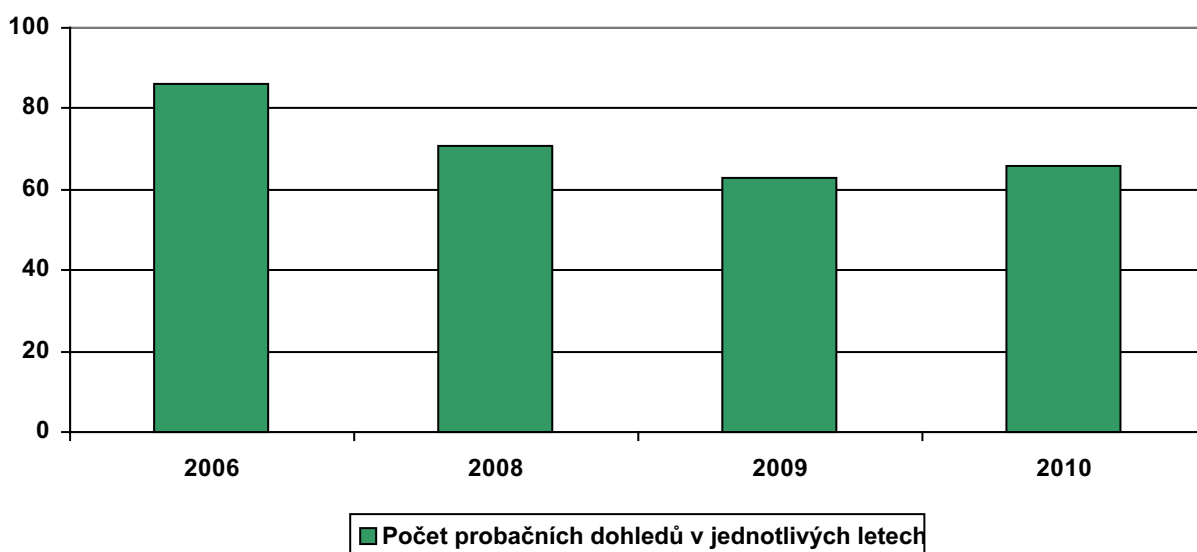
Sběr dat probíhal ve dvou fázích v letech 2008 a 2010⁷⁶. Výzkum byl poznamenán relativní novostí ZSM v r. 2006; probační dohled a další opatření byla v té době teprve do praxe postupně zaváděna. Projevilo se to v našem případě i tím, že příslušné opatření (dohled) bylo použito v případech mladistvých pachatelů krádeží ve sledovaném roce 2006 přibližně v polovině okresů, a to u 86 mladistvých. Značně nevyrovnaný byl i počet ukládaných dohledů v jednotlivých krajích. Výrazně častěji byl probační dohled ukládán v krajích Středočeském a Severomoravském, v ostatních krajích pak spíše ojediněle.

Očekávali jsme, že v dalších letech bude dohled probačního úředníka ukládán častěji. Údaje ze systému CSLAV však překvapivě ukázaly, že se počet uložených probačních dohledů za § 247 TZ dále snižoval, a to tak, že v roce 2010 (tedy za 5 let) se počet uložených dohledů snížil o 23 %. O příčině tohoto stavu je možno se pouze dohadovat, není v možnostech tohoto výzkumu vysvětlit tento vývoj – snad lze pouze usuzovat, že pracovníci justice si v sledovaných letech uvědomovali dosud neostatečnou nezabezpečenost institutu dohledu a proto s ukládáním váhali. Lze pouze konstatovat, že zatímco v roce 2006 bylo mladistvým v celé ČR uloženo 86 dohledů, v roce 2008 tento počet klesl na 71 případů mladistvých, v roce 2009 dále poklesl na 63 případů a poslední údaj z roku 2010 hovoří o 66 dohledech – údaje za roky 2005 a 2007 nebyly v statistickém systému CSLAV k dispozici.⁷⁷ Viz následující graf.

⁷⁶ V roce 2008 byl proveden výběr všech trestních kauz krádeží dle § 247 TZ za r. 2006, za které byl uložen § 24 ZSM a shromáždění trestních spisů k souboru A. (Výběr trestních kauz byl proveden za pomoci informačního systému CSLAV, který vytváří a spravuje Ministerstvo spravedlnosti ČR). V roce 2010 byla provedena sonda do rejstříku trestů k ověření případné recidivy trestné činnosti k souborům A a B.

⁷⁷ Stav zjištěn k 6.10.2011

Graf č. 7: Probační dohledy uložené mladistvým pachatelům za provinění krádeže

3.2.1 Dohled probačního úředníka (probační dohled) a jeho specifika⁷⁸

Probační dohled byl ve sledovaném roce 2006 podle statistik Probační a mediační služby (PMS ČR) ve skupině mladistvých v kategorii trestních opatření nejčastěji ukládaným trestním opatřením. To byl jeden z důvodů, proč jsme se rozhodli zkoumat souvislosti uloženého, resp. neuloženého probačního dohledu a opětovného spáchání trestného činu.

Mladistvý, jemuž byl uložen dohled probačního úředníka, je podle § 16 odst. 3 citovaného zákona povinen plnit celou řadu povinností.⁷⁹ Charakteristickým rysem tohoto opatření je zejména povinnost mladistvého pravidelně – dle probačním úředníkem stanoveného rozpisu – se dostavovat k pohovoru a kontrole a možnost probačního úředníka vstoupit do jeho obydlí.

⁷⁸ Institut dohledu byl z jiných aspektů podroben rozsáhlejšímu zkoumání v IKSP již v minulých letech. Více viz v publikacích: Rozum, J., Jarkovská, L., Kotulan, P.: Institut dohledu u podmíněného propuštění. Praha: IKSP Praha 2004. a Rozum, J., Kotulan, P., Tomášek, J.: Účinnost dohledu u osob podmíněně propuštěných. Praha: IKSP 2008.

⁷⁹ a) spolupracovat s probačním úředníkem způsobem, který mu probační úředník stanoví na základě programu jeho výkonu,
b) dostavovat se k probačnímu úředníkovi ve lhůtách, které mu budou stanoveny probačním úředníkem; při stanovení těchto lhůt probační úředník přihlédne k poměrům mladistvého, jeho životní situaci v době výkonu dohledu i k prostředí, v němž žije,
c) informovat probačního úředníka o svém pobytu, zaměstnání, dodržování uložených přiměřených omezení nebo povinností a jiných důležitých okolnostech pro výkon dohledu určených probačním úředníkem,
d) nebránit probačnímu úředníkovi ve vstupu do obydlí.

Z výše uvedeného je zřejmé, že probační dohled představuje značný zásah do stávajícího života mladistvého. Součástí celého postupu vůči mladistvému jsou rovněž aktivity směřující k odstranění konfliktů souvisejících s nežádoucím činem a případné pozitivní vypořádání se s poškozeným. Je nepochybné, že probační dohled rozhodně nelze redukovat na pouhé dozírání na provinilce. Vedle nezbytného dohledu je potřebné poskytnout mladistvému i pomoc a odborné vedení.

Pracovník PMS se u mladistvého pachatele zaměřuje především na tyto oblasti:

- analýzu příčin provinění (činu jinak trestného)
- rozpoznání potřeb delikventa a rizik sociálního selhání
- postoj mladistvého ke spáchanému deliktu a ochotu napravit způsobené škody
- zjištění motivace mladistvého podrobit se výchovným opatřením již v průběhu trestního řízení,
- realizaci doporučení případného poskytovatele probačního programu nebo jiného vhodného programu (např. psychologické poradenství, sociální výcvik, terapeutický nebo doškolovací program apod.)

Na tomto místě je vhodné zmínit, že mnozí mladiství mají tak specifické potíže, že jejich řešení přesahuje možnosti probačního úředníka. Zejména může jít o psychické problémy

a poruchy, závislosti na drogách nebo hracích automatech, sociálně patologické jevy v rodině apod. V takových případech by měl probační úředník navázat spolupráci s příslušnými odborníky a institucemi.

3.2.2 Výzkumné soubory z pohledu trestněprávního

Jak bylo již řečeno, všichni sledovaní mladiství pachatelé byli v roce 2006 potrestáni za provinění krádeže podle §247 TZ. U základního souboru A jsme dále zjišťovali, o jaké konkrétní formy provinění se v případě krádeží jednalo, neboť jsme považovali za důležité vědět, čeho se mladiství dopustili.

Nejčastějším proviněním bylo – ve 41 případech - vniknutí do objektu a odcizení různých předmětů převážně pro vlastní potřebu. 23 sledovaných mladistvých spáchalo tento delikt ve spolupachatelství a 18 mladistvých spáchalo toto provinění samostatně. Tato zjištění poukazují na stálou platnost teze, že mladí delikventi častěji páchají majetkovou kriminalitu ve skupině. Nejsou to ovšem skupiny složené pouze z mladistvých, ale velmi často jsou ve skupině dospělí pachatelé, někdy i nezletilí. Byl zjištěn i výskyt příbuzenských vazeb ve skupinách. Výjimečně se tedy jednalo o vrstevnické skupiny, spíše situace naznačovala tendenci zaučování mladších od starších a zkušenějších delikventů.

Dalším čtenějším proviněním v této věkové kategorii bylo v 8 případech odcizení mobilního telefonu na ulici pod pohrůzkou násilí např. dítěti, méně často s klamnou prosbou „chci si zavolat, tak mi půjč mobil, vrátím ti ho“ apod. Dále se jednalo - v šesti případech - o vyhrožování za účelem získání finanční hotovosti – v těchto případech byli napadeni většinou spolužáci nebo známí, delikt se odehrál většinou na ulici, případně na jiném veřejném prostranství.

Četné byly i různé delikty týkající se automobilů: nejčastěji (v sedmi případech) krádeže aut a předmětů z aut a ve čtyřech případech krádež pohonných hmot z nádrže zaparkovaného nestřeženého automobilu. Další delikty se vyskytly spíše ojediněle: krádeže v obchodech a v restauracích (4x), krádeže mincí z nápojových nebo telefonních automatů (3x). Ostatní případy by se daly označit jako krádeže čehokoliv kdekoliv, takoví pachatelé byli většinou odsouzeni za velké množství nejrůznějších drobnějších krádeží, které nejspíše páchali dle hesla „příležitost dělá zloděje“.

K zajímavostem patří ve dvou případech odcizení bankovní karty a vybrání konta a v jednom případě sklizeň marihuany na cizí zahradě. Jako krádež byl překvapivě kvalifikován i případ dvou bratrů, kteří na ulici vytrhli ženě (*1929) z ruky kabelku s 900 Kč, poté do ní strčili, povalili ji a utekli.

Sledovaní mladiství pachatelé měli často vedle sledovaného provinění, tedy krádeže, v rejstříku trestů ještě další delikty: nejčastějším bylo porušování domovní svobody dle § 238 TZ, které se vyskytovalo v přímé souvislosti s majetkovým deliktem, tedy vloupáním do objektu. Dalším častějším proviněním bylo neoprávněné užívání cizí věci dle § 249 TZ. Ojediněle se objevovalo i vydírání dle § 235 TZ, poškození cizí věci dle § 257 TZ, podvod

dle § 250 TZ, výtržnictví dle § 202 TZ, přechovávání omamné a psychotropní látky a jedu (§ 187 a TZ). Závažnější jsou ovšem poměrně často souběžně se vyskytující případy loupeží dle §234 TZ.

U mnohých výše popsaných kategorií deliktů i u souběžně se vyskytujících provinění se – ve vyšší míře a ve větší intenzitě než v minulosti - objevilo násilí. Této skutečnosti si povšiml již dříve Tamchyna⁸⁰ (psycholog pracující ve vězeňství), který konstatuje, že „Trestná činnost bývá primitivní a stále výrazněji násilná...“ Zaznamenává u vězňů mladistvých stupňující se brutalitu spáchaných činů, která bývá často samoučelná. Poukazuje na zřetelnou souvislost s nízkým mravním a právním vědomím, primitivním systémem hodnot. Za jednu z hlavních příčin kriminality považuje nedostatečný a nerozvinutý emocionální základ a nedostatek empatie. Agrese je těmito osobami považována za „samozřejmý prostředek k dosažení zisku... Prostřednictvím agrese jsou uspokojovány další potřeby – sexu, majetku, moci, v podobě samoučelné agrese pro pocitu uspokojení z ní samotné.“⁸¹ Značné zastoupení násilí v případech majetkové trestné činnosti se projevilo i u námi zkoumaných pachatelů.

3.3 Výsledky výzkumu

3.3.1 Výzkumný soubor A

Systémem CSLAV bylo vybráno původně dle zadaných kritérií 86 mladistvých. Údaje se však podařilo z terénu získat pouze u 73 odsouzených.⁸²

⁸⁰ Více viz Tamchyna, M.: Psychologická problematika vnitřní diference odsouzených. Rigorózní práce. Praha: UK 2006.

⁸¹ Tamtéž, s. 97.

⁸² Důvody redukce souboru:

1) pachatel nevyhověl základním kritériím pro zařazení do vzorku: nebyl mu uložen dohled, příp. v době spáchaní trestného činu nebyl mladistvý. V systému CSLAV, kde jsou k dispozici pouze evidenční čísla trestních spisů, bylo dle zadaných kritérií 86 případů odpovídajících výběrovým kritériím, ale po dohledání konkrétních spisů na okresních soudech bylo zjištěno, že nejspíše došlo k omylu při vkládání dat do systému CSLAV.

2) v soudním spise chyběly požadované informace, tzn., že tam byly pouze informace vztahující se k trestné činnosti, nikoliv k průběhu a výsledku probačního dohledu.

3) vyžádaný spis nebyl ani po urgenci k dispozici, zejména proto, že řízení dosud nebylo pravomocně ukončeno. Tato situace byla ojedinělá.

V soudních spisech jsme sledovali relevantní charakteristiky tak, jak byly k dispozici v uzavřených (ukončených) trestních případech, tedy u těch, ve kterých byl pravomocný rozsudek nad mladistvým. Jednalo se o:

- informace o trestné činnosti (současné, předchozí i příp. následné)
- informace o uloženém trestním opatření
- údaje o osobě pachatele (pohlaví, věk, národnost, typ bydliště, vzdělání, zaměstnání)
- relevantní údaje z dětství (rodina, problémy v rodině, kriminalita a další negativní jevy v rodině, ústavní péče, evidence OSPOD, problémy ve škole...)
- negativní jevy vyskytující se u pachatele (závislosti, psychické problémy, příp. léčba závislostí, jiné terapeutické působení)
- doplňující údaje z dohledového spisu

K tomuto souboru bylo pouze pro komparativní účely dodatečně přiřazeno ještě 13 mladistvých, kteří splňovali kritéria výběru souboru A, ovšem k dispozici u nich byly pouze opisy RT, nikoliv soudní spisy.⁸³ Naprosté většině těchto pachatelů byl uložen vedle podmíněného odložení odnětí svobody dohled probačního úředníka samostatně bez dalších výchovných opatření. Pouze ojediněle byla vedle dohledu uložena výchovná povinnost podrobit se sociálnímu výcviku, terapeutickému programu, absolvovat psychologické poradenství apod. Častějším opatřením byla náhrada škody.

Značná část dále uvedených informací o souboru A byla získána z dohledových spisů Probační a mediační služby (PMS)⁸⁴, menší část potom ze soudního spisu, zejména ze zpráv OSPOD a rozsudků.⁸⁵

⁸³ K této situaci došlo vinou nepřesných údajů buď v systému CSLAV, nebo v rejstříku trestů. Ve skupině, která byla v CSLAV zařazena jako „podmíněné odsouzení bez dohledu“, byli prostřednictvím RT zjištěni jedinci, jimž dohled uložen ve sledovaném období byl. Ti byli následně pro účely komparace přeřazeni z kontrolní skupiny B do výzkumné skupiny A.

⁸⁴ Z dohledového spisu PMS je možné získat následující standardně zjišťované informace: Osobní a sociální poměry, aktuální situace klienta, zaměstnání a finanční situace klienta, průběh dohledu, spolupráce s klientem, plnění povinností v rámci dohledu a případné problémy, zhodnocení dohledu.

⁸⁵ Zprávy OSPOD byly většinou východiskem pro zjištění PMS, byly tudíž v souladu s nimi. Pouze ojediněle se bylo možno setkat s odlišnostmi, které ale nebyly zásadní.

3.3.1.1 Rodinná situace mladistvých

Důležitým okruhem informací byla rodinná situace mladistvých pachatelů výzkumného souboru A. Pokusili jsme se v rámci daných možností zachytit vedle současného stavu i vývoj v této oblasti. Situace v rodině provinilce je v rámci probačního dohledu sledována obligatorně. Problémem bývá nestandardnost sledovaných údajů. Informace z této oblasti jsou volně formulovány v oddílu „osobní a sociální poměry“ a „aktuální situace klienta“. Jejich rozsah a kvalita je dosti rozdílná, závislá především na jejich dostupnosti, ale pochopitelně i na konkrétním pracovníkovi, který na dotyčnou osobu dozírá a následně formulář vyplňuje.

Tabulka č. 5: Rodina mladistvého v průběhu let

	Rodina mladistvého do jeho 10 let		Rodina mladistvého mezi jeho 10. až 18. rokem	
	Abs.č.	%	Abs.č.	%
rodina:				
úplná	28	38,4	21	28,8
po rozvodu	22	30,1	18	24,7
rodič sám	12	16,4	13	17,8
doplněná	2	2,7	8	11,0
chybí rodina	6	8,2	10	13,7
nezjištěno	3	4,1	3	4,1
celkem	73	100	73	100

Bylo zjištěno, že celých 10 % mladistvých pachatelů ztratilo mezi 10. až 18. rokem úplnou rodinu, tudíž byli v pozdějším věku častěji než v raném dětství vychováni pouze jedním z rodičů, většinou matkou. V průběhu let zároveň přibylo rodin doplněných, ale i případů, kdy úplná rodina fakticky přestala existovat, případně se stala nefunkční. I přes vágnost získaných dat je možno sledovat v průběhu života mladistvých pachatelů posun směrem k nepříznivým skutečnostem.

Z některých dohledových spisů bylo možné nepřímo získat informace o výchově v rodině dle hodnocení sociálních pracovníků. Ač byly tyto informace ve velké většině

stručné, přesto potvrzují souvislost mezi nekvalitní výchovou a poruchovým chováním v pozdějších letech.

Tabulka č. 6: Výchova v rodině dle hodnocení sociálních pracovníků

	Abs.č.	%
v pořádku, bez připomínek	2	2,7
připomínky k výchově	8	11,0
špatná výchova	35	47,9
nezjištěno	28	38,4
celkem	73	100

Zjištěné údaje ukazují, že nejméně přibližně v polovině případů byla konstatována špatná výchova mladistvého, která se pohybovala od problémů jeho fyzického zabezpečení až po závažné problémy psychického strádání. Sociální pracovníci pouze ve dvou případech posuzovaných klientů zhodnotili rodinnou situaci tak, že k výchově klienta ze strany rodičů v posuzovaném období nenacházejí zásadnějších připomínek.

Podobně neúplné informace se nacházejí v materiálech o výchově mladistvého mimo rodinu. V dětských domovech byl po nějaký čas umístěn každý pátý mladistvý a minimálně sedmina zkoumaných prošla pobytem v diagnostickém ústavu. O 10 klientech jsem se dozvěděli, že prošli různě dlouhou intervencí střediska výchovné péče, která by měla hrát důležitou roli v preventivním působení na problémové jedince

Tabulka č. 7 : Zacházení s mladistvým mimo rodinu

	Dětský domov		Diagnostický ústav	
	Abs.č.	%	Abs.č.	%
Ano, dlouhodobě	13	17,8	10	13,7
Ano, krátkodobě, do 1 roku	1	1,4		
Ne	6	8,2	25	34,2
Nezjištěno	53	72,6	38	52,1
Celkem	73	100	73	100

Četnější byly informace o tom, zda byl jedinec nebo jeho rodina v minulosti evidován orgány ochrany práva. Jak ukazuje následující tabulka, více jak dvoutřetinová většina rodin, resp. jedinců, v evidenci příslušného orgánu sociálně právní ochrany dítěte (OSPOD) byla. Za úvahu stojí, jaká situace v této věci byla u třetinového zbytku zkoumaných mladistvých – ze spisů totiž nevyplývalo, zda se o problémech dítěte tyto kompetentní orgány dozvěděly teprve ve chvíli, kdy byly soudem požádány o zprávu, či pouze ve zprávě nepovažovaly za nutné se o příčině dřívější evidence zmiňovat. Opět zde narážíme na problém dosud neřešené systematické depistáže ohrožených dětí.

Tabulka č. 8 : Evidence orgány sociálně právní ochrany dítěte

	Abs.č.	%
Ne	1	1,4
Ano, celá rodina	38	52,1
Ano, on sám	10	13,7
Nezjištěno	24	32,9
Celkem	73	100

Z dostupných údajů vyplynulo, že celá rodina bývá v evidenci orgánu sociálně právní ochrany dítěte (OSPOD) nejčastěji z důvodu sociálního šetření kolem rozvodu rodičů dítěte či ve chvíli, kdy otec odešel z rodiny a je třeba upravit finanční otázky kolem stanovení výživného, případně dítě svěřit do péče některého z rodičů – motivace evidence dítěte je pak zjevná. Následující kasuistika popisuje na základě zprávy OSPOD typický životní příběh chlapce v rodině, kde se negativní jevy postupně kumulovaly a vyústily v trestnou činnost mladého jedince.

Rodiče Jana se rozvedli v jeho sedmi letech. Chlapec byl svěřen do péče matky, která byla nezaměstnaná a brzy po rozvodu začala žít s druhem. Sourozence neměl. Jan navštěvoval zvláštní školu pro děti s vadami řeči. Ve škole měl vážné problémy s chováním, od 10 let napadal mladší postižené spolužáky, odmítal plnit školní povinnosti atd. Byl často trestán napomenutím, důtkou, či II. a III. stupněm z chování. Matka problémy chlapce bagatelizovala a své výchovné selhání svalovala na školu. Poté, co problémy chlapce gradovaly, snažila se řešit situaci hospitalizací syna v DPL. Ani tam se jeho chování nezlepšilo, byla mu medikována farmaka na zklidnění. Celá situace se ještě dále zhoršila

poté, kdy matka začala jezdit za prací mimo republiku a syna svěřila do péče své sestry. V té době se Jan začal dopouštět trestné činnosti, drobných krádeží. Pro nedostatek věku pachatele však byla věc vždy odložena.

K zajímavým údajům patří informace o psychiatrických a psychologických intervencích.

Tabulka č. 9: Intervence psychiatra a psychologa⁸⁶

	Abs.č.	%
Ne	3	4,1
Ano, ambulantně	10	13,7
Ano, hospitalizace	8	11,0
Nezjištěno	52	71,2
Celkem	73	100

Ačkoli je možno z podstaty věci předpokládat neúplnost údajů (jedná se o poměrně citlivá data, se kterými se ani mladistvý, ani jeho sociální zázemí nerado svěřuje), byl v materiálech zjištěn nemalý počet mladistvých, kteří ordinací psychologa, psychiatra, příp. příslušnou léčebnou prošli. Mnozí z nich byli doporučeni k psychologickému poradenství pro poruchy chování.

Následující kasuistika ilustruje případ pachatele, který byl v dlouhodobé péči pedagogicko psychologické poradny původně „pouze“ kvůli problémům ve škole.

Michal byl doporučen do péče pedagogicko psychologické poradny zejména kvůli problémům s výukou (dysgrafie, dysortografie), ale i s chováním (nevhodné chování vůči učitelům, lhaní, podvody, krádeže, později i agrese vůči spolužákům). Tam docházel přibližně 5 let a v průběhu intervence bylo mj. zjištěno, že rodiče, zejména otec, na něho mají velmi špatný vliv. Otec se snažil nejprve řešit jeho problémy ve škole místo něj, kryl ho před učiteli a později, v jeho 13 letech, když byla odhalena majetková trestná činnost, i před

⁸⁶ Vzhledem k malému množství údajů byly do jedné tabulky zahrnuty jakékoli zmínky o výše zmíněných intervencích.

vyšetřovateli, popíral jeho vinu v případě krádeží apod. Matka do výchovy příliš nezasahovala, chovala se vůči otci značně submisivně.

3.3.1.2 Vzdělání mladistvých

Vzdělání sledovaných pachatelů bylo dle předpokladů na nepříliš dobré úrovni. Polovina ze zkoumaných pachatelů sice dokončila základní školu, tím ovšem bylo jejich vzdělání většinou završeno. Další téměř třetina byla v průběhu povinné školní docházky přerazena do školy zvláštní (praktické).

Tabulka č. 10 : Základní škola

	Abs. č.	%
Dokončená	37	50,7
Nedokončená	5	6,8
Zvláštní škola (praktická)	22	30,1
Nezjištěno	9	12,3
Celkem	73	100

Naprostá většina zkoumaných osob nebyla vyučena, ač na učňovskou školu po dokončení základní školy téměř všichni nastoupili; více než polovina problémových mladistvých učňovskou školu nedokončila. Tento nepříznivý stav je zřejmý z následující tabulky. Mnozí na učňovskou školu ani nenastoupili, další skončili studium většinou po velmi krátké době. Důvody byly většinou triviální: záškoláctví, nepřipustné chování, nezvládnutí učiva. Též rodina byla těmto mladým jedincům málokdy oporou, rodiče se o jejich další vzdělání nezajímali a spíše hledali důvody, jak své děti omluvit. Vzdělání bývá v takovýchto rodinách mnohdy považováno za zbytečnost.

Tabulka č. 11 : Zařazení mladistvých do učňovského školství

	Abs.č.	%
Je vyučen	3	4,1
Je učeň	15	20,5
Nedokončil	39	53,4
Ani nenastoupil	13	17,8
Nezjištěno	3	4,1
Celkem	73	100

Zjišťovali jsme údaje o tom, zda měl mladistvý v době kolem spáchání souzeného deliktu problémy s učením a chováním ve škole. Takovéto informace se překvapivě vyskytují v soudních spisech spíše výjimečně. K posouzení situace jsme naštěstí měli k dispozici zprávu probační a mediační služby o průběhu dohledu, ve které se informace o školním prospěchu a chování vyskytují hojněji. Tímto způsobem jsme získali tuto informaci o přibližně dvou třetinách jedinců.

Tabulka č. 12: Problémy s učením a s chováním v učebních oborech

	Problémy s učením		Problémy s chováním	
	Abs.č.	%	Abs.č.	%
Ano	39	53,4	47	64,4
Ne	8	11,0	2	2,7
Nezjištěno	26	35,6	24	32,9
Celkem	73	100	73	100

Jak se dalo očekávat, naprostá většina zkoumaných měla problémy jak s učením, tak zejména s chováním. Problémy s chováním jsou velmi frekventovaným jevem u mladistvých delikventů, a to u chlapců i dívek. Tyto problémy jdou většinou ruku v ruce s výskytem antisociální činnosti, problémy s učením ovlivňují problémy s chováním a naopak, neúspěšnost ve škole směřuje k asociálním projevům mimo školu a snaze ze školy odejít. Následující kasuistika je v tomto směru ilustrativní:

S Janou byly dlouhodobě problémy jak ve škole, tak v místě bydliště. Již v 1. třídě základní školy byla opakovaně řešena pro lhaní, krádeže a neomluvené absence. Během 1.

stupně ZŠ jí bylo 7x uděleno napomenutí třídního učitele, 5x důtka třídního učitele, 5x důtka ředitele školy a 1x snížený stupeň z chování. Od 6. třídy byla přeřazena na zvláštní školu, kde s ní problémy pokračovaly a s přibývajícím věkem stále narůstaly a stávaly se závažnějšími. V jejích 15 letech byla umístěna do diagnostického ústavu a posléze do výchovného ústavu pro mládež. V tomto zařízení se prakticky nezdržovala, byla stále na útěku. Následovalo podmíněné odsouzení, probační dohled, další delikty a nepodmíněné odsouzení.

3.3.1.3 Sociálně patologické jevy

Z dohledových i soudních spisů bylo možno získat pouze kusé informace týkající se různých závislostí. U více než 80 % případů nebyla tato informace z dokumentů zřejmá, to znamená, že informace tohoto typu jsou pravděpodobně pro soudní a probační posouzení mladistvého pachatele nepřiliš zajímavé, což je zarážející.

Tabulka č. 13 : Alkohol a marihuana

	Alkohol		Marihuana	
	Abs.č.	%	Abs.č.	%
Konzument	3	4,1	9	12,3
Závislost	10	13,7	4	5,5
Léčba	1	1,4	0	0
Nezjištěno	59	80,8	60	82,2
Celkem	73	100	73	100

Pozn.: pojmy „konzument“, „závislost“ jsou uváděny tak, jak byly použity v příslušných materiálech.

Je také možné, že dotyčné instituce neměly možnost dané údaje získat, nebo je opomněly do spisu uvést. Není proto možné předpokládat, že údaj neuvedený ve spise automaticky znamená nepřítomnost drogy v životě problémového jedince.

Pro srovnání s jiným empirickým šetřením staršího data: mezi mladistvými v NVÚ Libkovic⁸⁷ bylo zjištěno, že konzumenty alkoholu je 72 % osob, jako alkoholici bylo označeno 6 % jedinců. Nealkoholová toxikomanie byla konstatována u 14 % osob. Údaje

⁸⁷ Marešová, A.: Výsledky průzkumu zdravotnické dokumentace mladistvých v NVÚ Libkovic. Praha 1986, nepublikováno.

byly tehdy získávány přímo ze zdravotních karet uvězněných. I z tohoto zjištění je možno nepřímo usuzovat, že mezi nezjištěnými údaji v tabulce č. 13 se vyskytuje určité procento abuzérů alkoholu a marihuany.

Tabulka č. 14 Pervitin a jiné psychotropní látky

	Pervitin		Jiné psychotropní látky ⁸⁸	
	Abs.č.	%	Abs.č.	%
Ano, bez léčby	2	2,7	11	15,1
Ne	7	9,6	0	0
Léčba	3	4,1	2	2,7
Nezjištěno	61	83,6	60	82,2
Celkem	73	100	73	100

Vzhledem k tomu, že údaje z dohledových spisů jsou i v tomto případě málo vypovídající a na jejich základě nelze usuzovat téměř nic o závislostech v životě mladistvých delikventů, uvádíme pro srovnání nejnovější dostupná zjištění týkající se reprezentativního souboru obyvatel ČR od 15 let.⁸⁹ Výsledky získané výzkumem CVVM dokládají, že více než dvě pětiny (42 %) dotázaných uvedly, že mají mezi přáteli a známými někoho, kdo užíval nebo užívá marihuanu či hašiš a asi čtvrtina (26 %) uvedla, že sama tyto tzv. měkké drogy alespoň vyzkoušela. V případě tzv. tvrdých drog jako je heroin, pervitin či extáze znalo někoho, kdo tyto látky užívá 17 % respondentů a 4 % přiznala osobní zkušenost s nimi. Mezi muži, a zejména mezi muži mladšího věku bylo těchto osob podstatně více než mezi ženami a osobami staršími 30 let. Pro zajímavost: ve věku mezi 15-19 roky přiznalo osobní zkušenost s marihuanou 47 % respondentů.

Další studie⁹⁰ a zejména opakovaně prováděné tzv. školní studie⁹¹, které zkoumají mj. rozsah a způsob užívání drog a další aspekty týkající se rizikových věkových skupin (15-19 let) dokládají, že Česká republika je jednou s nejvíce postižených zemí právě výskytem

⁸⁸ Ve spisech nebylo v těchto případech specifikováno, o jaké látky se jedná, většinou se jednalo o sdělení typu „zneužívá pervitin a další drogy“, příp. „přiznal občasnou konzumaci psychotropních látek“ apod.

⁸⁹ http://www.cvvm.cas.cz/upl/zpravy/101159s_ob110615.pdf, 17.6.2011

⁹⁰ např. Trávníčková, I., Zeman, P.: Kriminální kariéra pachatelů drogové kriminality. Praha: IKSP 2010.; Skařupová, K.: Trendy užívání drog v populaci ČR. Zaostrěno na drogy 2/2010. Praha: Úřad vlády ČR 2010.

⁹¹ Csémy,L., Chomynová, P., Sadílek, P.: Evropská školní studie o alkoholu a jiných drogách (ESPAD). Výsledky průzkumu v České republice v roce 2007. Praha: Úřad vlády ČR 2009.

zkušeností s konopnými i dalšími drogami mezi mladými lidmi. Je velmi pravděpodobné, že situace u mladistvých pachatelů bude ještě závažnější. Ve výzkumu přímo mezi vězeňskou populací⁹² bylo např. konstatováno, že více než polovina mladistvých vězňů přiznala denní či téměř denní konzumaci psychotropních látek.

Pavel měl složité a nelehké dětství. Matka mu zemřela v jeho 9 letech a chlapec nebyl schopen se s její smrtí vyrovnat. Jeho otec po smrti ženy začal nadměrně pít alkohol, o chlapce se příliš nestaral. Pavel někdy v té době okusil alkohol a posléze marihuanu. Začal krást, potřeboval finance na drogy. Po smrti otce, který spáchal sebevraždu, se Pavlova drogová i kriminální kariéra zintenzivnila. Začal přespávat u kamarádů s podobnými zájmy a s nimi požívat vše, k čemu získali přístup: lysohlávky, LSD, pervitin, heroin, opium. V té době se v jeho kriminální kariéře vyskytla loupež: se zbraní v ruce vyhrožoval pracovníci sázkové kanceláře a žádal finanční hotovost. Z nejhorší situace mu pomohla sestra, ke které se přestěhoval a dle údajů z dohledového spisu se „stabilizoval“. Probačnímu úředníkovi tvrdil, že „už nefetuje, bere pouze marjánku“.

3.3.1.4 Trestná činnost v rodině

Kriminální infekce v rodině byla zaznamenána minimálně ve 12 % rodin klientů. V některých rodinách bylo kriminalitou zasaženo i několik členů rodiny, někde dokonce provozovala kriminalitu celá rodina. Takový případ ilustruje následující kasuistika:

Tereza pochází z úplné romské rodiny, má 5 sourozenců. Rodiče se o děti rádně nestarali, nikdo z nich nechodil do školy, všichni mají záznamy v rejstříku trestů. Nad výchovou rodičů byl stanoven dohled. Dívka se již jako nezletilá dopustila krádeže a pokusu loupeže, a to ve spolupachatelství se staršími sourozenci. Rodiče vždy její trestnou činnost omlouvali, zlehčovali, případně popírali, tedy v zásadě podporovali a kryli. Tereza jejich chování považuje za normální, jde přece o rodinnou soudržnost.

⁹² Tamchyna, M.: Psychologická problematika vnitřní diferenciacce odsouzených. Rigorózní práce. Praha: UK 2006, s 100 ad.

3.3.1.5 Průběh probačního dohledu

Data vztahující se k probačnímu dohledu odhalila problémy s plněním z dohledu vyplývajících povinností mladistvými pachateli. Pouze v 15 % plnili pachatelé podmínky dohledu bez větších problémů. Bez výjimky to byli ti, kteří byli v následujících třech letech bez problémů pokud se týká konfliktů se zákonem, tedy ti, kteří nerecidivovali. Zdá se tedy, že dobrý přístup k plnění probačního dohledu je jedním z důležitých prediktorů budoucího vývoje odsouzeného mladistvého. Podrobení se určitým omezením je dobrým signálem úmyslu „napravit se“.

Naprostá většina mladistvých pachatelů měla s dohledem závažnější potíže. Většinou se nedostavovali na dohodnuté schůzky a/nebo neplnili jim uložené povinnosti, nebo dohled z různých důvodů nezačali plnit vůbec. Značná část sledovaných mladistvých z této skupiny selhala (tzn. spáchala provinění) ještě v průběhu podmíněného odložení trestního opatření s uloženým dohledem. O plnění probačních podmínek vypovídá následující tabulka:

Tabulka č. 15 : Průběh probačního dohledu

	Abs.č.	%
Plnil bez problémů	11	14,9
Plnil s problémy	22	29,7
Neplnil	16	21,6
Ani nezačal, nedostavil se	7	9,5
Selhal v průběhu dohledu	15	20,3
Nezjištěno, chyběl probační spis	3	4,1
Celkem	74	100

Pokusili jsme se dále zjistit, zda neexistuje nějaká souvislost mezi ukládáním probačního dohledu bez dalších povinností a omezení a selháním mladistvého. Zjistili jsme, že většině mladistvých bylo uloženo trestní opatření s dohledem jako jediná trestní sankce. Další opatření byla ukládána těm delikventům, kteří ve stanoveném rozmezí tří let selhali - 29 % oproti 13 % neselhavších. Získané údaje spíše naznačují, že více různých dalších povinností bylo ukládáno těm, kteří byli považováni soudci za více narušené. Nic dalšího nelze pravděpodobně ze získaných údajů usuzovat. Nejčastěji ukládaným opatřením byla

výchovná povinnost náhrada škody (ve 14 % = 10 případů), zatímco výchovná omezení byla ukládána pouze zřídka.

Nejčastější problémy klientů Probační a mediační služby (PMS) spočívaly v neochotě nebo neschopnosti dodržovat pravidla, která jsou stanovena pro náležitý výkon probačního dohledu. Mnozí klienti se vůbec nedostavili na PMS k projednání podmínek dohledu, případně až po mnoha urgencích. Pokud je probační úředník nemohl zastihnout v místě bydliště, ani jinak v průběhu dohledu vyhledat, případ musel být znovu řešen před soudem.

Mladistvý V.N. se na první konzultaci s probační úřednicí dostavil až po písemné urgenci. S klientem byly dohodnuty měsíční intervaly konzultací. Proběhla však pouze tato – první a poslední - konzultace, při které bylo dohodnutým místem pobytu bydliště matky. Na tomto místě se nezdržoval, prostřednictvím matky úřednici sdělil, že bydlí u kamaráda, jehož adresu nezná. Na žádnou z dalších schůzek se nedostavil, bylo proto nařízeno veřejné zasedání k tomuto případu.

Mnozí klienti měli problém s dokládáním skutečností, o kterých byli povinni informovat probačního úředníka. Zejména se jednalo o oznámení změny místa pobytu, o vykonávání zaměstnání či učebního oboru, nebo změně zaměstnání a o dodržování uložených povinností. Časté byly výmluvy až obstrukce klientů, obvykle v případě, kdy mají nahradit poškozenému škodu:

Ohledně náhrady škody bylo klientovi F.Z. doporučeno, aby kontaktoval poškozenou firmu a dohodl se na konkrétní podobě náhrady škody. Byly mu předány veškeré kontakty na příslušné pracovníky firmy. Klient na následném jednání uvedl, že se mu tyto pracovníky nepodařilo zastihnout. Proto byl vypracován další postup, jak tohoto kontaktu dosáhnout. Klient vzápětí nahlásil, že onemocněl a z toho důvodu nemohl s dotýčnými osobami záležitost projednat. Potvrzení o pracovní neschopnosti však nedodal.

Na druhé straně jsme se ani v jednom případě nesetkali s tím, že by mladistvý bránil vstupu probačního úředníka do místa svého obydlí.

3.3.2 Kontrolní soubor B – výběr souboru

Do kontrolního souboru B byli vybráni pomocí systému CSLAV mladiství pachatelé, kteří se dopustili provinění krádeže dle § 247 TZ a bylo jim v roce 2006 uloženo trestní opatření odnětí svobody podmíněně odložené na zkušební dobu, ale nebyl jim uložen probační dohled. Těchto odsouzených bylo prostřednictvím zmíněného programu vybráno 518 mladistvých (tj. všichni odsouzení splňující kritéria kontrolního souboru za r. 2006). Do konečného zpracování⁹³ vstoupilo 423 těchto mladistvých pachatelů, což je více než osm desetin celého nápadu. U těchto mladistvých byly zjišťovány údaje, které je možno najít v trestních rejstřících. U souboru B nebyly z důvodu přílišného rozsahu počtu odsouzených mladistvých vyžadovány soudní spisy. Všechny údaje zjištěné pro kontrolní soubor B uvádíme v následující kapitole a zároveň je porovnáváme s daty výzkumného souboru A.

3.3.3 Srovnání obou souborů

Na základě opisů rejstříku trestů mladistvých souboru A a souboru B byly sledovány následující charakteristiky:

- zda se jednalo o první soudní jednání vedené proti mladistvému
- zda mladistvý následně po odsouzení v r. 2006 spáchal další provinění nebo trestný čin⁹⁴
- za jak dlouho recidivoval od právní moci odsouzení
- charakter jeho případné recidivy
- celkový počet soudních jednání v konkrétním případě
- zda byl odsouzen za příp. další provinění k trestnímu opatření odnětí svobody nepodmíněně
- pohlaví mladistvého.

Tyto charakteristiky byly následně vyhodnoceny programem SPSS a oba soubory A i B byly v uvedených charakteristikách porovnány s cílem nalézt nějaké rozdíly mezi základním

⁹³ Vyhledávání těchto případů ztěžovaly odlišné údaje o mladistvých, kdy v systému CSLAV byly v některých případech jiné informace, než v rejstříku trestů.

⁹⁴ Kritéria selhání: v jiné trestní kauze následující časově po sledovaném deliktu (což je §247 tr.z., rozsudek v r. 2006) byl souzen za jiný delikt, a to:

1. spáchal 1 stejně závažný delikt, nebo více deliktů méně závažného charakteru než je §247 (hodnoceno dle možné výše a charakteru uloženého trestu)

2. spáchal více deliktů stejně a/nebo závažnějších než je krádež

3. nespáchal od té doby žádný registrovaný delikt

4. nelze určit

Selhání bylo hodnoceno dle záznamů v opisu rejstříku trestu.

a kontrolním souborem. Věnovali jsme pozornost zejména případné recidivě trestné činnosti a okolnostem s ní spojených a usilovali jsme jednak o odhalení eventuálních souvislostí mezi uloženým probačním dohledem a chováním mladistvého po ukončení dohledu, jednak o odhalení případných kritérií, na základě kterých soudci dohled ukládají.

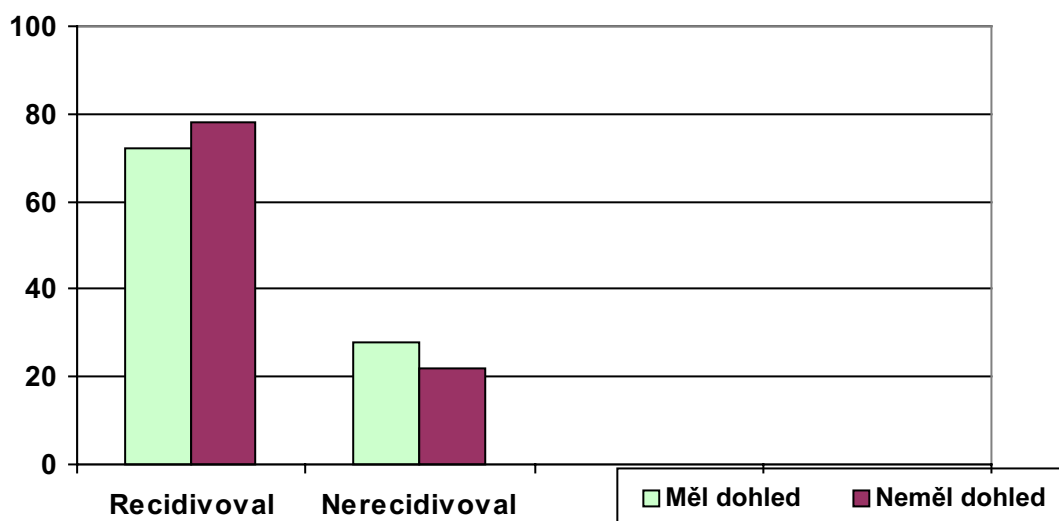
3.3.3.1 Výskyt recidivy trestné činnosti

Obvykle bývá pojem recidiva trestné činnosti používán ve třech významech: nejširší je pojetí kriminologické, které zahrnuje každé opakování trestné činnosti včetně latentních trestných činů. Pojetí trestněprávní si všímá pouze zjištěné, registrované kriminality a penologické pojetí recidivy je nejužší. Sleduje pouze opakované uvěznění pachatele. Recidivu jsme v tomto výzkumu zkoumali v pojetí trestněprávním.

Tabulka č. 16: Recidiva trestné činnosti⁹⁵

	Recidivoval		Nerecidivoval		Celkem	
	Abs.č.	%	Abs.č.	%	Abs.č.	%
Byl uložen dohled	62	72,1	24	27,9	86	100
Nebyl uložen dohled	330	78,0	93	22,0	423	100
Celkem	392	77,0	117	23,0	509	100

Graf. č. 8 : Recidiva trestné činnosti (%)

⁹⁵ V rámci sondy v r. 2010 bylo do souboru A přiřazeno 13 osob, u kterých však nebyly k dispozici trestní spisy, nýbrž jen opisy RT.

Z tabulky č. 16 a grafu č. 8 vyplývá, že většina mladistvých pachatelů majetkové trestné činnosti během zkoumaných tří let spáchala další trestnou činnost. Poněkud více opakované trestné činnosti bylo nalezeno u mladých delikventů, kterým nebyl stanoven probační dohled, rozdíl ovšem není statisticky významný. Vzhledem k tomu, že recidiva je hlavním kritériem úspěšnosti všech preventivních snah, jedná se o jednu ze základních informací celého výzkumu.⁹⁶

Z celkového počtu 509 mladistvých pachatelů (= oba soubory) majetkové trestné činnosti selhalo do tří let 392 osob, což je 77 % a další trestná činnost nebyla registrována u 117 osob, což je 23 %. V tomto zjištění není zásadní rozdíl mezi oběma soubory.

Při další analýze dat však byly zjištěny výsledky poněkud rozdílné a více vypovídající. Získané informace ukazují, že ti, kterým dohled uložen nebyl, selhali ve sledovaném období buď častěji, nebo závažněji (případně obojí).

3.3.3.2 Porovnání závažnosti recidivy

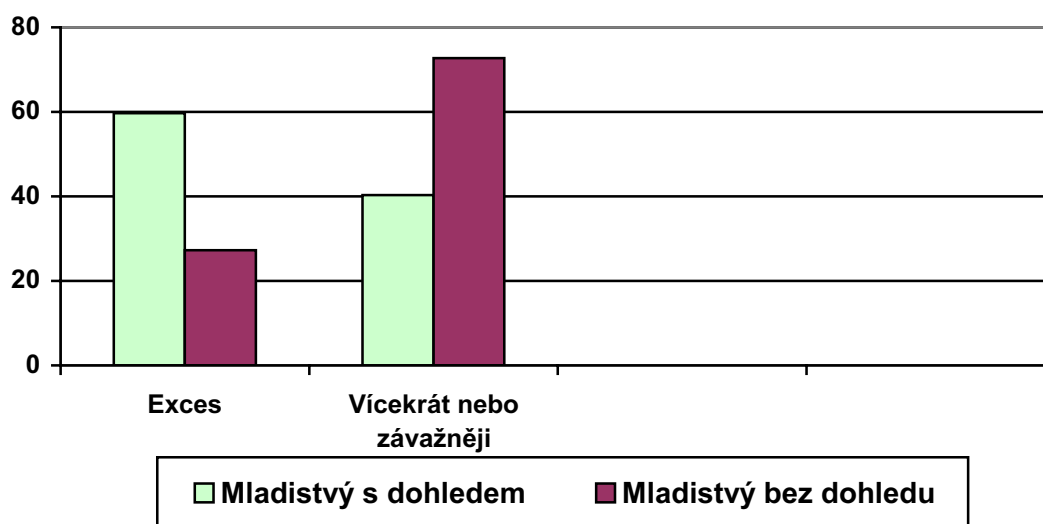
Závažnost recidivy byla hodnocena zejména dle četnosti deliktů v další kriminální kariéře zkoumaných jedinců, pouze výjimečně dle výše a charakteru uloženého trestu za následně spáchané delikty. Z důvodu často nejednoznačných záznamů a tudíž obtížné orientace ve zprávách z rejstříků trestů byly údaje o četnosti a závažnosti deliktů sloučeny do jedné varianty. Z hlediska cílů sledovaných výzkumem považujeme toto členění za postačující.

Tabulka č. 17: Závažnost recidivy

	Závažnost recidivy				Celkem	
	Ano, exces		ano, vícekrát nebo závažněji		Abs.č.	%
	Abs.č.	%	Abs.č.	%		
Byl uložen dohled	37	59,7	25	40,3	62	100
Nebyl uložen dohled	90	27,3	240	72,7	330	100
celkem	127	32,4	265	67,6	392	100

⁹⁶ Dle zákona č. 218/2003 Sb. by měla být absence další trestné činnosti zkoumaných mladistvých pachatelů jedním z hlavních kritérií úspěšnosti postupů orgánů ochrany práva.

Graf č. 9 Závažnost recidivy (%)

Diference v tabulce a grafu jsou již zřetelné a byla nalezena i statistická významnost tohoto rozdílu. Ti pachatelé, jimž byl uložen spolu s podmíněným odsouzením probační dohled, poněkud méně často selhali, ale zejména jejich recidiva měla výrazně častěji charakter excesu. Na druhé straně osoby bez uloženého probačního dohledu mnohem častěji vykazovali závažnější nebo četnější trestnou činnost.

Tabulka č. 18: Charakter recidivy

	Typ selhání				Celkem	
	Výhradně majetková tr.č.		I jiná tr.č. ⁹⁷		Abs.č.	%
	Abs.č.	%	Abs.č.	%		
Byl uložen dohled	32	51,6	30	48,4	62	100
Nebyl uložen dohled	150	45,5	180	54,5	330	100
Celkem	182	46,3	210	53,6	392	100

Tabulka č. 18 ukazuje, že vliv uloženého probačního dohledu na charakter dalších provinění nebyl u zkoumaných osob výrazný. U pachatelů, jimž byl probační dohled uložen,

⁹⁷ Recidiva trestné činnosti nebyla pouze majetková, vyskytly se i delikty odlišného charakteru, většinou násilná trestná činnost.

jsme zaznamenali poněkud nižší výskyt jiných deliktů než majetkových a méně recidivy celkově.

Tabulka č. 19: Následné uložení trestního opatření odnětí svobody nepodmíněně

	Mladiství, jimž bylo následně uloženo trestní opatření odnětí svobody nepodmíněně		Počet pachatelů, kteří následně po sledovaném období recidivovali	
	Abs.č.	%	Abs.č.	%
Byl uložen dohled	36	58,1	62	15,8
Nebyl uložen dohled	196	59,4	330	84,2
Cekem	232	59,0	392	100

I v tabulce č. 19 je možno pozorovat poměrně rovnoměrné rozložení znaků. Rozdíly mezi mladistvími pachateli obou souborů byly nevýrazné.

3.3.3.3 Porovnání intervalu recidivy

Je známo, že existuje úzká souvislost mezi věkem a intervaly recidivy, tzn. časovými úseky, kdy jedinec nespáchal další trestnou činnost. U recidivistů nejmladších věkových kategorií, jak plyne z ojedinelého výzkumu recidivní trestné činnosti provedeného v podmínkách České republiky, většina sledovaných recidivistů spáchala další delikt do 1 roku od poslední trestné činnosti.⁹⁸ Z toho důvodu je možno považovat u mladistvých interval 1 rok za rozhodující.

Kriminologie většinou rozlišuje u dospělých pachatelů tři intervaly recidivy:

- 1) krátký: do 1 roku
- 2) střední: 1-3 roky
- 3) dlouhý: nad 3 roky⁹⁹

⁹⁸ Více viz Suchý, O. a kol.: Příčiny a prevence recidivy. Praha: VÚK 1983, s. 71.

⁹⁹ Z časových důvodů trvání výzkumu nebylo možno sledovat dlouhý interval recidivy.

Je pochopitelné, že čím kratší interval recidivy je zjištěn, tím jde o nebezpečnější situaci a nepříznivější vývoj kriminální kariéry pachatele. Naopak prodlužování intervalu recidivy společenskou nebezpečnost recidivy snižuje; společnost není tak často ohrožována jejich protiprávními činy.

Důležitým kritériem jsou z toho důvodu právě časové úseky mezi jednotlivými trestnými činy.

Tabulka č. 20: Intervaly recidivy

	RECIDIVA				Celkem	
	Do jednoho roku		Později (1-3 r.)			
	Abs.č.	%	Abs.č.	%	Abs.č.	%
Byl uložen dohled	34	54,8	28	45,2	62	100
Nebyl uložen dohled	215	65,2	115	34,8	330	100
Celkem	250	63,3	145	36,7	395	100

Tabulka ukazuje, že mladiství pachatelé, kterým nebyl uložen probační dohled, selhali dříve (v kratším intervalu) než ti, jimž dohled uložen byl. I toto zjištění je možno považovat za argument pro častější ukládání trestního opatření podmíněného odnětí svobody s dohledem.

3.3.4 Některé charakteristiky pachatelů vybraných soudci pro probační dohled

V souvislosti s výše zjištěnými výsledky výzkumné akce vyvstává otázka, jakým pachatelům je vlastně probační dohled ukládán, jsou-li to ti více problémoví, nebo naopak ti méně narušení. Proto by bylo zajímavé vědět, na základě jakých kritérií byl vlastně mladistvým pachatelům probační dohled ukládán a zda již samotný výběr pachatelů, kterým soudci uložili trestní opatření podmíněné odnětí svobody s dohledem neovlivnil výsledky tohoto našeho empirického šetření. To je ovšem skutečnost, kterou není možno z naší pozice plně ověřit.

Pokusili jsme se proto alespoň vybrat některé charakteristiky mladistvých pachatelů, jimž dohled byl uložen a porovnat je s těmi, kterým bylo uloženo pouze podmíněné odsouzení bez probačního dohledu.

Výběr pachatelů vhodných pro probační dohled je ze zákona ponechán zcela na posouzení příslušného soudce. Zajímalo nás, zda existují kritéria, příp. jaká, dle nichž je mladistvým pachatelům dohled ukládán. Určitým vodítkem k posouzení výběru pachatelů pro probační dohled mohou být následující charakteristiky, které je možno získat z opisů trestních rejstříků:

- pohlaví pachatelů
- zda je mladistvý poprvé projednáván před soudem
- počet soudních jednání, které již pachatel absolvoval (v tomto případě se spíše jedná o počet jednání, kdy se soud pachatelem zabýval)
- typ selhání (druh následné trestné činnosti)

Tabulka č. 21 : Pohlaví pachatelů

	Pohlaví pachatelů					
	Muž		Žena		Celkem	
	Abs.č.	%	Abs.č.	%	Abs.č.	%
Byl uložen dohled	80	16,9	6	16,7	86	100
Nebyl uložen dohled	393	83,1	30	83,3	423	100
Celkem	473	100	36	100	509	100

Je zřejmé, že pohlaví mladistvého pachatele v této oblasti na rozhodování soudu vliv nemá, i když se obecně předpokládá shovívavější přístup soudů k ženám¹⁰⁰, probační dohled byl mladým mužům i ženám ukládán rovnoměrně.

¹⁰⁰ Více např. Marešová, A., Kotulan, P., Martinková, M.: Výzkum prvovězných žen. Praha: IKSP 2009, s. 11 ad.

Tabulka č. 22: První a další projednávání před soudem

	Poprvé před soudem					
	Ano		Ne		Celkem	
	Abs.č.	%	Abs.č.	%	Abs.č.	%
Byl uložen dohled	40	46.5	46	53.5	86	100
Nebyl uložen dohled	279	66.0	144	34.0	423	100
celkem	319	100	190	100	509	100

V této tabulce jsou naopak rozdíly vysoce signifikantní. Tzn., že soudci statisticky významně častěji ukládali dohled probačního úředníka těm mladistvým, kteří nestáli před soudem poprvé, jinak řečeno těm delikventům, kteří byli pravděpodobně více narušeni.

Na druhé straně při ukládání probačního dohledu soudci příliš nepřihlíželi k tomu, jak často byl pachatel v minulosti projednáván soudně.

Tabulka č. 23 : Počet dřívějších soudních jednání

	Počet soudních jednání							
	1-2		3-5		více než 6		Celkem	
	Abs.č.	%	Abs.č.	%	Abs.č.	%	Abs.č.	%
Byl uložen dohled	30	34,9	39	45,3	17	19,8	86	100
Nebyl uložen dohled	145	34,2	160	37,8	118	27,9	423	100
celkem	175	34,4	199	39,1	135	26,5	509	100

Z tabulek č. 21, 22 a 23 vyplývá, že soudci při ukládání dohledu nepřihlíželi ke skutečnosti, zda se jedná o chlapce nebo děvče. Častěji ovšem ukládali probační dohled mladistvým pachatelům, kteří nestáli před trestním soudem poprvé. Bylo zjištěno, že ani počet soudních projednávání u jednotlivých pachatelů nebyl okolností, která by měla zásadnější vliv na ukládání probačního dohledu.

Zajímavé srovnání s našimi výše uvedenými zjištěními nabízejí údaje získané ve věznicích pro mládež vězeňskými psychology Křenkem a Tamchynou.¹⁰¹ Mezi lety 1979 až 2005 byly ve věznicích Libkovic a Všehrdu postupně uskutečněny čtyři sondy zkoumající uvězněné mladistvé delikventy. Získané výsledky výzkumného souboru byly konfrontovány s dvěma kontrolními soubory nedelikventních mladistvých – učňů a studentů. Sledovány byly podobné charakteristiky jako v našem empirickém šetření (charakteristika rodiny, přítomnost ústavní výchovy, rodinný stav, vzdělání a problémy s chováním ve škole, závislosti, psychické problémy atd.). Získané výsledky byly poněkud jiného charakteru, neboť zmínění psychologové znali klienty osobně a měli možnost je podrobit poměrně rozsáhlému psychologickému vyšetření. Pro zaměření našeho výzkumu však byly tyto údaje podnětné a umožnily se na problematiku mladistvých pachatelů podívat i z jiných úhlů.

Tamchyna¹⁰² například uvádí, že majetková kriminalita mladistvých získala v posledních 20 letech novou dimenzi: z impulsivní, většinou neplánované delikvence se proměnila v agresivní jednání, jehož brutalita často převyšuje materiální zisk ze samotného činu. Další rozdíl v majetkové trestné činnosti mladistvých spatřuje v tom, že dříve mladiství kradli předměty, protože se jim líbily, a v dnešní době je kradou proto, aby je dále prodali, společným jmenovatelem trestné činnosti mladistvých je pak snaha o okamžitý a bezpracný zisk. Kriminalita mladistvých je dle autora nepřímo ovlivněna postojem k různým návykovým látkám. Zatímco dříve byly delikty páčány pod vlivem drog, v současnosti jsou častěji páčány se snahou získat prostředky na jejich obstarání.

Na základě našich zjištění lze nepochybně souhlasit se zvýšeným podílem násilí u majetkových deliktů a částečně i se změnami pohledu mladistvého pachatele na objekt trestného činu. Pokud se týká návykových látek, nebyla data získaná v našem výzkumu dostatečně vypovídající.

¹⁰¹ Více viz Tamchyna, M.: Psychologická problematika vnitřní diferenciací odsouzených. Rigorózní práce. Praha: UK 2006.

3.4 Shrnutí

Základním zjištěním celého výzkumu jsou výsledky komparace obou souborů v oblasti recidivy trestné činnosti a charakteru této recidivy. Ač většina mladistvých z obou souborů do tří let spáchala další trestnou činnost, u skupiny s uloženým probačním dohledem to bylo o několik procent méně. Výraznější rozdíly byly nalezeny pokud se týká závažnosti recidivy. Ti, jimž probační dohled uložen nebyl, vykazovali negativnější aspekty v těchto oblastech:

- jejich další trestná činnost byla závažnějšího charakteru,
- jejich další trestná činnost byla spáchána v kratším intervalu,
- delikty těchto pachatelů byly četnější.

Rodinná situace mladistvých pachatelů nebyla dle očekávání příliš uspokojivá. I pokud poměry v jejich rodinách porovnáme s celkovou populací České republiky, kde situace v rodinách není příliš příznivá, v neúplných rodinách vyrůstá podstatně více delikventů než nedelikventů. V průběhu let se pak situace sledovaných pachatelů dále zhoršila, takže mezi jejich 10.-18. rokem žila v úplných rodinách pouze necelá třetina sledovaných jedinců.

Závažná je i skutečnost, že výchova dětí v těchto rodinách nebyla na dobré úrovni. Pouze u zanedbatelného počtu mladistvých delikventů nebylo ze strany příslušných institucí (OSPOD a PMS) žádných připomínek ke způsobu výchovy v rodinách.

Dlouhodobě mimo rodinu, tzn. v ústavní výchově, pobývala necelá pětina sledovaných jedinců, působením Střediska výchovné péče prošel každý sedmý mladistvý jedinec. Orgány ochrany dětí (OSPOD) byla evidována přibližně čtvrtina sledovaných osob, přičemž další polovina osob byla evidována včetně jejich rodiny.

Psychiatrickou nebo psychologickou intervencí podstoupila celkem čtvrtina mladistvých pachatelů, u většiny ostatních však tuto okolnost nebylo možno ze soudních spisů vyhledat, tedy potvrdit ani vyvrátit.

Vzdělání a scholarita sledovaných jedinců byla na velmi špatné úrovni, pouze polovina z nich měla dokončené základní vzdělání a téměř tři čtvrtiny nedokončily ani učňovskou

školu. Problémy s učením byly zjištěny u více než poloviny z nich a problémy s chováním měl minimálně každý šestý až sedmý zkoumaný jedinec.

Pokud jde o sociálně patologické jevy zjištěné u mladistvých pachatelů i v jejich rodinách, bylo z materiálů soudů získáno velmi málo informací. O velké většině ze zkoumaných osob jsme se z této oblasti nedozvěděli nic. Údaje o závislostech mladistvých a trestné činnosti v jejich rodinách tudíž z tohoto důvodu nejsou vypovídající.

Samotný průběh probačního dohledu byl bez větších problémů naplňoval pouze každým sedmým ze sledovaných mladistvých. Bez výjimky to byli ti, kteří byli v následujících třech letech bez problémů pokud se týká konfliktů se zákonem. Naprostá většina pachatelů však měla s plněním podmínek dohledu značné problémy a pětina z nich spáchala další trestný čin ještě v průběhu probačního dohledu.

Následné srovnání obou souborů ukázalo, že **většina mladistvých pachatelů v průběhu následujících tří let zrecidivovala**. O něco více se to týkalo těch, jimž probační dohled uložen nebyl. Následná recidiva mladistvých osob však byla méně četná a/nebo méně závažná u jedinců, jimž byl probační dohled uložen. Rovněž intervaly mezi jednotlivými delikty byly příznivější (časově delší) u mladistvých pachatelů, kteří alespoň částečně probačním dohledem prošli.

Pro aplikaci probačního dohledu byli soudem rovnoměrně vybírání jedinci bez ohledu na pohlaví – 17 % dívek a 17 % chlapců ze skupiny mladistvých zlodějů. Těm z nich, kteří stáli před soudem poprvé, byl probační dohled ukládán méně často než recidivistům, stejně jako těm, kteří měli v rejstříku trestů méně záznamů. Je možno říci, že dohled probačního úředníka je ukládán poněkud častěji více narušeným mladistvým pachatelům.

Samostatným problémem bylo, že – dle našeho názoru – bylo toto nové opatření nepříliš intenzívně využíváno. Ve sledovaném roce 2006 bylo opatření využito pouze v polovině okresních soudů České republiky (u 95 pachatelů tr. činu krádeže, z čehož do konečného zpracování vstoupilo 73 případů) a počet uložených dohledů probačního úředníka se v kontrolním roce 2010 ještě dále snížil (dohled byl uložen v 66 případech). Počet uložených probačních dohledů se tedy snížil o celých 31 %. Důvody této skutečnosti by stály za samostatné prozkoumání.

3.5 Závěr

Cílem této části výzkumu bylo zjistit, nakolik jsou opatření nově zaváděna do soudní praxe v souvislosti se zákonem č. 218/2003 Sb. účinná. Podíváme-li se na záměry zákona č. 218/2003 Sb. v konfrontaci se získanými údaji, je zřejmé, že záměr zákona dosud není v praxi plně uskutečňován.

Dle Sotoláře¹⁰³ by součástí programu probačního dohledu mělo mj. být:

- a) *objasnění motivů a podmínek jednání mladistvého vedoucích ke spáchání trestné činnosti a stupně rizika jejího opakování*
- b) *metody práce s mladistvým vedoucí k tomu, aby si uvědomil negativní dopad svého činu na poškozeného*
- c) *rámcový rozvrh plánovaných osobních kontaktů probačního úředníka s mladistvým a rámcový rozvrh jeho návštěv v bydlišti mladistvého*
- d) *způsob kontroly průběžného plnění podmínek, povinností a omezení uložených mladistvému*
- e) *individuální plán výkonu dohledu, včetně cílů a metod resocializace*
- f) *vymezení zamýšlených cílů dohledu, zvláště změn v chování směřujících k posílení vědomí odpovědnosti mladistvého a k snížení rizika recidivy*
- g) *časový harmonogram plánovaného dosažení jednotlivých cílů.*

Výčet uvedených položek je velmi obsáhlý až maximalistický, takže uvedené teze je možno pojímat spíše jako cíl, ke kterému by měl výkon probačního dohledu směřovat. Dle informací získaných na základě prostudování jednotlivých soudních spisů jsou některé položky probačními úředníky uspokojivě naplňované (c) další pouze částečně d), e) a g) a jiné naopak většinou chybí (zejména a) b) f), příp. nebyly v závěrečných zprávách o průběhu dohledu zaznamenány. Autor¹⁰⁴ zdůrazňuje, že nedílnou součástí probačních aktivit spojených s výkonem probačního dohledu je koordinace a využití znalostí odborníků, neboť některé problémy (s alkoholem, drogami, rodinnými problémy, poruchami chování a osobnosti) nejsou řešitelné prostřednictvím jejich odbornosti.

¹⁰³ Sotolář, A.: Specifika probačního dohledu podle zákona o soudnictví ve věcech mládeže. In: Trestněprávní revue č. 9/ 2005, s. 232 ad.

¹⁰⁴ tamtéž

Zprávy o průběhu dohledu – jak plyne z tabulek uveřejněných v této zprávě - se určitými tématy téměř nezabývají, případně okrajově nebo výjimečně. Ve většině případů chybí informace zejména o závislostech mladistvého, o jeho dalších psychických problémech, o tom, zda se jeho osobou zabývala některá z institucí. Přitom právě tato zjištění mohou být klíčem k závažným problémům mladého delikventa, neboť dobrá informovanost o problému bývá východiskem pro jeho řešení.

Za pozitivní jev na druhé straně je možno považovat, že se probační úředníci většinou snaží získat objektivní informace z několika pramenů, zejména z OSPOD, od policie, ze školy. Tyto údaje ovšem bývají v některých případech formální a neúplné. Nejobtížněji se, jak známo, získávají informace přímo z rodiny, kde se rodiče často snaží situaci svým ochránářským přístupem zkreslovat a problémy spíše zatajovat. Podmínky se získáváním objektivních údajů o mladistvých jsou tedy v mnoha případech komplikované.

Z uvedených výsledků vyplývá, že je nezbytné v této oblasti situaci dále zlepšovat. Pozornost by si zasloužila např. značná absence údajů o drogových závislostech či o kriminální infekci v rodinách, ale i o psychiatrických a psychologických intervencích. Jejich absence svědčí o podceňování těchto údajů ať již probační službou, nebo dalšími zúčastněnými orgány ochrany práva, z jejich informací PSM vychází.

Dalším problémem, se kterým jsme se setkali při zkoumání tohoto nového opatření je zjištění, že **institut probačního dohledu rozhodně není v soudnictví nad mládeží nadužíván**. Zdá se, že částí příslušných specialistů působících v oblasti soudnictví nad mládeží je vnímán jako zbytečný a neefektivní, navíc v průběhu let je ukládán méně často než v začátcích platnosti zákona č. 218/2003 Sb. Naše výsledky upozorňují na skutečnost, že by měl institut probačního dohledu dostávat v praxi významnější prostor. Jedním z argumentů by mohlo být zjištění tohoto výzkumu, že mladiství pachatelé majetkové trestné činnosti, kteří alespoň částečně podstoupili působení probačního dohledu, byli, pokud jde o další kriminální kariéru v některých důležitých parametrech méně problematictí.

4. Úloha neziskových organizací v sociální prevenci

4.1 Úvod, návaznost na předchozí výzkumy

Nezisková organizace je pojem, který je v České republice obecně používán, aniž by byl definován nějakým právním předpisem. Zvláštní zákon, který specifikuje neziskovou organizaci, její předmět činnosti, vznik, pravidla hospodaření atd., existuje například na Slovensku¹⁰⁵. V určité míře se o neziskových organizacích hromadně zmiňuje zákon o daních z příjmů¹⁰⁶; tento pojem zde není blíže vysvětlen, uveden je však jejich výčet:

- zájmová sdružení právnických osob, pokud mají tato sdružení právní subjektivitu a nejsou zřízena za účelem výdělečné činnosti,
- občanská sdružení včetně odborových organizací,
- politické strany a politická hnutí,
- registrované církve a náboženské společnosti,
- nadace, nadační fondy,
- obecně prospěšné společnosti,
- veřejné vysoké školy,
- obce, organizační složky státu,
- kraje,
- příspěvkové organizace,
- státní fondy a subjekty, o nichž tak stanoví zvláštní zákon.

Jak je vidět, mezi neziskovými organizacemi v tomto pojetí jsou subjekty státní i nestátní povahy; my se v dalších úvahách zaměříme na ty druhé. V řadě sfér veřejného života totiž přenáší státní správa, vyšší územně správní celky a (především) samospráva péči o obecně prospěšné činnosti na nestátní neziskové organizace (NNO). Má to řadu příčin, ale v obecné rovině jde o to, že dynamika sociálního života a potřeb komunity je tak rychlá, proměnlivá a mnohostranná, že v zásadě není možno reagovat na ni běžnými mechanismy.

¹⁰⁵ Zákon č. 213/1997 Z.z. o neziskových organizáciách poskytujúcich všeobecne prospešné služby.

¹⁰⁶ Daň z příjmu je upravena zákonem č. 586/1992 Sb., o daních z příjmů, součástí tohoto zákona je i zdanění právnických osob (§ 17), které řeší také otázku neziskových organizací.

Pokud by každý nový problém měl být řešen koncipováním nové agendy pro některou stávající (státní, krajskou, obecní) organizaci, či dokonce „úředním“ vznikem nového subjektu (rozpočtové nebo příspěvkové organizace), jeho řešení by pravděpodobně bylo přinejmenším značně zpožděno. Proto je výhodné – pro stát i pro občany - svěřit prostředky na tyto činnosti specializovaným organizacím, které jsou schopny reagovat pružně a zároveň erudovaně.

Za nestátní neziskové organizace¹⁰⁷ považujeme obvykle společnosti, splňující následující charakteristiky:

jsou **institucionalizované** - tj. mají určitou formální institucionální strukturu; jsou **soukromé** a **samosprávné** - jsou institucionálně odděleny od státní správy, nejsou jí řízeny, své činnosti kontrolují a řídí samy. To neznamená, že nemohou mít významnou státní podporu nebo že ve vedení nemohou být mj. státní, krajské nebo obecní úředníci; jsou **neziskové** - je třeba mít na zřeteli, že tato "neziskovost" nespočívá v tom, že organizace netvoří zisk ze své činnosti, ale v tom, že vytvořený zisk se znovu vrací do hlavní činnosti a není rozdělován individuálním vlastníkům; využívají principu **dobrovolnictví** – to se může projevovat jak výkonem neplacené práce pro organizaci, tak formou darů nebo čestné účasti ve správních orgánech.

Dominantní oblastí, kde tzv. „neziskovky“ operují, jsou sociální služby v nejširším slova smyslu, definované zákonem č. 108/2006 Sb., o sociálních službách. Tento zákon také podrobně popisuje působnost obcí a krajů při poskytování sociálních služeb a povinnosti poskytovatelů těchto služeb. Pro potřeby kriminologického výzkumu jsou podstatné služby sociální prevence¹⁰⁸, o kterých zákon v § 53 říká: *Služby sociální prevence napomáhají zabránit sociálnímu vyloučení osob, které jsou tímto ohroženy pro krizovou sociální situaci, životní návyky a způsob života vedoucí ke konfliktu se společností, sociálně znevýhodňující prostředí a ohrožení práv a oprávněných zájmů trestnou činností jiné fyzické osoby. Cílem služeb sociální prevence je napomáhat osobám k překonání jejich nepříznivé sociální situace a chránit společnost před vznikem a šířením nežádoucích společenských jevů.*

¹⁰⁷ Poskytováním informačních, vzdělávacích a publikačních služeb pro neziskový sektor se zabývá několik zastřešujících subjektů, z nich nejvlivnějším je Informační centrum neziskových organizací, o.p.s., provozující portál Neziskovky.cz.

¹⁰⁸ Zákon č.108/2006 Sb. definuje v §§ 54–70 následující druhy služeb sociální prevence: raná péče, telefonická krizová pomoc, tlumočnické služby, azylové domy, domy na půl cesty, kontaktní centra, krizová pomoc, intervenční centra, nízkoprahová denní centra, nízkoprahová zařízení pro děti a mládež, noclehárny, služby následné péče, sociálně aktivizační služby pro rodiny s dětmi, sociálně aktivizační služby pro seniory a osoby se zdravotním postižením, sociálně terapeutické dílny, terapeutické komunity, terénní programy, sociální rehabilitace.

Do sociální prevence tedy spadá i oblast *sociálních deviací*, včetně řešení problémového chování mladistvých. Nestátních neziskových organizací, působících v tomto nesnadném terénu, jsou stovky – fungujících po desetiletí či naopak zcela nových, úzce specializovaných nebo široce „rozkročených“; některé jsou obrovské, připomínající spíše rozvětvenou firmu, jiné stojí na entuziasmu dvou nebo tří lidí. Je přitom nepochybné, že každá, ať náleží do libovolného z nastíněných typů, může odvádět vynikající práci, stejně jako přinášet jen omezený prospěch. Alespoň částečně zorientovat v této džungli jsme se pokusili při expertním výzkumu prevence kriminality v obcích¹⁰⁹. Respondenty zde byly osoby, přímo profesně působící v oblasti bezpečnosti, prevence nebo sociálních věcí ve všech obcích s rozšířenou působností v ČR (cca čtyři v každé obci, celkem 622 respondentů). Jednou z mnoha otázek, které na ně směřovaly, byla i tato: *Domníváte se, že mezi nestátními neziskovými organizacemi působícími v obci jsou alespoň některé jednoznačně kvalitní z hlediska jejich preventivního působení (tj. zda nabízejí takové služby, které pozitivně ovlivňují stav sociálně patologických jevů v obci)? Můžete některé z nich konkrétně jmenovat?*

Na tuto volnou otázku zareagovalo 363 dotázaných, a obdrželi jsme tak dlouhý seznam nejružnějších nestátních subjektů, které dle názoru oslovených expertů dobře vykonávají své úkoly na území jejich obce. A právě tento soupis byl základem, od kterého jsme rozvinuli na následujících stránkách popsany průzkum „těch nejlepších“. Připomeňme, že zde nešlo o nějaké akademické úvahy - svá hodnocení přinesli lidé z terénu, lidé z aparátu obcí, které služeb dotyčných organizací využívají. Zasvěcenější názory jsme tudíž mohli jen těžko získat.

4.2 Cíl výzkumu, vzorek

Základní výzkumná otázka byla vcelku prostá: jaké společné charakteristiky – jsou-li nějaké – spojují subjekty, považované za nejprospěšnější?

Předem jsme ale ve zdrojovém seznamu (viz výše) provedli některé redukce. Část kladně hodnocených organizací totiž byly ty nejrozšířenější, zabývající se především

¹⁰⁹ Večerka K., Holas J., Tomášek, J.: Prevence kriminality na úrovni obcí a krajů. Praha: IKSP 2008.

volnočasovými aktivitami pro děti a mládež – Sokol, Skaut... Především však Charita¹¹⁰ je tradičním spolupracovníkem samospráv v sociální oblasti – spontánně uvedena byla 60x, k tomu 12x Diakonie¹¹¹, dohromady tedy každým pátým z odpověděvších expertů. Tyto dlouhodobě a masově působící společnosti jsme z výzkumné akce vypustili, jejich činnosti a role jsou dostatečně známé a vedle dominující sociální péče se zabývají (pokud vůbec) nespecifickou primární sociální prevencí. Někteří respondenti z řad expertů také bohužel popsali své „nejprospěšnější“ organizace natolik vágně (v rozporu se zadáním otázky), že je nebylo možno zpětně určit - např. „sportovní oddíly“, „azylový dům“ nebo „dům dětí a mládeže“. Ani ty tedy nebylo možno výzkumně uchopit. Přesto zbylo cca 200 subjektů, které se následně měly stát výzkumným vzorkem. Ještě je nutno podotknout, že analyzované subjekty nebyly čistě a pouze ty, které se věnují prevenci (nebo řešení) asociálních projevů mládeže. Některé mají své působení zacíleno širěji, vždy ale směřující k předcházení společensky nežádoucích jevů. Kdo konkrétně dotazník vyplnil, nebylo vždy zřejmé – nevyžadovali jsme jeho identifikaci (přesto velká část vyplňujících uvedla své jméno a pracovní pozici). Směřován byl k vedoucímu pracovníkovi organizace nebo pobočky, a vesměs jím byl vyplněn; v dalším případě to byl jeho zástupce, projektový manažer a podobně.

4.2.1 Metody distribuce dotazníku

Pro oslovení NNO, které byly vytipovány, jsme zvolili metodu emailem distribuovaného dotazníku. Jednak je tato metoda nejrychlejší a emailovou adresu má dnes již v podstatě každý, jednak by ani nebylo možné získat u všech dotčených subjektů jejich poštovní adresu – resp. adresu té konkrétní pobočky, na kterou jsme se chtěli obrátit. Zvolený přístup samozřejmě přinášel i svá rizika – náš dotazník se mohl snadno ztratit v moři nevyžádané pošty, tzv. spamu. Proto bylo v předmětu zprávy výrazně uvedeno, že jde o státní organizací prováděný výzkum a nejedná se o obchodní nabídku. V průvodním dopise byl popsán záměr výzkumu i důvod, proč se obracíme právě na jejich NNO. Emailové kontakty byly získány z internetu; to bylo vesměs poměrně snadné, protože organizace měly vlastní webové stránky, ovšem v některých případech šlo o poněkud náročnější „pátrání“. Dotazník

¹¹⁰ Charita Česká republika je právnickou osobou, je součástí (útvarem) římskokatolické církve. Členem Charity ČR je osm arcidiecézních charit, na jejich území působí oblastní, městské a farní charity.

¹¹¹ Diakonie Českobratrské církve evangelické – podobná náplň činnosti jako u Charity ČR.

byl nakonec elektronicky odeslán na 179 adres. Po uplynutí třítydenní lhůty na vyplnění jsme získali 45 dotazníků, které byly následně zpracovány. Návratnost je tedy 25%. Nelze asi adekvátně odpovědět na otázku, zda je to číslo překvapivě nízké; faktem je, že pracovní vytížení řady pracovníků z nestátní sféry je nemalé a jejich motivace ke spolupráci na výzkumu sporná. Výše popsaným způsobem distribuovaný dotazník samozřejmě není anonymní, a proto u některých organizací nelze vyloučit obavy, že takto zveřejněné názory by jim mohly nějakým způsobem uškodit (lze si například představit situaci, kdy dotyčná NNO nesplňuje v některých ohledech požadavky zákona, má negativní názor na obec v níž působí apod.). Oproti tomu ty, které zareagovaly, si tak vytvářejí pozitivní PR; je proto třeba stále mít na mysli, že náš výzkumný soubor byl spíše jakýmsi „best of“ než tradičním vzorkem.

Do hry zřejmě vstoupily i technické faktory, kdy mohl být v některých případech náš email odfiltrován jako nevyžádaná pošta a k adresátovi se tedy vůbec nedostal. Při takto omezeném vzorku nelze samozřejmě činit žádné složitější statistické operace; to ostatně nebylo ani záměrem. Mělo by jít spíše o určité shrnutí dobré praxe.

4.3 Výsledky šetření

4.3.1 Typ organizace a její činnosti

První věcí, která nás zajímala, byla **konkrétní organizační forma**, kterou dotyčná NNO používá. Jednotlivé možnosti vplynuly z platných právních předpisů¹¹², přičemž u občanského sdružení nás navíc zajímalo, zda jde o pobočku větší organizace či nikoli.

¹¹² Zákon č.248/1995 Sb. o obecně prospěšných společnostech; Zákon č.227/1997 Sb. o nadacích a nadačních fondech.

Tabulka č. 24 : Typ organizace

	Abs. č.	%
občanské sdružení – „unikátní“, tj. existuje pouze jedna pobočka	13	29
občanské sdružení – pobočka rozvětvenější organizace	21	47
obecně prospěšná společnost	5	11
církevní	4	9
příspěvková organizace města	1	2
organizace zřizovaná krajským úřadem	1	2
celkem	45	100

Jak ukazuje tabulka, zcela dominují občanská sdružení, přičemž nejvíce zastoupeny jsou pobočky těch větších. Roli hraje především sdílené a dlouhodobě propracované know how, profesionalita řídicích článků (a s ní související vnitřní kontrola), a jistě i „značka“, která usnadňuje organizaci získávání kontaktů, informací a následně i podmínek pro činnost. Obecně prospěšné společnosti mají ve vzorku, poněkud překvapivě, pouze pět zástupců, ještě méně pak NNO zřizované církvemi (ty zase ovšem patří mezi ty rozsáhlé, se širokou agendou). Naprosto ojediněle se objevily organizace zřizované přímo městem nebo krajem.

Zásadní proměnnou pochopitelně je, které oblasti / **oblastem prevence** se konkrétní organizace věnuje. Seznam, uvedený v tabulce č.25, byl převzat právě z úvodu uvedeného výzkumu expertů¹¹³. Protože není a nemůže být vyčerpávající, měli respondenti možnost uvést i další činnosti¹¹⁴.

¹¹³ Důvodem pro to byl fakt, že soupis jednotlivých činností byl pečlivě připraven ve spolupráci s odborníky Odboru prevence kriminality MV ČR.

¹¹⁴ Řada NNO nemá pouze jediný předmět činnosti (je dokonce spíše pravidlem, že činnost je rozmanitější).

Tabulka č. 25: Jaké jsou oblasti činnosti organizace

	Abs. č.	%
prevence drogové či alkoholové závislosti, služby pro uživatele návyk. látek	23	51
práce s mládeží – volnočasové aktivity dětí a mladistvých	21	47
práce s mládeží s výchovnými obtížemi (ohroženou sociálně patologickými jevy)	21	47
práce s příslušníky národnostních menšin (zejména Romy), cizinci, uprchlíky	13	29
psychosociální poradenství osobám v krizi (vč. dětí)	11	24
pomoc dysfunkčním rodinám (zanedbávajícím, nezvládajícím péči)	9	20
zapojení osob propuštěných z výkonu trestu odnětí svobody do společnosti	9	20
péče a podpora pro osoby bez přístřeší (bezdomovce)	8	18
pomoc osobám znevýhodněným na trhu práce (rekvalifikace apod.)	5	11
péče o oběti trestných činů (vč. obětí domácího násilí)	4	9
služby pro seniory	3	7
péče o osoby propuštěné z ústavní péče (školských zařízení, léčeben)	3	7
péče o osoby se zdravotním (tělesným či mentálním) postižením	1	2
jiné	11	24

Polovina dotčených NNO pracuje na poli protidrogové prevence. Je zřejmé, proč jsou tyto aktivity obcemi tak oceňovány – ve většině výzkumů názorů jak široké veřejnosti, tak místních politiků či dalších zodpovědných činitelů, je ohrožení drogami stavěno na první místo mezi společenskými riziky. Obce již jsou zvyklé se této oblasti přinejmenším nevyhýbat, investovat do ní, zároveň je to činnost vyžadující poměrně vysokou odbornost. Je proto signifikantní, že na tomto poli častěji pracují pobočky větších občanských sdružení než zařízení takřkajíc „sólová“.

Jen o něco méně je zastoupena práce s mládeží, a to jak klasická primární prevence formou naplňování volného času, tak i práce s těmi dětmi a mladistvými, jejichž chování již sklouzává mimo společenské normy. Ve třech čtvrtinách případů pracuje neziskovka s oběma typy klientů.

Soužití majority a romské menšiny je u nás (a zaznívá to stále častěji a hlasitěji), v nedobrému stavu. Za všemi zástupnými termíny o „společensky nepřizpůsobivých

spoluobčanech“, či moderněji a korektněji o „sociálním vyloučení“ se skrývá desítky let neřešený problém, který především v některých regionech hrozí přerůst do akutního sociálního konfliktu. Je proto zřejmé, že pro neziskové organizace je v tomto terénu práce dost, a alespoň na některých místech si jejich působení považují.

Pomyslný střed tabulky obsadily aktivity, které lze shrnout jako pomáhající lidem, kteří nezvládají své zapojení do společenského života. Někteří se ocitli v životní krizi a potřebují radu (tyto činnosti jsou u většiny NNO jaksi „přidružené“ k hlavní oblasti práce), jiní nezvládají uspořádat svůj rodinný život a vychovávat své potomky, další hledají cestu do společnosti z vězení nebo života na ulici. S dysfunkčními rodinami, na rozdíl například od drogové problematiky, pracují lokální obecně prospěšné společnosti nebo zařízení, spadající pod některou z církví.

A co si představit pod kategorií „jiné“? Ve dvou případech se opakují aktivizační služby pro rodiny (což by se ale dost možná dalo přiřadit pod pomoc dysfunkčním rodinám) a péče o matky s dětmi bez přístřeší a/nebo v krizi. Jinak zde najdeme jednotlivé aktivity: pomoc svědkům trestné činnosti a pozůstalým, práce s gamblery, duševně nemocnými, dále pak obecně formulované vzdělávání odborníků nebo prevence rizikového chování.

Je zřejmé, že některé marginálně zastoupené oblasti činnosti se přímo nedotýkají prevence nežádoucích jevů – konkrétně služby pro seniory a zdravotně postižené. V expertním výzkumu však byla jejich činnost jako preventivní vyzdvížena a nepovažovali jsme tedy za korektní je po vyplnění a odeslání dotazníku z výzkumu odstranit.

Jak **dlouho nějaká organizace funguje** je velmi vypovídající údaj – ne-li přímo o kvalitě její činnosti, pak alespoň o schopnosti „udržet se na trhu“. Bylo možno předpokládat, že jako nejvíce prospěšné budou lokálními experty jmenovány ty NNO, které přesvědčují o svých kvalitách dlouhodobě. Skutečně tomu tak bylo, průměrná doba fungování je bezmála 11 let. Mezi 10 a 12 roky funguje 15 organizací, což je třetina našeho vzorku; dále je cca 10% zastoupení osm let fungujících. Pouze šest subjektů pracuje pět let nebo méně; na druhou stranu je zajímavé, že se dokázaly za tak relativně krátkou dobu etablovat. Nelze vysledovat rozdíl v délce účinkování ani z hlediska typu organizace, ani jejího programového zaměření.

Tabulka č.26 : Kolik let organizace funguje

Počet let	Abs. č.	%
1 - 5	6	13
6 - 10	17	38
11 – 14	14	31
15 a více	8	18
N	45	100

Kontinuita. Důležitý pojem u každé firmy, ať tradičně podnikatelsky zaměřené nebo nonprofitní. Často se hovoří o tom, jak neziskové organizace těžce bojují o holou existenci, každým rokem jim hrozí zánik a podobně. Proto je zajímavým zjištěním, že u těch námi zkoumaných došlo k přerušení činnosti jen u dvou – v jednom případě byly skutečně důvodem finance, ve druhém bylo původní občanské sdružení zrušeno a po pauze nahrazeno novým.

4.3.2 Složení pracovníků, jejich kvalifikace

Již v úvodu jsme konstatovali, že jednotlivé NNO se výrazně liší svou **velikostí co do počtu zaměstnanců**. Existuje tedy nějaká zákonitost, která by z tohoto hlediska odlišovala úspěšné organizace? Sledovali jsme různé typy pracovního zařazení zaměstnanců v konkrétní pobočce, která dotazník vyplnila – viz. Tab. 27.¹¹⁵

Tabulka č. 27 : Kolik má NNO v současné době zaměstnanců

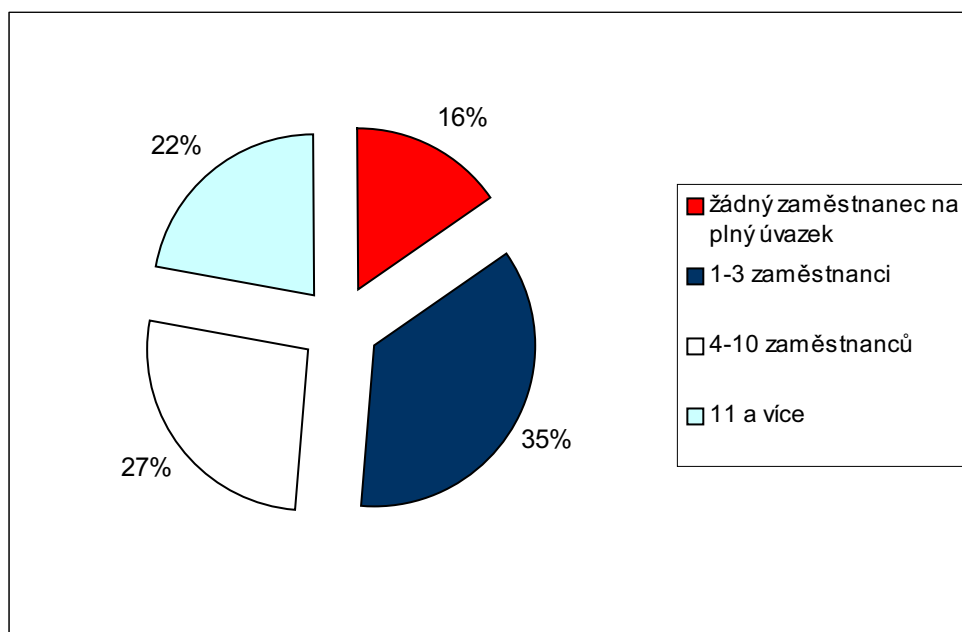
	Průměr	Medián	Stand. odchylka
plný úvazek	8,39	3,00	16,674
část., smlouva	6,16	3,00	12,366
dobrovolník	11,18	,00	29,374
jinak	1,73	,00	5,880

N=44

¹¹⁵ Předtím však bylo nutno vynechat data za jednu ze zúčastněných neziskovek, která uvedla údaj o 1420 dobrovolnících – to však byl určitě údaj za celou organizaci, nikoli pouze pobočku, a průměr by tím byl zcela zkreslen.

Dlužno říci, že mezi oceňovanými subjekty panuje značná rozmanitost co do počtu pracovníků. Průměrně je to osm osob na plný úvazek, šest na částečný a jedenáct dobrovolníků; jak je ale zřejmé z mediánu (tři lidé na plný, jakožto i částečný úvazek) a především masivní standardní odchylky, průměrná hodnota je zde nevyhovující. Rozdělíme-li si vzorek podle počtu zaměstnanců do čtyř skupin, uvidíme následující (viz graf).

Graf č.10 NNO podle počtu zaměstnanců na plný úvazek

Nejběžnějším modelem je menší organizace o jednom až třech kmenových zaměstnancích, která zajišťuje personálně náročnější činnosti pomocí odborníků na částečný úvazek a dobrovolníků. Ta nejmenší sdružení jsou vesměs „unikátními“, tedy nikoli pobočkou velké organizace (ta si ve své odbočce vždy alespoň jedno stálé místo vytvoří). Tyto NNO jsou méně často zapojeny do preventivního systému, méně často kooperují s dalšími subjekty.

Největší jednotky (co se počtu pracovníků na plný úvazek týče) bývají ty zřizované církvemi nebo pobočkami velkých, celostátně fungujících NNO. Zřetelně častěji se věnují sociálně – psychologickému poradenství, péči o oběti trestné činnosti (což s předešlým jistě souvisí) a resocializaci osob, vracejících se z výkonu trestu. Pokud se týče zapojení dobrovolníků, je zajímavé, že jejich nasazení nijak nesouvisí s počtem kmenových zaměstnanců; tedy i „malé“ organizace někdy disponují standardním dobrovolnickým zázemím.

Možná více než samotný počet zaměstnanců (zde tedy nikoli dobrovolníků) je zajímavé, jaké je jejich **věkové složení**. Celkové počty ukazují poměrně vyrovnaný poměr pracovníků do 30 let - celkem 330 a těch v rozmezí 31 – 50 let - celkem 370. Nad 50 let je to pouhých 99 zaměstnanců; lze předpokládat, že se často jedná o zakladatele, vedoucí pracovníky nebo specialisty.

Kategorie 31-50 let je však posílena několika případy velkých organizací (dodejme, že ve dvou případech církevních), kdy je jich tam 78 (dot. 10), 60 (dot. 44) či 35 (dot. 20).

Velmi „mladých“ NNO v našem vzorku mnoho není (viz. Tabulka č. 27) – pouze z lidí do 30 let je složena jen jedna; v dalším případě není sice nikdo mezi 31 a 50 lety, ale na pět pracovníků do 30 let je jeden (lze předpokládat, že vedoucí?) přes 50 let. Celkově můžeme konstatovat, že ve zhruba čtyřech případech z deseti převažují zaměstnanci věkově vyzrálejší, tedy třicátníci a čtyřicátníci, ve čtvrtině případů mladí do 30 let a ve čtvrtině je poměr „namíchan“ vyrovnaně.

Tabulka č. 27 : Věkové složení pracovníků (poměr mladší do 30 let / starší 30-50 let)

	Abs. č.	%
Pouze 31-50	2	5
více starších	18	42
zhruba vyrovnaný poměr	10	23
více mladších	12	28
pouze do 30	1	2
celkem	43	100
nevyplněno	2	
N	45	

Lze předpokládat, že ve sdruženích, pracujících v nesnadném terénu sociální práce (navíc v těch, označených za skutečně prospěšné), bude po zaměstnancích požadována jistá **odbornost a formální kvalifikace**. To se skutečně potvrdilo u devíti desetin organizací (znovu je třeba připomenout, že se výzkumu zúčastnily pravděpodobně organizace „gardové“, tedy splňující veškeré náležitosti). Ani upřesňující otázka, jaký typ vzdělání by to

měl být, nepřinesla překvapení. Ze 40 organizací, které odpověděly, jde nejčastěji (v zásadě dominantně) o vzdělání sociálního nebo sociálně – právního zaměření, výjimečně pedagogického. V 11 případech vyžadují vzdělání vysokoškolské, v osmi vyšší odborné; v ostatních případech buď střední škola patřičného zaměření, nebo není stupeň specifikován. Jako v jiných otázkách, i zde se často respondenti odkazují (polovina z nich) na zákon č. 108/2006 Sb. o sociálních službách, který upravuje mimo jiné i kvalifikační požadavky na sociální pracovníky¹¹⁶. Někde je vyžadován ke střednímu vzdělání i specializační kurz (7 případů), jinde psychoterapeutický nebo psychosociální výcvik (především u práce s drogově závislými).

Tabulka č. 28: Je u odborných pracovníků vyžadováno určité vzdělání nebo kvalifikace?

	Abs. č.	%
ANO	40	91
NE	4	9
Celkem odpovědělo	44	100
Nevyplněno	1	

N=45

S tím souvisí i otázka po rozšiřování vstupní kvalifikace u zaměstnanců. Tu provádí opět drtivá většina zkoumaných NNO (viz. Tabulka č. 29). Před nástupem jde vesměs o 150 hodinový kurz, předepsaný zákonem č. 108/2006 Sb., někde prováděný jako tříměsíční zácvik pod supervizí. V ojedinělých případech je vyžadováno absolvování výcviku v krizové intervenci.

¹¹⁶ Zákon k tomu v § 110 říká: Odbornou způsobilostí k výkonu povolání sociálního pracovníka je
a) vyšší odborné vzdělání získané absolvováním vzdělávacího programu akreditovaného podle zvláštního právního předpisu v oborech vzdělání zaměřených na sociální práci a sociální pedagogiku, sociální pedagogiku, sociální a humanitární práci, sociální práci, sociálně právní činnost, charitní a sociální činnost,
b) vysokoškolské vzdělání získané studiem v bakalářském, magisterském nebo doktorském studijním programu zaměřeném na sociální práci, sociální politiku, sociální pedagogiku, sociální péči, sociální patologii, právo nebo speciální pedagogiku, akreditovaném podle zvláštního právního předpisu,
c) absolvování akreditovaných vzdělávacích kurzů v oblastech uvedených v písmenech a) a b) v celkovém rozsahu nejméně 200 hodin a praxe při výkonu povolání sociálního pracovníka v trvání nejméně 5 let, za podmínky ukončení vysokoškolského vzdělání v oblasti studia, která není uvedena v písmenu b),
d) absolvování akreditovaných vzdělávacích kurzů v oblastech uvedených v písmenech a) a b) v celkovém rozsahu nejméně 200 hodin a praxe při výkonu povolání sociálního pracovníka v trvání nejméně 10 let, za podmínky středního vzdělání s maturitní zkouškou v oboru sociálně právním, ukončeného nejpozději 31. prosince 1998.

Pracovníci jsou pochopitelně vedeni (resp. měli by být vedeni) k odbornému **vzdělávání během jejich pracovní kariéry**. Je tomu tak ve dvou třetinách případů¹¹⁷. Na otázku, jakým vzděláváním prošli, jsme nejčastěji (v 16 případech) obdrželi odpověď, že na základě individuálního vzdělávacího plánu minimálně 24 hodin za rok, jak vyplývá ze zákona¹¹⁸ (což, přiznejme, není příliš konkrétní). Jindy bylo sděleno, že prostřednictvím akreditovaných kurzů (9 případů), kurzů dle pozice a odbornosti (8 případů) nebo specializačních výcviků. Za konkrétnější vyjádření lze považovat absolvování kurzů krizové intervence (7x) nebo dvousethodinového multikurzu pro drogovou prevenci (5x). Objevovala se i informace o účasti pracovníků na školeních a seminářích, což lze, vzhledem k jednorázovosti podobných akcí, považovat za spodní stupeň profesního vzdělávání.

Tabulka č. 29: Procházejí odborní pracovníci nějakým specializačním vzděláváním, školením apod.?

	Abs. č.	%
ano, před nástupem	14	33
ano, průběžně (periodicky)	27	63
ne	2	4
Celkem odpovědělo	43	100
nevyplněno.	2	

Důležitým markantem činnosti každé neziskové organizace v sociálních službách je způsob, jak v ní probíhá **supervize** její práce. V dotazníkovém průzkumu nelze samozřejmě objektivně hodnotit faktickou kvalitu supervizní činnosti, zaměřili jsme se alespoň na formu. Naprostá většina organizací (cca 80 %) má k tomuto účelu sjednánu externí supervizi, ve čtyřech případech provádí supervizi zřizovatel. Několik NNO supervidují jiné subjekty, jako koordinátor prevence, Česká školní inspekce nebo vedoucí jiného zařízení, spadajícího pod stejnou organizaci. Dvakrát byl uveden interní supervizor, což však nelze považovat za

¹¹⁷ Zároveň platí, že v řadě případů jsou školeni jak před začátkem, tak v průběhu pracovního zařazení. V těchto případech byla odpověď kódována jako průběžné vzdělávání.

¹¹⁸ Zaměstnavatel je povinen zabezpečit sociálnímu pracovníku další vzdělávání v rozsahu nejméně 24 hodin za kalendářní rok, kterým si obnovuje, upevňuje a doplňuje kvalifikaci

Formy dalšího vzdělávání jsou:

- a) specializační vzdělávání zajišťované vysokými školami a vyššími odbornými školami navazující na získanou odbornou způsobilost k výkonu povolání sociálního pracovníka, b) účast v akreditovaných kurzech, c) odborné stáže v zařízeních sociálních služeb, d) účast na školicích akcích. (Zák. č. 108/2006 Sb., § 111).

supervizi v pravém slova smyslu; jedno sdružení supervizi nepoužívá vůbec (jedná se o zařízení zřizované krajem, takže se nejedná o nestátní subjekt v pravém slova smyslu).

4.3.3 Financování

Financování je alfou a omegou fungování (nejen) neziskových organizací. Nejenom výše, ale především pravidelnost a předvídatelnost finančních zdrojů umožňuje smysluplně plánovat aktivity a v mezích možností je rozvíjet. Vesměs je v této sféře využíváno financování vícezdrojové; proto jsme předložili respondentům tabulku s možnými variantami získávání prostředků do rozpočtu se zadáním, aby odhadli procentuální podíl jednotlivých zdrojů v minulém roce (2010). Úmyslně jsme se neptali na konkrétní výši rozpočtu – zkušenosti z minulých výzkumných akcí nám ukazují, že vzhledem ke zcela rozdílným proporcím a typům činnosti jednotlivých organizací je tento údaj v podstatě nepoužitelný.

Přehledný obrázek nabízí tabulka č. 30. Je z ní jasné, že minimálně čtyři pětiny zkoumaných NNO měly k dispozici dotace obecní a krajské, tři čtvrtiny pak dotace přímo ze strany státu. Téměř polovina organizací dokázala uhradit část nákladů prostřednictvím sponzorů.

Tabulka č. 30: Z jakých zdrojů financovali svou činnost minulý rok

	Využilo v roce 2010 tento zdroj financování	
	Abs. č.	%
Dotace obce	38	84
Dotace kraje	36	80
Dotace státních subjektů	34	76
Sponzorské dary	20	45
Evropské fondy	16	35
Příjmy z vlastní činnosti	16	35
Příspěvky nadací, církví apod.	15	33
Granty	13	29
Členské příspěvky	7	16
N	45	100

Méně jsou využívány prostředky z evropských fondů, grantů a nadací (využila asi třetina subjektů); vlastní činností jsou tržby za pořádané programy, vstupné na akce a podobně.

Jedna věc je ale vícezdrojové financování (které je nepochybně prospěšné a žádané), **skutečná výše prostředků** od jednotlivých donátorů věc druhá. Při pohledu na tabulku č. 30 je patrné, že hlavním zdrojem jsou pro analyzované organizace finance přímo ze státních fondů, dále pak od krajů a „Evropy“; obecní peníze, ač nějaké dostává téměř každá organizace, jsou co do mohutnosti až na čtvrtém místě. V tabulce úmyslně uváděná odchylka ale signalizuje obrovské rozdíly. Jen pro ilustraci: zatímco u deseti NNO tvořily státní dotace méně než třetinu rozpočtu¹¹⁹, dvanáct jimi naopak pokrylo více než 60 % nákladů (a v jednom případě dokonce 95 %); vlastní příjmy organizace (tam, kde jsou dosahovány) se v polovině případů pohybují v jednotkách procent, u některých subjektů však tvoří i více než čtvrtinu rozpočtu.

Tabulka č. 31: Podíl jednotlivých zdrojů v rozpočtu

	Průměrné procento rozpočtu	<i>Stand. odchylka</i>
Dotace státních subjektů	36,2	28,192
Dotace kraje	16,4	18,279
Evropské fondy	15,2	23,082
Dotace obce	11,7	12,593
Příjmy z vlastní činnosti	5,6	14,834
Sponzorské dary	4,0	8,787
Členské příspěvky	2,5	13,460
Granty	3,0	11,350
Příspěvky nadací, církví apod.	0,9	1,673

¹¹⁹ Stále hovoříme o rozpočtu roku 2010.

4.3.4 Zapojení v rámci obce, kooperace, propagace

Protože sám systém, jakým byly jednotlivé neziskové organizace do našeho výzkumu zařazeny, vycházel z hodnocení expertů v jednotlivých obcích, předpokládali jsme zapojení těchto neziskovek do **místního programu prevence**. Kladnou odpověď jsme obdrželi asi ve třech čtvrtinách případů – několik obcí takový program nemá, nebo o něm respondent neměl povědomost.

Tabulka č. 32: Zapojení do městského programu prevence kriminality a rizikových jevů

	Abs. č.	%
Ano	31	70
Ne	10	23
NE, nevím, že by zde takový program či systém existoval	3	7
Celkem odpovědělo	44	100
Nevyplněno	1	

Konkrétní způsoby, kterým jsou dotyčné NNO do programu zapojeny, jsou následující:

Tabulka č. 33: Konkrétní zapojení do programu prevence

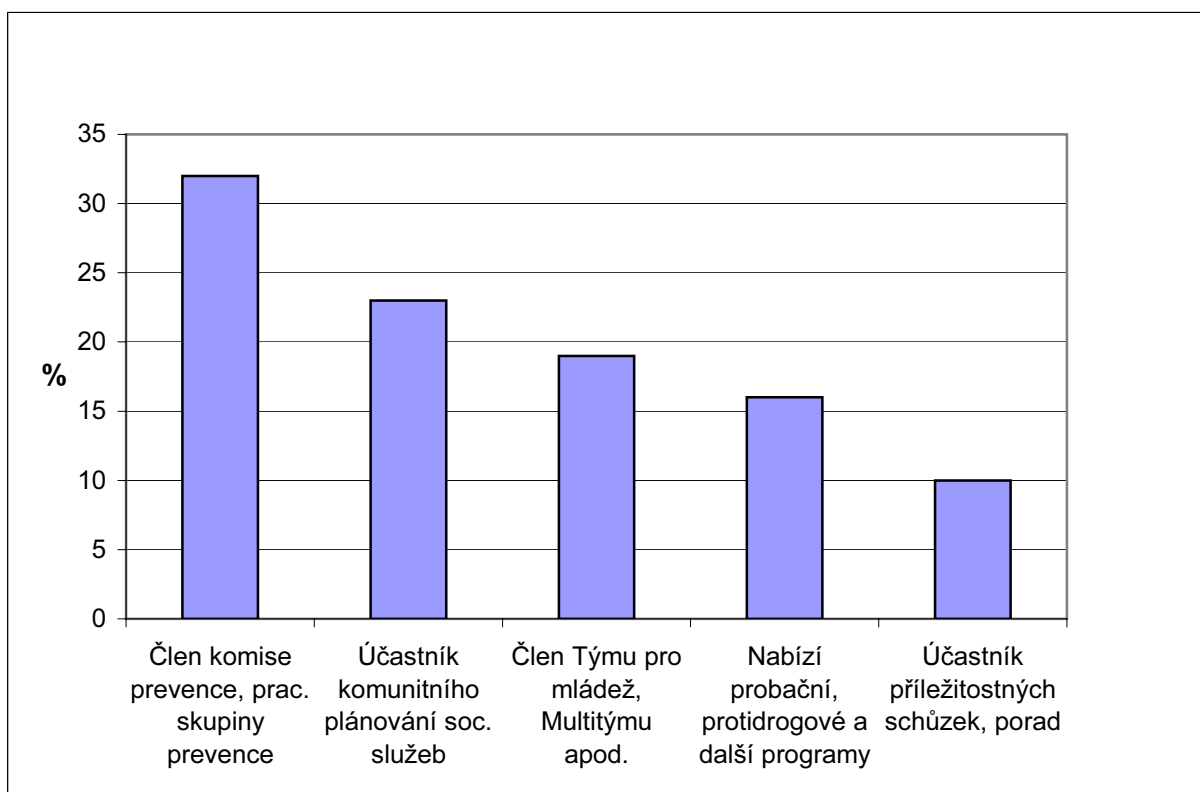
	Abs. č.	%
Člen komise prevence, prac. skupiny prevence	10	32
Účastník komunitního plánování soc. služeb	7	23
Člen Týmu pro mládež, Multitýmu apod.	6	19
Nabízí probační, protidrogové a další programy	5	16
Účastník příležitostných schůzek, porad	3	10
Celkem odpovědělo	31	100

Je nanejvýš potěšující, že cca třetina z expertů oceňovaných neziskovek má svůj kredit v obci natolik dobrý, že se přímo účastní práce místního orgánu pro prevenci rizikových jevů. Tato praxe, která ještě u nás není zdaleka běžná, umožňuje přímo propojit terénní práci s analytickými a rozhodovacími procesy v obci. Taková kooperace je v literatuře jednoznačně považována za jeden z nutných předpokladů kvalitního preventivního systému. Totéž platí o

komunitním plánování – protože jsou neziskové organizace důležitou součástí pokrývání potřeb obce v sociálních službách, je maximálně vhodné, aby byly účastny jejich plánování. Týmy pro mládež (pracující někdy pod názvem „multitým“, tedy panel odborníků z různých oborů, zabývajících se resocializačními možnostmi delikventních dětí a mladistvých) jsou důležitým článkem Systému včasné intervence, vznikajícího z iniciativy Odboru prevence MV ČR v některých městech České republiky. Opět platí, že ti, kdo budou dost možná výkonným článkem práce s problematickým dítětem, by měli být účastni všech fází analýzy a hledání řešení.

Fakt, že dotyčná NNO nabízí určité projekty pro preventivní aktivity obce nebo dalších subjektů, je již volnější formou participace na městském programu prevence. Desetina neziskovek bývá alespoň přizvána k určitým ad hoc jednáním nad problematikou, která se týká jejich pracovní náplně.

Graf č. 11 Zapojení do městského systému prevence (%)

I pokud se nezisková organizace přímo nepodílí na analytických nebo plánovacích činnostech v sociální či bezpečnostně – preventivní oblasti (viz předchozí pasáž), její spolupráce s obcí, v níž působí, je nevyhnutelná. Obec je „odběratelem“ příslušných služeb a

její orgány tedy jsou (resp. měly by být) zásadním partnerem. S kým sledované NNO nejvíce, tedy **nejčastěji spolupracují**, ukazuje následující tabulka č. 34. Otázka byla volná (dodatečně zkatégorizovaná), tudíž někteří respondenti uvedli více subjektů.

Vzhledem k tomu, že se pohybujeme v sociální problematice, nepřekvapí dominance odboru sociálních služeb (pod různými názvy). Některé odpovědi byly takto obecné, ještě více respondentů hovořilo přímo o oddělení sociálně-právní ochrany nebo kurátorech pro mládež. Celkově tak se sociálním odborem spolupracují dvě třetiny oslovených neziskovek. Další nejvíce zastoupenou entitou pro kooperaci je manažer (případně přímo odbor) prevence. V menších obcích je zřejmě často nejpřímější cestou komunikace přímo se starostou, v jiných pak s některým z jeho náměstků, který má na starosti příslušnou agendu. Ve zhruba desetině případů mají nejčastější součinnost se školstvím, komunitním plánováním (viz také tabulka č. 34) nebo příslušnou komisí zastupitelstva; podobně i s městskou policií.

Tabulka č. 34: Pokud spolupracují s obcí, kdo jsou tam nejčastější partneři

	Abs. č.	%
OSPOD, kurátoři pro mládež	17	38
Sociální odbor	13	29
Koordinátor (manažer) prevence, odbor prevence	10	22
Starosta, místostarosta, příslušný náměstek	6	13
Odbor školství	5	11
Komunitní plánování	5	11
Komise prevence, k. sociálně-právní ochrany	5	11
Městská policie	4	9
jiné	8	18

N=45

V kategorii „jiné“ pak najdeme mimo jiné PMS, lékaře, úřad práce nebo protidrogového koordinátora. Posledně jmenovanou informaci lze označit za překvapující, a dodejme, nikoli pozitivně. Jestliže se 23 dotázaných organizací, tedy polovina (viz tabulka. č. 25) věnuje nějakým způsobem protidrogové prevenci, považovali bychom úzkou spolupráci s místním koordinátorem za samozřejmou. V některých případech je jistě možné, že tento člověk byl v odpovědi zahrnut do zobecňujícího titulu „sociální odbor“, ale přesto: jen jediné výslovné

uvedení? V řadě obcí, především větších, je tato funkce zřízena. Na krajích musí být koordinátor ze zákona¹²⁰, a řada NNO působí v krajských městech a má regionální působnost.

Jak bylo právě řečeno, činnost neziskové organizace je v podstatě nemyslitelná bez kooperace s obcí. Jinými slovy - dotyčný subjekt vykonává pro obec prospěšné činnosti, na druhou stranu je do značné míry závislý na podpoře, a to nikoli pouze finanční, které se mu dostává. Není tajemstvím, a často to i zaznívalo na různých fórech, že NNO nejsou vždy spokojeny se stavem tohoto partnerství a především s tím, jak se vzhledem ke společensko ekonomické situaci vyvíjí. Popisované organizace byly odborníky z místní úrovně označeny za prospěšné a kvalitní, proto by bylo možné předpokládat, že budou s mírou podpory spokojeny. Jak tomu skutečně je, ukazuje následující tabulka.

Tabulka č. 35: Hodnocení podpory ze strany obce

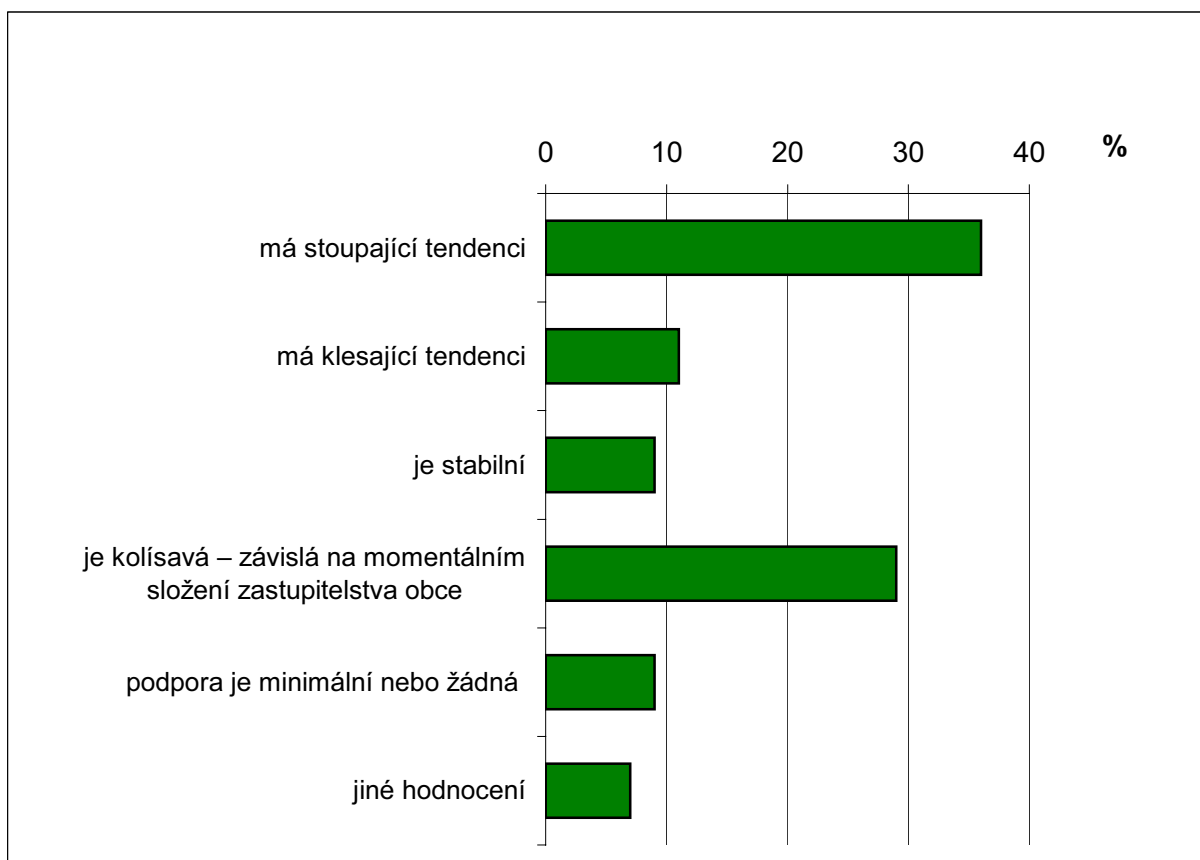
	Abs. č.	%
má stoupající tendenci	16	36
má klesající tendenci	5	11
je stabilní	4	9
je kolísavá – závislá na momentálním složení zastupitelstva obce	13	29
podpora je minimální nebo žádná	4	9
jiné hodnocení	3	7
Celkem odpovědělo	45	100

Vidíme, že trend podpory ze strany obce je viděn jako spíše pozitivní – největší část respondentů ho označila za stoupající a spolu s tvrzením, že je stabilní se dostáváme bezmála na polovinu odpovídajících. Zhoršení vidí asi desetina organizací; tři z deseti pak zvolily variantu „kolísavé podpory“. Jde o poměrně známý fakt, kdy při změně ve vedení obce dochází i k posunu priorit, mimo jiné v sociální a bezpečnostní oblasti. Tato určitá nestabilita se pak může nepříznivě odrazit především na dlouhodobé koncepční práci určité organizace nebo celého neziskového sektoru v lokalitě. Stejný počet, čtyři organizace, soudí, že obec je nepodporuje buď vůbec, nebo jen minimálně (jedna z nich přímo uvádí, že obec Romům vůbec nepomáhá, druhá, že obec ignoruje všechny neziskovky). Jiné odpovědi pak

¹²⁰ Zákon č. 379/2005 Sb., o opatřeních k ochraně před škodami působenými tabákovými výrobky, alkoholem a jinými návykovými látkami.

signalizují, že morální podpora existuje (nebo i stoupá), avšak materiální klesá. V odpovědích jsme vysledovali vcelku logickou závislost – ty nejstarší z organizací (tedy působící 12 let a déle) nejčastěji hovoří o proměnlivé podpoře ze strany obcí. Mají toho prostě už mnoho za sebou a setkaly se z mnoha obecními reprezentacemi, a tím i přístupy k sociální oblasti. Nepřekvapí ani to, že ti, kdo od obce nedostávají finanční prostředky, hovoří o špatné nebo žádné podpoře z její strany.

Graf č.12 Hodnocení podpory ze strany obce (%)

Ve všech jen trochu větších obcích funguje zpravidla více než jen jedna NNO. V ideálním případě by měly být „zasítovány“ tak, aby jejich činnosti vzájemně navazovaly a doplňovaly se; přinejmenším by měly být schopné **vzájemné spolupráce**. Otázky takovéto kooperace jsme se rovněž dotkli, s tím výsledkem, že více než 90 % oslovených ji potvrdilo. Jen ojediněle zaznělo, že v obci či regionu není subjekt, se kterým by bylo možné nebo účelné spolupráci vyvíjet.

Více než prosté ujištění o spolupráci nás pochopitelně zajímalo, **jakých konkrétních forem** nabývá. Nejčastěji si neziskové organizace v lokalitě „přesouvají“ klienty podle stavu

jejich aktuálních potřeb. Řada osob v sociálně zátěžové situaci se potýká s větším počtem obtíží a specializované služby jediné neziskovky by proto nepostačovaly k tomu, aby mohlo být dosaženo komplexnějšího řešení. Ve třetině případů spočívá spolupráce v přímém spojení sil a prostředků k pořádání buď společných akcí (především větších a organizačně náročnějších), nebo dokonce dlouhodobějších projektů. Jak již bylo zmíněno, v některých obcích se NNO účastní procesu komunitního plánování sociálních služeb (viz tabulka č. 34); a právě zde je další místo průniku jejich činnosti.

Především v menších a středně velkých městech se aktéři nonprofitní scény pochopitelně osobně znají. Je tedy přirozené, že dochází k více nebo méně formalizovaným setkáním, stážím a exkurzím v „sousední“ NNO, případně si vzájemně přednášejí o své práci. Na rozličných setkáních dochází ke sdílení praktických zkušeností a poznatků, což někdy vyústí až do pořádání společných konferencí nebo kurzů, případně se organizace setkávají v pracovních týmech.

Tabulka č. 36 : Kooperace s dalšími neziskovými organizacemi v obci (regionu)

Forma spolupráce	Abs. č.	%
Doporučování, předávání klientů	16	39
Společné projekty nebo akce	13	32
Společná účast na komunitním plánování	8	20
Pravidelná setkání, stáže, školení, exkurze, konference	6	15
Sdílení zkušeností, dobré praxe	5	12
Spolupráce na případech v týmech, pracovních skupinách	5	12
Propojení PR a propagace	3	7

N=41

Každá organizace, bez rozdílu svého zaměření, by měla pracovat alespoň do určité míry **plánovitě** a své výsledky následně porovnávat s úvodní představou. Zda tak činí i námi oslovené NNO, popisuje následující pasáž.

Dlouhodobější koncepci práce má polovina odpověděvších neziskovek, další více než třetina vychází z ročních plánů činnosti. Jen zhruba každá sedmá NNO uvedla, že její plán je

jen rámcový, a tedy že se více improvizuje (což nemusí být za všech okolností špatně, protože nově se objevující problémy vyžadují jistou pružnost při jejich řešení). Nikdo však nepřiznal systém práce „ze dne na den“; faktem je, že bez alespoň nějakého plánu by dotyčná nezisková organizace jen těžko sháněla prostředky na své aktivity.

Tabulka č. 37: Jak je činnost plánována

	Abs. č.	%
Vychází z víceletého plánu, koncepce	22	50
Přijímají plán činnosti na každý rok	16	36
Mají plán činnosti, je ale pouze rámcový	6	14
Činnost se řídí momentální situací, poptávkou po určitých službách	0	0
Celkem odpovědělo	44	100
Nevyplněno	1	

Navazující otázkou pak je, zda v organizaci probíhá nějakým způsobem vyhodnocování úspěšnosti, účinnosti činnosti, tedy evaluace. To je většinou vtěleno již do plánu práce nebo konkrétních projektů, neboť evaluace je v posledních letech frekventovaným pojmem, snad až jakýmsi zaklínadlem. Proto také jen jediná organizace přiznala, že ji neprovádí (a jedna na otázku neodpověděla).

Druhou, související otázkou bylo, jak často evaluace probíhá a jakým způsobem. Dlužno říci, že většina respondentů se soustředila na první část dotazu, tedy na periodicitu. Standardně je používáno roční vyhodnocení, nejčastěji ve výroční zprávě organizace. Nic to však nevyovídá o faktické hloubce, kvalitě či metodě takového hodnocení. Podobně je to v případech hodnocení pololetního, i když dvojnásobná frekvence by mohla mít na menší formálnost pozitivní vliv (někde je hodnocení čtvrtletní). Někdy se suše konstatuje „vyhodnocování plánu činnosti“, „průběžná analýza naplňování cílů“ nebo „kvalitativní výzkum“ bez bližšího upřesnění, což má pro naše účely malou vypovídající hodnotu.

Mnohem zajímavější jsou proto sdělení o zpětné vazbě od klientů, byť ne vždy je zřejmé, jak je tato reakce získána; některé výpovědi specifikují, že formou dotazníku. V zařízeních, postavených na docházení cílové skupiny do určitých aktivit, je možné použít i

kvantitativní znak, tedy statistiku návštěvnosti. Je zřejmé, že ne vždy je činnost postavena výhradně na přímé práci s klientem, ale i pravidelné porady spojené s hodnocením práce v uplynulém např. měsíci lze považovat za vážně míněnou snahu o posouzení své práce a její kvalitativní posun.

Tabulka č. 38: Evaluace (mohlo být uvedeno více možností)

	Abs. č.	%
Výroční zpráva, roční vyhodnocení	17	40
Pololetní hodnocení	13	30
Zpětná vazba od klientů	15	35
Pravidelné porady týmu (1x, 2x měsíčně), pohovory zaměstnanců s vedením	13	30
Statistiky návštěvnosti	7	16
Hodnocení od obce nebo spoluprac. subjektů	6	14
Jiné konkrétní metody	7	16

N=43

Správnou cestou, vyžadující ale poměrně velkou sebejistotu, je vyžádat hodnocení vně organizace. Šest respondentů uvedlo, že o posouzení žádají obec nebo spolupracující organizace. Některé zajímavé, byť řídké zastoupené metody evaluace jsou např. tyto: srovnávání jednotlivých zařízení v rámci organizace (u rozvětvenějších NNO), srovnávání s konkurencí, dotazníky veřejnosti nebo školám (v případě úzkého zaměření aktivit na školy). Pouze v jednom případě padla i ta nejzásadnější věta – „změny v rizikovém chování klientů“. Zajímavé však je, že ačkoli dle vlastních vyjádření pracují téměř všechny dotčené NNO pod supervizí, spolupráce se supervizorem¹²¹ při evaluaci výsledků nebyla ani jedinkrát zmíněna!

Každá nezisková organizace, jak již bylo mnohokrát zmíněno, je jiná, má jinou pozici i pole působnosti. Některé se pohybují ve vyjetých kolejkách, jiné teprve hledají své pevné místo – i když, pravda, ty námi oslovené patří vesměs již k těm zavedeným. Tak či tak, stále o sobě musejí dávat vědět, neustrnout, propagovat svou činnost, nabízet služby, získávat nové

¹²¹ Shodou okolností vykonával před několika lety jeden ze členů autorského týmu činnost externího supervizora pro organizaci, provozující nízkoprahové centrum pro mládež a kontaktní centrum pro uživatele drog. Právě pozice odborníka, který sice vidí činnost „zvenčí“, ale zároveň je s provozovanými aktivitami, chodem instituce, personálními otázkami, případnými těžkostmi atd. zevrubně obeznámen, byla ideální pro poskytování zpětné vazby v procesu evaluace.

klienty, zdroje i nápady. Jaké prostředky k tomuto (z marketingu vypůjčeným termínem řečeno) „public relation“, užívají, demonstruje tabulka č.39.

Tabulka č. 39: Způsoby propagace, získávání klientů, nabízení služeb

	Abs. č.	%
Internetové stránky organizace	43	96
Informační letáčky	40	89
Spolupráce s konkrétními učiteli, úředníky, zdravotníky apod.	36	80
Články v městském periodiku	34	76
Osobní kontakty s potenciálními klienty	31	69
Vývěsky ve školách, úřadech, zdravotnických zařízeních apod.	21	47
Vývěska na veřejném místě (ulice, náměstí apod.)	19	42
Tradiční inzerce (plakátovací plochy, regionální masmédia apod.)	10	22
Klientelu získáváme jiným způsobem	4	9

N=45

Že žijeme v internetovém věku je patrné z faktu, že kromě dvou mají všechny NNO vlastní webové stránky. Ovšem ani naopak velmi stará a osvědčená metoda informačních letáčků zdaleka není na ústupu, používá ji devět z deseti sdružení. Také vývěsky na místech, kde se mohou nacházet potenciální zájemci o služby, jsou používanou metodou pro skoro polovinu oslovených organizací. Protože sociální práce je ze samé podstaty o spolupráci, není divu, že neziskovky své služby zviditelňují na základě osobních kontaktů s dalšími profesionály ze státní nebo obecní sféry; na základě kooperace především se sociálními odbory (viz tabulka č. 34) také často získávají klientelu. Dobré vztahy s radnicí se projevují i v tom, že tři čtvrtiny neziskovek se ve své prezentaci opírají o místní masmédia.

Především ty z oslovených neziskových organizací, které pracují přímo v terénu (ať mezi narkomany nebo jinými ohroženými skupinami) nabízejí svou pomoc přímo těm, jimž je určena; často se užívá metoda sněhové koule, kdy se na jádro původních klientů nabalují jejich známí z rizikového prostředí. V „jiných způsobech“ jde hlavně o různé akce typu Dny otevřených dveří, Dny sociálních služeb a podobně.

4.3.5 Vysvětlení úspěšnosti

Závěrem dotazníku jsme vyzvali respondenty k určitému komplexnějšímu zamyšlení. Měli se pokusit zformulovat své vlastní vysvětlení základních předpokladů úspěchu jejich neziskové organizace a rovněž její přínos pro prevenci rizikových jevů.

Možnosti se tímto způsobem vyjádřit využilo, snad i překvapivě, skoro 90 % dotázaných (40 organizací). Překvapivě proto, že respondenti už bývají vyčerpáni a „vytěženi“ samotným dotazníkem a závěrečné volné otázky příliš nevyužívají. Zde ale evidentně bylo jejich snahou přispět k obrázku o své práci a v dobrém slova smyslu se „pochlubit“ jejími výsledky.

Tabulka č. 40: Předpoklady úspěchu

Příčina úspěchu	Abs. č.	%
Odbornost pracovníků, jejich vzdělávání	13	33
Dlouhodobost činnosti, stabilní tým	11	28
Dobrá, seriózní komunikace s obcí, krajem apod.	11	28
Motivace, zaujetí, nasazení pracovníků	10	25
Respekt, důvěra klientů, jejich pozitivní vztah s pracovníky	9	23
Individuální přístup ke klientům, respekt k jejich potřebám	8	20
Potřebnost služeb, jejich komplexnost, multidisciplinárnost	8	20
Bezplatnost, nízkoprahovost, anonymita, přístupnost	7	18
Flexibilita ke klientům i obci, analýza situace v terénu	7	18
Spolupráce s jinými organizacemi v regionu, síťování	6	15
Kvalitní vedení, správný styl řízení	6	15

N=40

Při interpretaci tabulky č. 40 je třeba znovu zdůraznit, že se jedná o analýzu a následnou kategorizaci někdy poměrně obsáhlých volných odpovědí, tedy spontánních výroků aktérů průzkumu. Ve světle tohoto faktu se jedná o poměrně značnou shodu v názorech a potvrzení fundovanosti a serióznosti odpovídajících. Pro větší plasticitu textu uvádíme kurzívou i příklady typických odpovědí.

Jasně je vidět, že v horních patrech tabulky, mezi nejvíce zastoupenými názory, převažuje důraz na kvalitu kádrů zaměstnanců. Jde vlastně o empirické potvrzení okřídlené teze „všechno je to o lidech“. Za zcela klíčovou je považována odborná erudovanost pracovníků, jejich snaha se vzdělávat a dále profesně rozvíjet. *Podmínkou je pro nás mít kvalifikovaný personál, zajišťujeme průběžné vzdělávání, což přispívá ke kvalitně poskytovaným službám.* Profesionalita ale musí mít i druhou, lidskou stránku – nasazení, motivaci pomáhat potřebným, entuziasmus, tendence pokládat tuto práci za poslání. *Dalším úspěchem je tým lidí, kteří to berou jako poslání nikoliv jako zdroj příjmu.* Také další položky spadají jednoznačně do kolonky „kvalita personálního obsazení“ – jen opravdu erudovaný pracovník si dokáže získat respekt a důvěru lidí, často se nacházejících na sociálním okraji, a zároveň k nim přistupovat individuálně a citlivě. *To vše však stojí zejména na lidech, kteří jsou v přímé práci s klienty – musí je zaujmout, oslovit, získat jejich důvěru. Přínos vidíme právě v navázání vztahu s klienty – jednáme a mluvíme s nimi zcela jiným způsobem, než jsou zvyklí ze škol, domovů a úřadů. Nepoučujeme, nedisponujeme jejich život, ale snažíme se být vzorem, oporou, pomocníkem a rádcem. Zdůrazňujeme však jejich důležitost, jejich zodpovědnost za rozhodnutí a jeho důsledky.*

Důležitou úlohu pro kvalitní fungování organizace má také charakter jejího vedení. Nejsou to pouze osobnostní a manažerské vlastnosti konkrétních osob, ale i styl vedení, řízení, práce s lidmi. V neziskové sféře je vesměs ceněn demokratický styl řízení, naslouchání názorům lidí z terénu a týmové řešení problémů - tedy co nejširší zapojování zaměstnanců do debaty o nových výzvách a směřování. Souvisí to s poznatkem z předchozího odstavce: práce v NNO přitahuje trochu specifický typ pracovníků, lidí motivovaných touhou účastnit se na prospěšné činnosti, která má šanci „měnit svět k lepšímu“.

Další téma: respondenti opakovaně hovořili o nutnosti otevřené a seriózní komunikace s obecními a dalšími institucemi. Věcná debata nad plánováním sociálních služeb (jichž je dotyčná neziskovka součástí) i nad konkrétními praktickými problémy, schopnost přijímat od obce či kraje nové podněty k práci a flexibilně na ně reagovat, nevěnovat většinu komunikace tématu nedostatečných prostředků - to jsou některé z klíčových momentů procesu, jehož výsledkem je stabilní a respektovaná pozice nonprofitního sektoru v místním systému sociální prevence. Naše organizace již od svého vzniku spolupracuje v rámci jednotlivých služeb s městským úřadem. Spolupráce probíhá na úrovni jednání a výměny informací ohledně jednotlivých klientů, které nám do našich služeb pracovníci MěÚ doporučují. Pokud je to

v našich silách, snažíme se prostřednictvím našich služeb a programů reagovat na aktuální situaci ve městě a na Program prevence kriminality a drogové problematiky.

Schopnost nedogmatického, pružného přístupu k sociální realitě, nastíněná již v předchozím odstavci, patřila také k často zmiňovaným přednostem. Proměnlivost tohoto terénu, neustálé objevování nových jevů, podnětů a situací, to vše klade vysoké nároky na schopnost pohotové a adekvátní reakce. Představit si pod tím můžeme jak změny charakteru ekonomického (změna dávkového systému, zvýšená nezaměstnanost po krachu místního zaměstnavatele...), demografického (např. migrace určitých skupin) nebo objevení nových rizikových fenoménů (nový typ drogy, závadové subkultury atd.). *Potřebnost služby – existuje klientela, která se průběžně obměňuje, tedy služba je svou nabídkou služeb zaměřena na aktuální dění, flexibilita dle potřeb klientů.*

Aby mohlo být dosaženo žádoucích cílů, tedy prevence negativních jevů či řešení jejich následků, nelze se zpravidla zabývat jen izolovanými fenomény. Většinou se kumulují a objevují ve vzájemných souvislostech typu „špatná rodinná situace – zanedbávání výchovy – kázeňské problémy ve škole – záškoláctví – asociální chování - drogy – trestná činnost...“. Některé nestátní organizace jsou schopny takto komplexní služby nabídnout; to je pak vysoce ceněnou devizou ze strany klientů i obce. V ostatních případech pak úspěšnost závisí mimo jiné na schopnosti spolupracovat s dalšími NNO v regionu a tak zajišťovat návazné či doplňující služby. V některých případech se různé organizace setkávají již při procesu komunitního plánování sociálních služeb, což lze hodnotit jako nanejvýš prospěšné. Mohou si pak mnohem efektivněji „rozparcelovat“ terén, vytvářet skutečné sítě, zamezit zbytečnému dublování služeb v regionu. Dvě vyjádření to velmi vystihují: *Schopnost organizace pružně reagovat na nastalé situace, potřeby uživatelů, schopnost analyzovat a monitorovat situaci, plánovat a spolupracovat s jinými organizacemi a institucemi. kombinace terénní a ambulantní formy práce, provázanost služeb.*

Multidisciplinární spolupráce, minimalizace dublování služeb, vzájemná koordinace intervencí uživateli služeb.

Kromě výše uvedených parametrů jako jsou kvalita personálního obsazení, kvalitní spolupráce s obcí i dalšími subjekty, akceschopnost atd. si některé z odpovědí povšimly i „techničtějších“ stránek věci. Důležitá, především pro nízkoprahová, poradenská i intervenční centra, je jejich anonymnost a přístupnost, což je často specifikováno jako

možnost bezplatného využití služby. Faktem totiž je, že klienti se často rekrutují z rodin, jejichž sociální situace je značně diskutabilní a nejsou schopny (pokud by i byly ochotny) např. placené poradenství nebo terapii financovat. *Jsme tu pro všechny zájemce a uživatele bezplatně a jsme dobře umístěni ve městě.* Druhá část výroku narazila na další opakovaně vyzdvížené hledisko – dobrá poloha zařízení, tedy nejlépe přímo v problémové lokalitě. Zvláště dříve býval tento aspekt samosprávou i samotnými NNO podceňován a důsledkem byla buď nízká návštěvnost zařízení, nebo zcela jiná skladba klientely, než bylo zamýšleno¹²². *Předpokladem naší úspěšnosti je místo umístění našeho zařízení, které je velmi blízko rizikové lokalitě, kde žijí naši klienti (děti a mládež, které jsou ohroženy rizikovým způsobem života), děti a mládež má tak možnost navštěvovat naše zařízení, a pomoci se začlenit se mezi ostatní vrstevníky a pozitivně změnit (vhodnou motivací) další život.*

Jak uzavřít tuto pasáž, jíž končí celá kapitola o provedeném výzkumu neziskových organizací v sociální prevenci? Ideálně se nabízí jedna z volných odpovědí, která hutně, výstižně a erudovaně shrnuje zásadní předpoklady úspěchu. Mimo jiné pojmenovává extrémně důležitý aspekt pro zdárné fungování neziskovky v obci: její služba musí být potřebná a chtěná, jinak nemá šanci.

Stabilní schopné vedení organizace, stabilní spolehlivý tým, otevřená komunikace, jasné rozdělení rolí a kompetencí

Motivace pracovníků, funkční systém oceňování

Spolupráce s dalšími institucemi a organizacemi působícími v dané oblasti, zejména s vedením města

Reagování na poptávku v obci tzn. upravovat nabídku služeb podle potřeb cílové skupiny, správné umístění služby tj. vhodná lokalita

Důsledné dodržování pravidel (a předpisů) ze strany pracovníků i klientů

Vytrvalost, trpělivost, nezdolný optimismus

Velmi důležité je, aby město/obec vůbec chtělo existenci vaší služby. Můžete mít vše výše uvedené, ale pokud vás radnice nepodpoří, funguje se velmi obtížně.

¹²² Ilustrativní je vzpomínka (naštěstí již staršího data), kdy nejmenovaná obec v dobré víře vybudovala nízkoprahové centrum pro mládež ve vlastním objektu; z druhé strany budovy se pohřbíchu nacházela služebna městské policie. Problémoví mladiství (o které šlo především) pak toto místo „překvapivě“ nevyhledávali.

4.4 Shrnutí

Možná by žádné závěrečné shrnutí ani nebylo třeba činit, neboť výše uvedený citát velmi podařeně shrnuje podmínky pro kvalitní práci v sociální prevenci. Ale přesto si ukažme, co nejpodstatnějšího z výpovědí respondentů vplynulo.

V první řadě je nutno zopakovat, že se v tomto výzkumu nejedná o názory a postoje náhodně získaného vzorku neziskových organizací, působících v oblasti sociální práce a prevence. Naopak – jde o zcela záměrně konstruovaný vzorek těch organizací, které byly hodnověrnými odborníky na danou problematiku označeny za užitečné, tedy takové, které svou práci vykonávají na dobré úrovni. Nebyly úmyslně zahrnuty masové, hierarchicky organizované subjekty, jako Charita, Sokol a podobně, které se nevěnují specificky prevenci sociálních dysfunkcí.

Základní výzkumnou hypotézou bylo, že pozitivně hodnocené NNO se vyznačují určitými společnými charakteristikami, principy fungování a postoji. Tato představa se naplnila jen částečně – vzorek¹²³ představoval dosti pestré směsí organizací a přístupů.

Nejčastěji šlo o pobočku rozvětvenější organizace, která tak disponuje propracovaným knowhow, metodami i kontrolními mechanismy.

Činnost je zaměřena z velké části na práci s mládeží - stejným dílem v rovině volnočasových aktivit (primární prevence) i práce s mládeží již určitým způsobem sociálně selhávající (sekundární prevence).

Nejvíce je však mezi oceňovanými NNO těch, které pracují v oblasti protidrogové prevence nebo přímo s drogově závislými (terciální prevence).

Dalším frekventovanými oblastmi činnosti je práce s minoritami, především Rómy, a psychosociální poradenství.

¹²³ K použité technice sběru – metoda elektronicky distribuovaného dotazníku předem nekontaktovaným respondentům vyžaduje nepoměrně větší vzorek, protože návratnost není vysoká. V tomto konkrétním případě ovšem nebylo možné, neboť náš základní soubor byl pevně daný.

Organizace jsou činné v průměru přinejmenším deset let a až na naprosté výjimky nikdy nepřerušily svou činnost. Co do počtu pracovníků jsou značně odlišné - průměrný počet zaměstnanců na plný úvazek je 8, nejběžnějším typem je spíše menší společnost o několika málo stálých pracovnících. Platí však, že ty z nich, které nejsou pobočkou většího subjektu, mají kmenových zaměstnanců méně, často žádného (všichni pracují na částečný úvazek). Všechny velikostní kategorie využívají práce dobrovolníků.

Veškeré organizace mají poměrně přísné požadavky na kvalifikaci nastupujících pracovníků, zároveň (v souladu se zákonem o sociálních službách) procházejí zaměstnanci dalším vzděláváním. Jejich působení je také pravidelně přezkoumáváno, v drtivé většině případů externím supervizorem. Součástí práce jsou i evaluační procesy: evaluace většinou probíhá (bohužel) ve výroční, případně pololetní zprávě. Méně časté jsou pravidelné porady zaměstnanců s vedením, kde je kvalita služeb diskutována, u některých typů činností je možné používat i kvantitativní metody.

Aby byla činnost dlouhodobě na výši, měla by být kvalitně plánována. Polovina zúčastněných NNO vychází z víceleté koncepce, další více než třetina plánuje na rok dopředu; jen malá část má jen rámcový plán činnosti a řídí se spíše momentální poptávkou po službách.

Nejsilnějším zdrojem prostředků pro fungování jsou přímé subvence ze strany státních institucí, na druhém místě dotace krajské. Financování je ale téměř vždy vícezdrojové, kdy nejčastěji peníze přicházejí z obce.

Právě spolupráce s obcí a faktická závislost na hladkých vztazích s ní je alfou a omegou bezproblémového chodu NNO. Téměř polovina respondentů považuje podporu ze strany obce za stoupající nebo alespoň stabilní; bezmála třetina však na druhou stranu zmínila kolísavost v přízni obecních orgánů, spjatou s obměnami vedení.

Pozitivně hodnocené neziskovky by logicky měly být zapojeny do místního systému prevence rizikových jevů, a u sedmi z deseti tomu tak skutečně je. Nejfrekventovanější formou je členství v preventivní komisi, pracovní skupině či obdobném orgánu; běžnou je i účast organizace v procesu komunitního plánování sociálních služeb

Vzhledem k zaměřenosti na oblast sociální prevence je zřejmé, proč je nejčastějším partnerem sociální odbor, především oddělení péče o mládež nebo oddělení prevence; je-li v obci manažer prevence, je kooperace taktéž obvyklá.

Nejen s obcí a krajem, ale i s ostatními neziskovými organizacemi je třeba spolupracovat. Tento fakt si oslovené NNO dobře uvědomují a kooperují formou předávání klientů, pořádáním společných akcí, pravidelnými informačními setkáními a podobně.

Evaluace činnosti ve sledovaných organizacích probíhá ve dvou směrech – formálně především ve výročních, případně pololetních zprávách, neformálně (a poněkud neuchopitelně) především v denním kontaktu vedení a zaměstnanců. Lze konstatovat, že v této oblasti je co zlepšovat, neboť právě evaluace je v současnosti považována za jeden ze stěžejních momentů zvyšování kvality práce (nejen) v neziskové sféře.

Závěrečná volná otázka měla za cíl zachytit souhrnný pohled odpovídajících na pozadí jejich úspěchu. Jaké faktory tedy rozhodují? V první řadě odborné kvality pracovníků, pracujících pod kvalitním vedením, ve stabilním týmu a osobně motivovaných pro práci v sociální oblasti; dále pak dobrá komunikace a spolupráce s obcí, respekt k potřebám klientů a jejich důvěra. Služba, kterou NNO nabízí musí být pro místní komunitu skutečně potřebná, vycházející z terénních poznatků a dostatečně flexibilní k proměnám v sociálním poli. Velkou výhodou je bezplatnost a přístupnost služeb, které se vzájemně doplňují s nabídkou ostatních organizací v lokalitě a vytvářejí tak kvalitní a komplexní systém sociální prevence na místní úrovni.

5. Problémy v aplikaci sociální prevence u ohrožené mládeže

5.1 Vstupní úvahy

V současné době se obecně prosadila již řadu let traktovaná myšlenka, že prevence je podstatně účinnější zbraní proti delikvencí než je tomu u represe. Prevence se chápe jako systematické předcházení možným asociálním či antisociálním činům jedince. Z pozitivního pohledu je pak možno říci, že prevence je cílená snaha o takovou socializaci členů společnosti, která je slučitelná se základními mravními a právními standardy většinové společnosti, ve které jedinec žije, a která se navíc odvíjí od některých elementárních etických principů, bez kterých žádná společnost nemůže trvale udržet svou integritu a sebezáchovu.

Represe (potrestání pachatele za trestný čin) pouze reaguje na již nastalé problémy, snaží se pachatele (a-sociála) ovlivnit tím, že jej postihuje sankcí. Ta má vedle odplatného či izolačního úkolu za cíl odvést pachatele od dalších společensky neakceptovatelných skutků. Represe mimo jiné dává – jak ukazuje přiléhavé české slovo - „za vyučenou“, tedy chce vštípit a potvrdit, že společnost není srozuměna s činy, kterých se jedinec dopouští. Ti, kteří sázejí na represu jako na hlavní prostředek snížení antisociálního jednání, vycházejí z mylného (laického) předpokladu, že citelná sankce nejlépe (či snad pouze ona) přesvědčí pachatele, aby změnil své chování. Jestliže se však jedná o úmyslné přestupování trestního zákona, pak jedinec jedná již ze svého asociálního přesvědčení, realizuje svůj koncept subjektivního dobra. Samotná represe pak většinou nevede k tomu, aby si pachatel umínil zdržet se v budoucnosti antisociálního jednání (tedy restrukturalizoval své pojetí subjektivního dobra), ale k tomu, aby se poučil a zdokonalil v tom jak svých asociálních či antisociálních cílů dosahovat efektivněji a sankcím se vyhnul.

Moderní sociální psychologie ukazuje, že požadovaný způsob chování lze zejména u mladých lidí vštípit a posílit především kladnými stimuly, které vedou lidského jedince k snaze opakovat chválené a odměňované. Pozitivní stimuly budují pozitivní autokoncept

vychovávaného, pomáhají převést člověka ze stádia vnějškově řízené bytosti ke stádiu zvnitřnění norem a hodnot. Nejde tedy o naučení se obejít hrozbu sankce (tedy postoje „vše je dovoleno, na co ochránci společenského konsensu nevidí“), ale o akceptování společenských norem a hodnot jako norem a hodnot mého vlastního „já“ (jsem společensky akceptovatelný nikoliv z donucení hrozící sankcí, ale proto, že chci být akceptovatelný). Preventivní působení je pak tehdy úspěšné, jestliže se podaří vychovat člověka tak, aby se solidarizoval s normativním a kulturním rámcem své společnosti (samozřejmě za předpokladu, že normy společnosti nebyly násilně antihumánně „demoralizovány“ – viz např. diktatury minulého století).

Je jistě možno souhlasit s kriminologem A. Cohenem¹²⁴, který si již dávno povšiml toho, že správná lidská rozhodnutí jsou o to pravděpodobnější, o co se člověk v minulosti častěji správně rozhodl a naopak, riziko špatného rozhodnutí či posílení neakceptovatelného životního stylu se zvyšuje s tím, do jaké míry jsme se již v minulosti rozhodli špatně. Jinými slovy řečeno: se správnými rozhodnutími se zvyšuje pravděpodobnost (tedy nemluvíme o jistotě), že naše další rozhodnutí budou správná a sociálně akceptovatelná, a ovšem také naopak. Tato pravdivá teze nás musí vést k úvaze, že preventivní úsilí – tedy snaha nesklouznout do asociality či dokonce antisociality - je vlastně trvalou záležitostí lidského života. Čím více je člověk vystavován (nebo se sám vystavuje) nebezpečím špatného rozhodnutí, tím se jistě zvyšuje pravděpodobnost, že se rozhodne nesprávně. Rozhodovací proces není vždy záležitostí prostého racia, ale je vystaven nejrozličnějším situačním faktorům, citovým vznětům a přáním. To tedy znamená, že sice teze o kontinuitě kladných rozhodnutí obecně platí, nesmí být však zkoušena rafinovanými a četnými asociálními nabídkami. Naopak kontinuum špatných rozhodnutí jedince lze resocializačně narušovat tím, že jej budeme zahrnovat pozitivními stimuly a alternativami života, a to tak, aby je mohl postupně akceptovat a implementovat do svého obrazu o sobě.

¹²⁴ Cohen, A. K.: *Deviance and Control*, New Jersey 1966.

Při úvahách o prevenci asociality a antisociality je třeba podtrhnout, že zejména primární prevence je obecně zprostředkována třemi základními vrstvami či směry působení, a to

- 1) žitím jedince v pozitivním mnohodimenzionálním socializačním prostředí vlastní či náhradní rodiny a v kontextu pozitivně emotivně zabarveného vztahu k užšímu sociálně formativnímu zázemí blízkých osob (tedy k tomu, co dítě označuje termínem „naši“)
- 2) kontaktem jedince se širším (avšak konkrétně pojmenovatelným) socializačním prostředím, které nabývá pro konkrétního jedince nejrůznějších emočně podbarvených podob od neorganizovaných přátelských vrstevnických kontaktů až po více či méně organizované pozitivně laděné preventivní akce, které napomáhají dítěti vhodně doplnit či vyvážit některé jednostrannosti rodinného zázemí a
- 3) žitím uprostřed anonymní virtuálně konstruované společnosti a její kultury, která vytváří pojetí toho, jak „se“ žije, o jaké hodnoty „se“ usiluje, která určuje, jak je třeba „se“ učinit úspěšným, akceptovatelným. Jde o svět kolem nás, svět zprostředkovaný masovými mediemi a vůdci módních směrů, svět, se kterým se každý člen společnosti více či méně konfrontuje (a který jej ovšem může i výrazně poškodit).

Jak jsme již výše naznačili, mladý člověk se zejména v prvních obdobích svého života nejvíce učí nápodobou, tedy tím, co vidí a zažívá kolem sebe, co přijímá jako základní autentickou informaci o světě, který jej obklopuje¹²⁵. Proto také je pro něj nejdůležitějším zdrojem informací rodina, samozřejmě zejména tehdy, jestliže doprovází jeho první roky života. Rodině v takovém případě může velmi obtížně konkurovat např. předškolní zařízení, škola či aktéři zájmových útvarů volného času. Vlastní rodič je pro dítě nejen nositelem prvotních informací o světě a vztazích v něm, ale zároveň zejména pro obdobnou genetickou výbavu s potomkem i potencionálně nejkompentnější (a tedy i potencionálně nejúspěšnější) zprostředkovatelem a interpretátorem vnějšího světa.

Rodič (dobrý i špatný, prosociální i antisociální) ukazuje dítěti svým každodenním příkladem jak se žije, jak se reaguje na různorodé podněty, jak se řeší konflikty a problémy,

¹²⁵ Jak ukazují mnozí autoři, kteří pátrají po příčinách delikvence, časná intervence v životě dítěte snižuje zejména agresivitu a násilné jednání. Považuje se za prokázané, že čím je dítě mladší, tím je snazší trvale změnit jeho chování v domácím prostředí i ve škole. Účinná prevence spočívá zejména v poskytování podpory rodinám během rozhodujících prvních let života dítěte. Odborníci hovoří o nutnosti vrátit se k podpoře rodičovských dovedností, neboť raná zkušenost je pro jedince vysoce důležitá
Srovnej: Strain, P. S., Steel, P., Ellis, T., Timm, M.A.: Long-term effects of oppositional child treatment with methers as therapists and therapist travers, Journal of Applied Behavior Analysis, 15, 1163-69, 1982.

jak se má člověk stavět k práci a volnému času, jak má zacházet s hmotnými statky a v neposlední řadě jaký má mít vztah k právním normám a celkovému právnímu prostředí, též k nejrůznějším mravním normám, zvykům a obyčejům. Informace a životní zásady od rodičů, kteří se podílejí na výchově dítěte, získává socializovaný jedinec různými cestami přímého poučení, nejčastěji však nepřímo pozorováním chování a jednání vychovatelů.

Významným problémem je pak to, když rodiče či jiní blízcí vychovatelé nejsou ve svém chování konzistentní, když na stejné podněty reagují odlišně a bez jasných kontur, když se do jejich způsobu života promítá náladovost, patičnost prožívání, podezíravost, žárlivost atp. Zvláště nevhodně působí pak ti rodiče, kteří dítě za stejný skutek někdy pochválí a jindy potrestají. Podobně škodlivým způsobem na dítě působí, když výchovná autorita ústy něco prohlašuje, ale svým jednáním to zároveň popírá. Obecně je možno konstatovat, že je snad pro socializovaného méně devastující, když je vychováván v průběhu času trvale a jednotně podle stejných norem a hodnot, které se i částečně odchyľují od průměru okolní společnosti, než když je vychováván sice podle správnějších norem a hodnot, ale jejich aplikace je nejistá, proměnná a znejišťující, tedy socializován tak, že není schopen internalizovat koherentní systém norem a hodnot, jenž má řídit jeho život.

Socializační prostředí ohrožených mladých lidí je z hlediska výchovného prostředí značně složité. Rodiče nejednou přivádějí své dítě na svět ve věku, kdy ještě ani jejich výchova není dokončena a jejich osobnost alespoň relativně stabilizována. Značná část socializačních problémů dítěte je pak způsobena tím, že mladí rodiče (nebo osamocené matky) nejsou mentálně připraveni na rodičovskou funkci, nevědí si rady v elementárních výchovných problémech, jejich dozrávání se děje za pochodu a do výchovy zasahují různě vhodně rozliční další rodinní příslušníci.

Další výchovným problémem, který vzniká u nejednoho rodiče daleko před výchovnými problémy s vlastním dítětem, je absence fungující rodiny. Již rodiče klienta byli v dětství neadekvátně vychováváni, jejich rodinné zázemí bylo rozbité, nestabilní a neradostné. Tato zkušenost z mládí může působit komplikace při výchově vlastního dítěte, neboť rodič nedisponuje dostatečným množstvím pozitivních výchovných vzorů svých rodičů. Tímto způsobem se výchově nepřiměřené stereotypy přenášejí na další generaci.

Rodiče v současnosti ohroženého dítěte si tak ze svého vlastního mládí přinášejí nejen nevhodné výchovné strategie vůči svému dítěti, ale často i pochybné strategie partnerského či manželského soužití. To se ovšem projevuje ve stabilitě (či spíše nestabilitě) rodinného zázemí. Velké množství rodin projde závažnými krizemi, které zhusta končí rozvodem nebo rozchodem partnerů. Někteří vychovatelé (převážně matky) problémového dítěte tuto situaci řeší novým partnerským svazkem, přičemž nejednou klient negativně reaguje na nového (či nové) partnery matky. Opakovaně pak zjišťujeme, že klienti v těchto různých situacích reagují celou škálou negativních reakcí, jejichž variabilitu lze velmi těžko popsat. Na jednom pólu je snaha obvinít vlastní matku z rozbití partnerského svazku a vypovězení poslušnosti, na druhé straně je agrese vůči novému partnerovi. Často je obtížné vysledovat, do jaké míry jsou negativní reakce klienta smutkem, vzdorem, pomstou, životním zklamáním, snahou vzít své věci do svých rukou či pouhým vypočítavým kalkulem toho, co lze ze vzniklé situace vyzískat.

Dítě se ve svém procesu dospívání setkává s různými životními fakty a procesy, jejichž význam může pouze tušit. Pro zdárné pochopení světa potřebuje – zejména na počátku života - průvodce a interpretátora percipovaných událostí, někoho, kdo mu pouze nesdělí že věci či procesy nějak jsou, ale proč jsou takové, jaké jsou. Pro společensky použitelnou hodnotovou orientaci je pak podstatné, že se vhodně socializované dítě dozví nejen faktický stav věcí či procesů, ale též hodnocení toho, co pozoruje. Tímto způsobem se pak dítě dozvídá, že některé věci sice nějak probíhají, nicméně že často nejsou v ideální podobě.

Z tohoto pohledu může mít u různých dětí stejná empirická zkušenost různý význam. Dítě, které je provázeno ve svém socializačním procesu adekvátními interpretátory vnějšího světa, může být bez mravní úhony vystaveno i objektivně negativním životním zkušenostem, neboť je s pomocí interpretátora uchopuje jako něco, co nemá být, co je nějak „mimo-řádné“, „ne-vhodné“, zasluhující odmítnutí a odsouzení, nikoliv jako pravidlo života a způsob existence v něm. Tak např. shlédnuté násilí v televizi pak „doprovázené“ dítě pochopí jako skutečnost činnosti lidí, kteří se nějak odchýlili od pozitivní normy chování, jež je vhodným modelem pro koexistenci člověka a společnosti.

Svět takového dítěte je pak navíc rozšířen o dimenzi, která jej vytrhuje z egoistického pohledu, z úzkého posuzování věcí či procesů z vrozeného pohledu jáství, učí jej sociální dimenzi, která při správném postupu přeroste v pochopení filosofem Kantem formulovaného

imperativu „co nechceš, aby ti dělali jiní, to jim sám nedělej“. To ovšem výrazně chybí predelikventní a delikventní mládeži, která bývá životní empirii vystavována velmi často bez jakýchkoliv pozitivních doprovázejících interpretátorů (a životní empirii tak zpracovávají „svěpomocí“) či interpretační doprovod se řídí nejednou zavádějícími pseudoetickými normami a životními zásadami, které dítě spíše dezorientují.

Zároveň je třeba vzít v úvahu, že čím je domácí výchovné prostředí mladého člověka více zakotveno v širší společenské normě, tím méně je potřebný vnější korigující společností zprostředkovaný nápravný (či opravný) vliv a naopak, čím více je výchovné prostředí dítěte vzdáleno od akceptovatelných norem a hodnot okolní sociálně a mravně „zachovalého“ prostředí, tím víc by bylo třeba vystavovat jej vnějším pozitivně korigujícím vlivům. Normy a hodnoty většinové společnosti vytvářejí rámec v jehož středu se odehrává sociální život jedinců. Ten člověk, který se v tomto rámci řídí jinými hodnotami či svůj život koriguje jiným normativním systémem v běžné společnosti naráží (a často si proto vytváří obranný mechanismus skupiny vrstevníků, kteří se řídí podobnými životními zásadami).

Situace je o to složitější, že relativně bezkonfliktní soužití s okolním světem předpokládá vedle dobré znalosti hodnotového systému i schopnost adekvátně aplikovat normy a hodnoty, znát toleranci akceptovatelného chování. I zde je význam rodičovských interpretátorů vnějšího světa jednou z důležitých podmínek bezkonfliktního vrůstání jedince do společnosti, která jej obklopuje. Ne vždy je totiž přísné stoprocentní dodržování deklarované normy také jejím optimálním užitím, které je společensky nejvíce akceptováno. Tak např. se dítěti vštěpuje myšlenka, že násilí je nevhodná forma komunikace s vrstevníky, ale zároveň je třeba témuž dítěti vysvětlit, že je třeba občas útočnickovi ukázat, že je případně schopno se i fyzicky ohradit proti agresorovi, nebo – v jiném případě - že zásadně nevstupujeme do vozovky, když svítí na semaforu červená, ale jestliže dojde k poruše signalizace, můžeme opatrně přejít .

Jak opakovaně ukazují kriminologické výzkumy¹²⁶, děti se špatným výsledkem adekvátní socializace pocházejí podstatně častěji z neúplných či strukturálně narušených

¹²⁶ Srovnej:

Večerka, K., Holas, J., Štěchová, M., Diblíková, S.: Sociálně patologické jevy u dětí. Praha: IKSP 2000.
Večerka, K., Holas, J., Tomášek, J., Diblíková, S., Blatníková, Š.: Mládež v kriminologické perspektivě. Praha: IKSP 2009.

rodin, rodin kde chybí (nejčastěji) otec, ale nejednou i oba vlastní rodiče. V těchto případech bývá funkční rodina různě – často však s nevalnými výsledky – suplována.

Ale i úplné rodiny na počátku delikventní životní cesty klientů vykazují celou řadu problémů. Jedním z trvalých negativních ukazatelů rodinného zázemí klientů je nízká vzdělanostní úroveň vlastních (a v případě doplněných rodin zpravidla i náhradních) vychovatelů. Často ostentativní pohrdání hodnotou školního vzdělání u vychovatelů se velmi záhy objevuje i v hodnotové orientaci jejich dětí. Záškoláctví je pak průvodním jevem počátků delikventního vývoje. Rodiče sice nejednou navenek projevují rozhořčení nad záškoláctvím svých dětí, nicméně je v této nekázni fakticky podporují (omlouvají svévolně zameškané hodiny), či dělají proti záškoláctví nedostatečná (spíše formální) opatření. Přitom kriminologické studie ukazují, že dlouhodobější záškoláctví spolu s výskytem drobnějších krádeží je důležitým signálem nebezpečné akcelerace delikventní životní cesty.

Nízká vzdělanostní úroveň rodičů se logicky promítá jednak v druhu zastávané málo kvalifikované práce, jednak v následném málo finančně lukrativním ocenění jejich pracovní činnosti. Navíc rodiče naší klientely vykazují zhusta špatnou pracovní morálku, což vede k tomu, že jsou jako první na řadě při snižování pracovních sil ve svých zaměstnaneckých organizacích. Někteří rodiče dokonce programově rezignují na snahu obstát na pracovním trhu a zcela se spoléhají na výplatu sociálních dávek v nezaměstnanosti. Naznačenou souvislost mezi nízkou vzdělanostní úrovní a nízkým finančním ohodnocením si však členové těchto rodin příliš neuvědomují, není to pro ně motivujícím stimulem pro změnu svého vztahu k formálnímu vzdělání a pracovní aktivitě. Spíše mají pocit, že byli někým či něčím poškozeni, že je někdo ošidil či jim nedal něco, na co měli nárok.

Dalším obecným prvkem životního stylu rodičů či vychovatelů našich ohrožených mladistvých je přílišná afinita k různým druhům toxikomanie. Nadměrné požívání zejména alkoholu (ale v současnosti i drog) a tím i zprostředkovávání toxikomanické subkultury do rodin, vytváří nejednou odrazový můstek k brzké nápodobě u dětí. Bylo by proto chybou hledat kořeny toxikomanických vzorů chování našich klientů až u party vrstevníků, i když vrstevnické skupiny tyto excesy výrazně podporují.

Jak např. nejnověji potvrzuje Toman v referátu na konferenci sekce sociální patologie MČSS¹²⁷, lze nalézt „významnou korelaci u některých sledovaných vlastností prostředí (rodiny, rodičů) a respondentů“ – v jeho případě dívek – frekventantek DÚM. Za kuřačky se v jeho šetření označily dívky ve třech čtvrtinách případů, alespoň jeden z rodičů silně kouřil ve čtyřech pětinach případů. Přestože pak dívka v některých případech s rodiči delší dobu nežila, její vysoká tolerance k cigaretám facilitovala vztah s partnerem, resp. partou silných kuřáků. To, co konstatuje autor u dívek, platí ještě ve zvýšené míře u chlapců, kteří se ocitají v nebezpečném ohrožení delikvencí.

Na tomto místě je třeba zdůraznit, jaký je rozdíl mezi organizováním aktivit volného času a vytvářením preventivních programů působení proti rozvoji asociality, antisociality či dokonce kriminality. Na první pohled nebývá tento rozdíl patrný, vždyť oba druhy aktivit se snaží nabídnout mladým lidem něco pozitivního, zábavného či poučného. Organizované aktivity volného času však v zásadě sledují jiný hlavní cíl než programy prevence kriminality.¹²⁸

Zejména organizované volnočasové zájmově umělecké a sportovní aktivity směřují prvořadě k dosahování stále kvalitativně vyšších výsledků v oblasti svého zájmu, usilují o trvalý rozvoj předmětu aktivity. K tomuto cíli si vedoucí těchto aktivit vybírají z nabídky lidského potencionálu nejschopnější jedince ze svého dosahu. To pak znamená, že selektují jedince nadané, schopné, pro věc zapálené, obětavé, ukázněné, cílevědomé a s „ideovou“ i materiální podporou rodinného zázemí, prostě ty, kteří jsou nejen pozitivně motivovaní pro dosahování cílů organizace, ale mají pro tyto cíle i schopnosti, dovednosti, „doplňkové“ materiální předpoklady (vybavení, kurzovní) a přirozené dispozice. Preventivní působení volnočasových aktivit na tyto děti je pak sekundárně v tom, že plnění cílů organizace v ideálním případě umožňuje posilovat kladné nastartování životní dráhy socializovaného.

¹²⁷ Toman, J.: Etiologický prostor poruch chování, sociální patologie a etopedie, in Propojení teorie a praxe při studiu sociálních deviací. Sborník z konference sekce sociální patologie, Praha 2011.

¹²⁸ Existují samozřejmě i organizace mládeže, které si kladou za jeden z prvořadých cílů působit pozitivně na mladé lidi. I tyto organizace však mívají nastaveny určité hranice své tolerance vůči „nepřízpůsobivým“ mladým lidem, i ony – často nikoliv ze zlé vůle, ale z praktických a pochopitelných důvodů zachování charakteru práce – neváhají bez náhrady a jakéhokoliv dalšího zájmu o osud mladistvého - vyloučit predelikventa či narušitele činnosti ze svých řad. Stačí se podívat do stanov organizací tohoto typu či např. do zásad provozu tzv. nízkoprahových klubů.

Výše zmíněná selekce znamená na druhé straně, že mnohé volnočasové aktivity jsou buď absolutně uzavřeny pro mladé lidi, kteří nemají výše popsané vlastnosti, či že sice projdou výběrovým „sítím“, avšak v krátké či delší době jsou shledáni nevhodnými pro další pokračování v činnosti organizace. V konkurenci schopnějších a cílevědomějších se stále více propadají a členství v organizaci bývá ze strany organizace ukončeno, nebo frekventant této aktivity znechuceně odchází. Nezřídka se v těchto organizacích stává, že dítě, které na počátku splňuje náročná kritéria výběru pro zařazení do určité aktivity volného času (a svůj život mnohdy drasticky modifikuje podle potřeb organizace) dosáhne svého výkonnostního stropu a stane se pro organizaci „neperspektivním“, tj. jeho členství v organizaci bývá zastaveno či omezováno. Toto vytlačení z organizace se mnohdy stává zdrojem frustrací a při nedostatečné či neadekvátní pozornosti rodinného zázemí může mít fatální důsledky pro další vývoj dítěte.

Aktivity sociální prevence by měly být zaměřeny na mladé lidi, kteří nenacházejí své místo v běžných zájmových aktivitách. Jejich hlavním cílem není dosahování stále lepších výsledků v oblasti konkrétní zájmové či volnočasové činnosti, ale to, aby lidé zapojení do preventivních programů získávali prostřednictvím přijatelných a pokud možno zábavných aktivit správnější vhled na svůj život, aby se rozšířilo jejich poznání i volní složka osobnosti, aby byli ve světě normality lépe orientováni. Tyto preventivní aktivity mají za cíl oslovit a zaujmout ohrožené jedince natolik, aby byli přístupní pro uskutečňování sociální práce, shromáždit je do míst, kde je možno s nimi pracovat a takto si připravit půdu pro systematické ovlivňování. Aktivity sociální prevence mají tak za cíl zaplnit nestrukturovaný volný čas predelikventní mládeže z jedné strany smysluplnou, teleologicky zaměřenou činností (pohled preventisty), z druhé strany aktivitou, která je akceptovaná či akceptovatelná klientem a hodnocena jako žádoucí (pohled klienta). Umění preventivního působení pak spočívá v tom, že jsme schopni prostřednictvím zábavných aktivit dosáhnout takového stavu důvěrnosti mezi klientem a preventistou, že se můžeme pokusit o pozvolnou změnu nevhodné hodnotové orientace či nasměrovat klienta k lepšímu způsobu prožívání života. Zábavné volnočasové aktivity se tak vlastně stávají prostředkem k nějakému hlubšímu cíli.

Problém zaměřené preventivní práce spočívá především v tom, že jdou proti sobě dvě základní tendence. Na jedné straně platí, že kvalitní preventivní zásahy vyžadují profesionalitu poskytovatelů této pomoci a potřebné podmínky pro práci, což nepřímo znamená fakticky omezenou kapacitu zařízení poskytující tyto služby a poměrně vysokou

finanční náročnost této individuální práce. Jinými slovy řečeno, není (a nikdy nebude) ve veřejném prostoru státu tolik finančních prostředků a tak velké množství osobnostně a profesně schopných lidí, aby bylo možno tyto špičkové služby poskytovat individuálně v nejširším terénu. Na druhé straně stojí prostorová rozptýlenost mladých lidí, kteří takovou pomoc potřebují a tudíž reálně velmi malá možnost nalézt je v terénu včas a pracovat s nimi ve větších skupinách.

Řešení naznačeného problému spočívá v tom, že je třeba predelikventní mládeži nabízet takové aktivity prožívání volného času, které mají schopnost přilákat je do nějakých, pro ně akceptovatelných, center zábavy. Jde o takové – z pohledu těchto mladistvých - atraktivní (a přitom samozřejmě nezávadové) aktivity, které svojí přitažlivostí umožní, aby i méně motivovaní mladí lidé z větší prostorové vzdálenosti tyto činnosti vyhledávali, aby jim stálo zato z nějakého vnitřního popudu tyto aktivity hledat, nalézat a opakovaně navštěvovat. Zároveň je třeba pečlivě mapovat a monitorovat místa, která volí ohrožená mládež pro své spontánní shromažďování. Zde by na ně měl „čekat“ nějaký streetworker, tedy člověk, který by byl schopen problémy mladistvých detekovat a postupně si získal jejich důvěru a v optimálním případě je postupně dovedl (a předal) k potřebné odborné pomoci.

Další důležitou součástí možného reálného preventivního systému je pak ovšem i využívání aktivit volného času, které jsou provozovány rekreačně, které nemají v zásadě žádný jiný cíl než setkávání lidí k nějaké nezávazné sportovní, kulturní, či nejobecněji řečeno společenské aktivitě. Zde je důležité, aby neformální organizátoři těchto aktivit byli schopni v roli jistého „čidla“ zastoupit detekční práci terénních sociálních pracovníků a nepřipustili, aby se nějaký mladý člověk stal bezprizorným poté, co se ukáže, že některý typ volnočasové aktivity je pro něj z nějakého – často místnímu společenství lidí zjevného - důvodu nevhodný.

Jak dále ukážeme, značné problémy a následně akcelerace asociálního způsobu života se u našich klientů až příliš často váže s – mimo jiné – vyloučením z nějaké pozitivní aktivity volného času, aniž je klient naveden na jinou možnou činnost. Často totiž dochází k tomu, že rozvoj delikventního způsobu života je přímým důsledkem snahy zaplnit přebytečný volný čas, který vznikl poté, co byl mladý člověk – často opakovaně - vytěsněn z aktivit volného času, které připadaly v místě v úvahu, a delikvence se pak stává nevhodným způsobem zahrnutí frustrující nudy v společenství podobně postižených jedinců. Tato situace též nastává, když se mladý člověk často stěhuje, a proto musí opustit zaběhaný způsob svých zájmů.

Mnohdy totiž již není bez vnější pomoci či „uvedení“ do nové situace schopen navázat na své minulé zájmy a stává se z něho nezařazený „single“.

Bohužel zdaleka ne všichni lidé, kteří se zabývají prevencí kriminality či asociálních a antisociálních projevů mládeže, jsou si tohoto rozdílu mezi organizováním volnočasových aktivit a preventivním působením vědomi. Z toho zároveň vyplývá, že v ČR je dosud žalostně málo skutečných preventivních programů, které se zaměřují nikoliv na to, aby klient vyhovoval nabízenému programu, ale aby program vyhovoval klientovi natolik, že v jeho průběhu často ani nepostřehne prvky nápravného vedení. O tom však již bylo v této publikaci v předchozích pasážích referováno.

5.2 Výzkum

Použité metody, vzorek

Naše výzkumné snahy byly založeny na myšlence, že u běžné nedelikventní populace je značně obtížné přesně identifikovat důvody jejího pozitivního vývoje. Lze pouze konstatovat, že souhrn socializačních působení ve svém výsledku dovolil konkrétnímu mladému člověku vyvrát do víceméně odpovědné osobnosti a že souhrn výchovných zásahů se neminul svým pozitivním účinkem. To zřejmě znamená, že ve vhodný okamžik byly učiněny vhodné výchovné zásahy a že souhra (či vzájemná vyváženost) působení rodiny, školy a oblastí aktivit (i přátelských vazeb) volného času byla relativně přiměřená genetickému vybavení těchto jedinců i vývojové fázi jejich života. Naopak u klientů, kterým soud nařídil ústavní výchovu nebo uložil ochrannou výchovu (tedy objektivizoval nějaký problém v životě dítěte), můžeme pátrat po alespoň některých důvodech socializačního selhání. Jinými slovy řečeno, to že soud považoval za nutné jednat výše naznačeným způsobem svědčí o tom, že se pravděpodobně staly (nebo přetrvávají) v socializačním procesu mladého člověka nějaké chyby, resp. že nebyly včas a vhodně řešeny problémy, které vyústily v současnosti do asociality či antisociality mladistvého.

Cílem naší práce bylo pokusit se objasnit, zda se někdo (instituce či jednotlivec) v minulosti pokusil o preventivní zásah proti nastoupení delikventní životní cesty klientů

s problémovým chováním, jaké preventivní prostředky byly tehdy použity a zároveň se zamyslet nad tím, proč se pravděpodobně nedostavil očekávaný preventivní výsledek. Ústřední otázkou naší výzkumné práce v této oblasti bylo to, zda a do jaké míry byl mladistvý ohrožený jedinec vystaven nějakému preventivnímu působení a – jestliže ano – proč asi tato prevence nesplnila svůj účel.

Naše výzkumné poznatky se opírají mimo mnoholetou zkušenost autorů s touto populací mladých lidí o aktuální hloubkové vyšetření vzorku 54 chovanců chlapeckého Diagnostického ústavu pro mládež - DÚM (soubor I.). Tento soubor byl sestaven převážně z mladistvých, kterým soud nařídil ústavní výchovu a menšího množství mladistvých, kterým soud uložil ochrannou výchovu.¹²⁹ Vedle tohoto souboru mladých lidí jsme se zajímali o zájmovou sféru dalších 73 mladistvých chovanců, kteří byli do DÚM umístěni na základě předběžného opatření soudu (soubor II.).¹³⁰ Soubor I. byl shromážděn a zkoumán pracovníky IKSP v průběhu let 2010 – 2011, soubor II., u kterého jsme čerpali informace z archivovaných dokumentů, které byly součástí přijímacího procesu při umístování klienta do DÚM, do byl sestaven a excerptován v roce 2010.

Hlavní výzkumné šetření souboru I. se opíralo o zaměřené rozhovory s klienty o jejich zájmové sféře a rodinném zázemí, byl vyplňován záznamový arch vztahující se k historii organizovaných zájmových aktivit klienta od dětského věku až do současnosti, a samostatný dotazník k obdobné problematice z jiného pohledu (vztah k vybraným možnostem prožívání volného času). Dále byly studovány listinné dokumenty o klientech a jejich zázemí (zejména rozsudky soudů, zprávy OSPOD, informace ze školy a dostupné psychologické posudky). Výzkumné šetření bylo doplněno o orientační psychologické vyšetření pomocí Barevného sémantického diferenciálu manželů Ščepichinových (BSD-S-K).

¹²⁹ Ačkoliv víme, že ochranná výchova je ochranným opatřením nařizovaným podle § 22 ZSM a ústavní výchova se ukládá podle zákona o rodině, přesto z kriminologické praxe lze doložit, že životní peripetie klientů, kteří se stanou klienty DÚM z obou důvodů jsou si fakticky velmi podobné (svědčí o tom mimo jiné i fakt, že obě tyto výchovy jsou vykonávány ve stejných školských institucích). Domníváme se, že u klientů obou výchov (OV i ÚV) je možno se stejně smysluplně ptát na to, kde selhala prevence a zařadit je z tohoto pohledu do stejného výzkumného souboru.

¹³⁰ V této souvislosti je třeba poděkovat za výzkumnou součinnost psychologičce PhDr. J. Ščepichinové a sociální pracovníci Ireně Petruželové.

Rozsáhlý empirický materiál jsme se v případě tohoto subúkolu rozhodli zpracovat popisnými metodami, které se neobracejí pouze ke statistickým zjištěním, ale které se snaží komplexněji uchopit otázku možností a mezi členění rozvoji delikvence u našich klientů.

5.2.2 Výsledky

5.2.2.1 Rodinné zázemí klienta

Jak jsme již výše konstatovali, nejdůležitějším socializačním prostředím pro dítě je jeho rodina. Pevné soužití rodičů vytváří základní sociálně psychologickou jistotu, která do jisté míry determinuje vývoj dítěte zejména v jeho raném dětství. Absence rodičovské postavy není sice fatální situací, která musí nutně dítě poznamenat, nicméně tato životní okolnost vyžaduje od zbývajících rodiče zvýšenou angažovanost.

Jak vyplynulo ze zjišťování, v současnosti sice převažující většina klientů ví, kdo je jejich biologickým otcem či matkou, nicméně zhruba pětina klientů (!) svého otce nezná či s ním není od mládí v kontaktu. Bývá to především v těch případech, kdy matka klienta je v době porodu nezletilá či dítě bylo zplozeno při náhodném sexuálním kontaktu či otec dítěte je ženatý a zplodil dítě mimo své manželství. Podobně chybí poznání vlastního otce u klientů, kteří byli brzy po porodu umístěni do ústavu, adoptováni či převedeni do pěstounské péče (často příbuzných matky). Poruchu v identifikaci s vlastním otcem lze též podpůrně doložit tím, že zhruba pětina klientů souboru I. (a podobně i souboru II.) nemá v rodném listě (samozřejmě z různých důvodů) uvedeno jméno svého biologického otce. Lze však uzavřít, že převažující část klientů buď žila v době svého nejtělejšího mládí s vlastními rodiči, kteří již před porodem klienta či brzy po něm uzavřeli sňatek, nebo žila na počátku svého života v prostředí relativně trvalejšího soužití nesezdaných rodičů (zhruba pětina rodin).

Tato situace se však v průběhu života klientů rychle mění, a to tak, že v době jejich umístění do ústavní či ochranné výchovy zbývají z rodin pouze trosky – třetině klientů se rodiče rozvedli a drtivá většina nesezdaných soužití rodičů se rozpadla. U některých klientů rozpadu rodiny napomohl i fakt, že některý z rodičů byl odsouzen k trestu odnětí svobody (nejednou z důvodu zanedbání péče či domácího násilí agresivní či sexuální povahy) a navíc

zhruba další desetina klientů přišla úmrtím o jednoho či oba vlastní rodiče. Svou úplnou vlastní orientační rodinu má tak v současnosti na prahu dospělosti přibližně pouze každý pátý klient.

Toto zjištění formálního stavu kompaktnosti rodiny samo o sobě naznačuje, že většina klientů nevyrostala v optimálních výchovných podmínkách. To ovšem hodnotíme charakter rodiny podle vnějších ukazatelů faktického soužití rodičů dítěte na stejné adrese. Formální hledisko není však v některých případech rodinného soužití členů rodiny našich klientů rozhodující, neb stejná adresa bydliště nic nevyovídá o - v anamnézách naznačené - poměrně hojné dusné atmosféře mezi rodiči klienta.

Jak zjišťujeme u souboru I., v době porodu klientů mělo 55 % rodiče sezdané, 22 % rodičů žilo spolu bez sňatku a v 19 % případech se dítě narodilo samotné svobodné matce (22 %) a 10 klientů se narodilo svobodným matkám -19 %; (u 4 % případů chyběly údaje). V průběhu života klienta došlo ještě k dalším následným sňatkům rodičů, takže ve výsledku měly dvě třetiny klientů vlastní rodiče v některé fázi svého života sezdané (36 klientů). Manželství však přetrvalo do současnosti pouze v 9 případech, což je z celkového množství manželství pouhá čtvrtina. Obdobně dopadla i nesezdaná partnerství vlastních rodičů – pouze 3 tato soužití (tj. jedna pětina všech) přečkala do současných dnů. Z jiného pohledu tak lze konstatovat, že se do doby umístění klientů do DÚM rozvedlo tři čtvrtiny uzavřených manželství a rozpadlo čtyři pětiny nesezdaných partnerských soužití.

Podrobněji jsme se rodinným stavem rodičů mladistvých zabývali u většího souboru II. Zjišťujeme, že někdy v minulosti bylo sezdáno přes 60 % rodičů klientů, soužití bez sňatku udržovala zhruba čtvrtina, mimopartnerská situace byla zaznamenána u zbytku souboru. Zhruba každý šestý klient se narodil do situace, kdy od začátku chyběl partner matky. Z celkového množství v minulosti sezdáných rodičů se rozvedla nadpoloviční většina rodičů a též u nesezdaných soužití je situace obdobná (viz. tabulka č. 41). Celkově lze konstatovat, že situace v rodinného stavu rodičů klientů v souboru I. a II. je obdobná.

Tabulka č. 41: Rodinný stav rodičů souboru II. v době umístění klienta do DÚM

Rodinný stav	Abs.č.	%
Sezdaní – manželství trvá	9	12,3
Sezdaní – klient z druhého trvajícího manželství vlastních rodičů	2	2,7
Sezdaní a v současnosti rozvedení	27	37,0
Sezdaní – konfliktní vztah (manželství nefunkční)	1	1,4
Sezdaní – matka ovdověla	5	6,8
Soužití rodičů – trvá	5	6,8
Soužití rodičů – rozchod	8	11,0
Soužití rodičů – rozchod – klient předán do pěst.péče	2	2,8
Soužití rodičů – rozchod – matka ve VTOS	2	2,8
Klient mimomanželský - matka vychovává bez partnera	9	12,3
Klient mimomanželský – rodičům odejmuto práva, ústav, adopce	3	4,1
celkem	73	100

Vraťme se však k počáteční situaci vzniku partnerského svazku rodičů klientů souboru I. Zde nelze přehlédnout, že přibližně čtvrtina matek našich klientů porodila své první dítě – které zplodila ať již s otcem klienta či s jiným mužem - do 18 let svého věku. Podstatně častěji tato situace nastala u matek – Romek, kde každá druhá porodila své první dítě před 18 rokem věku, výjimečně však dochází k této situaci i u neromských matek klientů.¹³¹ To jinými slovy znamená, že některé matky klientů se staly rodičkami již ve věku, kdy samy byly víceméně ještě dětmi a proto jejich mateřství bylo ze sociálně pedagogického pohledu výrazně rizikovým a vyžadovalo od samého začátku vnější intervenci. Jak naznačují zjištěné informace, tato pomoc byla mnohdy velmi nekvalitní, neboť orientační rodiny těchto „dětských matek“ často takovou pomoc z různých důvodů nebyly schopny či ochotny poskytnout.

K dokreslení situace zjišťujeme u souboru II., že více jak pětina otců měla v období porodu klienta 30 a více let (což znamená, že se jejich věk v době umístění klienta do DÚM

¹³¹ Ve výzkumném souboru I. byla přibližně jedna čtvrtina romských klientů.

pohybuje kolem padesátky) a že mezi věkem matky a otce byl minimálně ve čtvrtině případů rozdíl 7 a více let.¹³² To by samo o sobě samozřejmě nemuselo nic znamenat za předpokladu, že by rodiče vytvářeli pro výchovu dítěte vhodné prostředí, že by se jejich věkové determinanty neprojevovaly negativně v konzistenci rodinného zázemí a v konečném důsledku neměly vliv na výchovu klienta. Zdá se, že větší věkový rozdíl mezi partnery (zvláště mezi velmi mladou partnerkou a již relativně starším mužem) může v některých vypjatých chvílích partnerského nesouladu zhoršovat možnost dorozumění, neboť do hry vstupují rozdílné životní zkušenosti partnerů, jednak věkem podmíněné tužby.

U souboru I. i II. jsme se též zabývali vztahem klientů a jejich vychovatelů. U souboru I. nemá s otcem reálný kontakt 54 % respondentů. Podle slov klientů má s vlastním otcem „normální“ vztah pouze každý pátý klient, naopak podobně velké množství klientů (23 %) charakterizovalo svůj vztah k vlastnímu otci jako vlažný až konfliktní.

Obdobná – poněkud příznivější situace - je u souboru II. Zjišťujeme, že prakticky žádný kontakt s vlastním žijícím otcem nemá „pouze“ přibližně třetina posuzovaných klientů. Připočteme-li však k tomuto počtu i zemřelé otce dojdeme k údaj, že dohromady 41 % mladistvých nemá žádný reálný kontakt s vlastním otcem).

Značnou averzi vyjadřují klienti obou souborů vůči vlastním matkám, a to přibližně ve dvou třetinách případů. Odráží se zde zřejmě i ten fakt, že si jednak osamocené ženy s našimi respondenty nevědí rady a z různých důvodů vyhrocují konflikty mezi sebou a svým synem, jednak že mají mladiství pocit, že v mnohých případech za jejich současnou situaci může matka. Například v souboru II. zjišťujeme, že ve třetině případů podala návrh na předběžné opatření vedoucí k umístění klienta do DÚM matka.

¹³² Pro ilustraci: V roce 2003 uzavřelo manželství v ČR celkem 48 943 párů. Do analýzy byly zahrnuty jen ty páry, kde žena byla mladší 40 let a muž nebyl starší 54 let. Nejčastěji byl ženich o jeden rok, případně o dva roky starší než nevěsta, nebo byli manželé stejně staří. Manželství, která uzavíraly páry, ve kterých byla žena o jeden rok starší, byla v roce 2003 co se četnosti výskytu týče na sedmém místě, manželství muže o 7 let staršího bylo z hlediska četnosti na 10 místě možných kombinací. Srovnej: Eva Kačerová, Analýza: Věkové rozdíly mezi manžely nyní a v 18. století, www.demografie.info.

Kasuistika:

Matka v době porodu 19 let (nedokončila střední školu), otec číšník, rozvod vlastních rodičů ve dvou letech, klient svěřen do výchovy matce, babička ze strany otce se pokouší manipulovat s vnukem proti matce (intrikování), vlastní otec se znovu oženil – klient jej skoro nezná (nová manželka si nepřála jeho styk s otcem), matka se znovu provdala, z tohoto sňatku polorodý bratr klient si s nevlastním otcem nejdříve nerozumí, po 10 letech soužití dochází k dalšímu rozvodu matky (masivní problémy s klientem 3 měsíce po tomto rozvodu – dle rozhovoru s klientem mu bylo nevlastního otce líto), nevlastní otec nepracuje, hraje automaty a žije na ubytovně, klient k němu dochází „na radu“, matka se potýká s finančními problémy, kontakt s příbuznými matky přerušen (půjčování peněz).

Ve 2,5 roce umístěn do jeslí, je tam neklidný, v mateřské škole jsou na něj často stížnosti, odklad školní docházky, od 4. třídy problémy - byl divoký, vyžadoval zvýšenou pozornost, později navštěvoval školní dětskou psychologku (nedělal úkoly, neučil se, provokoval, údajně ADHD).

Od 6. ročníku trvale dvojky z chování – drzost, neplnění povinností. Školní psycholog doporučoval přeražení klienta na speciální ZŠ pro děti s poruchou chování – zůstal však na kmenové škole (při rozhovoru to považuje za chybné rozhodnutí matky).

Ukončil 8. třídu ZŠ (opakoval ročník, špatná příprava na hodiny, mnoho neomluvených absencí, opakovaně třetí stupeň z chování, známky převážně čtyřky – říkal si „nebaví mne to ve škole a nemám co ztratit“), výkon pod možnostmi (intelektově v pásmu širšího průměru), sociální zralost je hluboko pod věkovou normou (nepřiměřená očekávání a požadavky, narušuje hodiny, je vulgární ke spolužákům a občas i ke učitelům, nezralá osobnost s disharmonickým vývojem). Bez odezvy zůstává systém odměn dle dohodnutých pravidel.

Učil se pekařem (dvouletý učební obor) – rozsáhlé absence (trojka z chování), slabý prospěch na vlastní žádost ukončeno (obor jej nebaví) – jinak by byl vyloučen, evidován na ÚP – nepracuje, nevyhledává brigády

Má závažné problémy s chováním, provinění krádeže podmíněně zastaveno („osvědčil se“), nerespektuje matku – matka nezvládá (útěky z domova, resp. pozdní návraty), klient má pocit, že jej máma doma nechce, klient přiznává domácí krádeže (šperky, peníze, výběry z karty matky, prodej kazet), krádeže ve škole (spolužačce ukradl batoh s 900 Kč a mobilem), podezření z krádeže mobilu na ulici, hraje automaty (denně 400 Kč), kouří údajně od 15 let, alkohol málo, experimentuje s THC. V minulosti hospitalizace v PL (agresivita a suicidální myšlenky – rozchod s přítelkyní). Klient nebyl doma veden k tomu, aby uznal svou chybu, omluvil se, napravil chybu, uhradil škodu. Mezi svými zájmy uvádí hudbu – přivydělává si jako DJ na diskotékách, baví jej to. Má partu kamarádů, tráví s nimi volný čas.

Po rozpadu vlastní rodiny jsou životní osudy klientů určovány dvěma dominantními modely. První z nich je situace, kdy partner, kterému byl klient soudem svěřen do výchovy (nejčastěji matka), jej vychovává sám (sama). Zde se objevuje celá řada problémů ve škále od až tragické bezradnosti vychovatelky, která nejenže nezvládá na potřebné úrovni výchovu, ale ani dozor, přes matky, které si z dítěte tvoří „náhradního“ partnera a emočně jej přetěžují, či matky, které se snaží koupit si lásku svého syna, omlouvají jakékoliv jeho projevy nekázně či nesolidnosti ve vztazích a snaží se jej uchránit věku přiměřené odpovědnosti či povinnosti, až po matky (a zde i otce), které na své vychovatelské povinnosti rezignovaly (či snad lépe řečeno od své vychovatelské funkce utekly), a přesunují tuto starost na své příbuzné (rodiče,

sourozence, širší rodinu) či instituce a tím vystavují dítě rozličným výchovným stylům a stresům.

Druhým modelem je pak pokus (často mnohonásobný) doplnit rozbitou rodinu o nového partnera. Zde se setkáváme u klientů s častým problémem nepřijetí nového partnera matky. Reakce jsou v rozmezí od žárlivecké „ochrany“ matky před „narušitelem“ původní rodiny (v jejíž znovuoživení nejednou nerealisticky doufá), až po útočnou snahu o zajištění si dominantního postavení v rámci nové rodiny a boj proti koalici matky s novým partnerem.

Objektivně je možno konstatovat, že noví partneři matek bývají z hlediska sociálních charakteristik obdobně málo kompetentní podobně jako původní vychovatelé, tedy z hlediska vylepšení rodinného zázemí nedochází pravidelně k velkým změnám. Tak jako vlastní matky a vlastní otcové klientů, u kterých můžeme tradičně konstatovat nízkou odbornou a vzdělanostní úroveň (dvě pětiny matek a jedna čtvrtina otců jsou bez práce)¹³³ ze které vyplývá nízká materiální úroveň rodiny, tak i náhradní partneři mají nízké vzdělání, mnohdy negativní vztah k práci a „příživnickou“ mentalitu, afinitu k alkoholu či drogám atp. V anamnézách bývá konstatováno, že nový partner dokonce nejednou ekonomicky vysává původní rodinu klienta, má problémy s alkoholem a drogami, chová se agresivně, má zkušenosti s trestnou činností apod. Ukazuje se, že dominantním způsobem obživy vychovatelů je práce v nekvalifikovaných profesích a zvláště v současném období hospodářské recese pak závislost na sociálních dávkách. Navíc jsou noví partneři matek již zhusta lidé s vlastní rodinnou (často pohnutou) historií, která nejednou komplikuje i tak dost složitou situaci původní rodiny našich klientů. V doplněné rodině se tak nejednou soupeří nejen o citové projevy náklonnosti, ale též o ekonomické rodinné zdroje a jejich používání, a to nejen mezi vlastními či náhradními vychovateli, ale také mezi generací vychovatelů a jejich vlastních či nevlastních dětí.

U souboru I. i II. jsme též zkoumali vztah klienta k novému partnerovi vlastního rodiče. Zjišťujeme, že v souboru I. mělo zkušenost s náhradními otci přes 80 % dotázaných zatímco

¹³³ Matky klientů jsou nejčastěji zaměstnány v dělnických či pomocných profesích, případně v sektoru služeb. Nacházíme u nich taková zaměstnání jako např. lisařka, jeřábnice, zahradnice, uklízečka, pomocnice v nemocnici, pokojská, toaletářka či pouťová prodavačka, skladnice, servírka. Zcela výjimečně pracují jako laborantka, poštovní doručovatelka nebo průvodčí. Otcové klientů pracují převážně v rozličných nekvalifikovaných dělnických profesích, vyučení pracují zejména jako malíři pokojů, lakýrníci, zámečníci, truhláři, jsou též zaměstnání jako řidiči, mechanici a seřizovači strojů, pracovníci bezpečnostních agentur či vojáci.

v souboru II. měla takovou zkušenost téměř polovina klientů. K ostrým konfliktům a vzájemným agresivním aktům mezi klienty a náhradními vychovateli docházelo u 29 % klientů souboru I. s náhradním rodičem a u více jak poloviny (55 %) klientů s tímto rodičem v souboru II.

V rozhovoru jeden z klientů říkal:

„Já se nerozvedu jako táta. Táta neměl žádnou toleranci k druhým, nebyl schopný se s nikým dohodnout, nebudu jen – jako on – makat „od západu do západu a na nic jiného nemít čas. Máma mne rozmazlovala, hrotila ale i maličkosti a hlavní její chyba byla, že se rozvedla. Máma má teď jen „bokovku“, s partnerem (tj. nevlastním otcem klienta je pouze kvůli společné dceři) – hraje na nás na všechny divadlo.

Až budu mít svého kluka, tak mu dám všechno, všechno, co jsem já sám neměl: rodinu, hodně lásky, nebudu jej ale rozmazlovat, koupím mu věci, které by jej těšily, ale zase ne všechno, nebudu jej bít, budu se s ním učit a když by mu něco ve škole nešlo, tak mu zařídím doučování“.

Někdy však dochází k tomu, že nový partner matky je ve výchově důslednější a že se snaží o „silové“ zvrácení nepříznivého vývoje života klienta. Tím se ovšem často dosáhne pravého opaku zamýšleného, dochází k ostrým rozeprám a akceleraci sociálně patologických tendencí klienta. Ukazuje se, že zanedbané či neadekvátní výchovné zásahy v dětství a zejména následky změn v sociálního zázemí z důvodu rozpadu vlastní rodiny se na prahu zletilosti velmi obtížně korigují. Také změny v oblasti rodinných norem a hodnot tzv. za pochodu se často setkávají u klientů s tuhým odporem a nepochopením.

Kasuistika:

Rodiče (matka v době porodu klienta 20 let, otec 23), kteří byli v době narození klienta manželé, se rozvedli. Po rozvodu dochází ke střídání výchovného působení. Nejdříve žil klient v rodině své matky, ta se znovu provdala za vojáka z povolání a klient byl dán do péče vlastního otce, kde setrval 3 roky. V té době žil otec ve společné domácnosti s družkou a její nezletilou dcerou a po nastěhování klienta se tento vztah rozpadl. Vlastní otec klienta nejdříve nepřiměřeně trestal, později naopak na výchovné zásahy rezignoval. Klient se ve 14 letech vrátil do péče matky a s vlastním otcem se přestal vidat. Větší důslednost výchovy nového manžela matky (dle sdělení matky) pouze zvýšila agresi u klienta. Klient se doma dopustil nejdříve několika drobných krádeží, pak však odcizil nějaké peníze z účtu matky. Dochází ke zneužívání THC (v partě), experimentování s heroinem i kokainem – zvláště po požití drog je klient vulgární a agresivní, nerespektuje a napadá matku, útočí na malou nevlastní sestru, prohlubují se konflikty s nevlastním otcem, utíká z domova. Přidávají se další špatné výsledky ve škole, v 9. třídě neprospěl ze dvou předmětů, prohlubují se problémy

se záškoláctvím, škola si stěžuje na kázeňské problémy – na vysvědčení zhoršené známky z chování. V průběhu školní docházky z důvodu rozvodu rodičů a přetahování se o jeho výchovu došlo několikrát ke změně školy.

Agresivní vztah klienta a nového partnera matky bývá zhusta řešen útekem klienta z domova či jeho asociální činností, která na mladistvého obrací alespoň nějakou (často výrazně negativní) pozornost vychovatelů. Jinou častou reakcí je únik do party vrstevníků, do party která se často formuje kolem toxikomanické subkultury. Nezřídka ovšem dochází k situaci, kdy o klienta fakticky nestojí žádný z vlastních rodičů či vychovatelů, péče o dítě je přehazována z jednoho na druhého, zakotvenost klienta tak velmi trpí. Každopádně je možno konstatovat, že ostré domácí rozbroje mezi klientem a jeho momentálními vychovateli či v rodině žijícími vlastními či nevlastními sourozenci jsou jedním z hlavních důvodů, proč soudy považují za nutné svěřit klienta do ústavního zacházení.

Z hlediska sourozenců klienta je možno konstatovat, že pouze zhruba každý desátý mladistvý souboru I. (kde jsme tento údaj sledovali) je jedináčkem, nemá ani vlastní ani polorodé sourozence. Žádné vlastní sourozence nemá téměř polovina klientů. To znamená, že značná část respondentů získá polorodé sourozence či nevlastní sourozence teprve ve chvíli, kdy si jejich vlastní rodiče najdou – ne vždy klientem bezvýhradně akceptovaného - nového životního partnera. Druhá polovina klientů, u kterých zaznamenáváme vlastní sourozence, má nejčastěji jednoho či dva tyto sourozence. V domácnosti před umístěním do DÚM s klientem žili nejčastěji dva sourozenci, v aktuální domácnosti je v současné době nejčastěji jeden sourozenec či tam již klient žije sám.

Tabulka č. 42: Počet sourozenců klientů vzorku I. (v relativních četnostech)

	Sourozenci klienta		
	vlastní	všichni (vlastní i nevlastní)	žijící s ním v domácnosti ¹³⁴
nemá žádného sourozence	46	13	31
má jednoho sourozence	17	19	33
má dva sourozence	13	27	17
má tři sourozence	7	18	9
má čtyři sourozence	7	15	4
má pět sourozenců	7	4	4
má šest a více sourozenců	2	4	2
celkem	100	100	100

N = 54

Rodinné zázemí klientů bývá mnohdy značně komplikované, a to nejen v úrovni rodičů klienta, ale často i v úrovni prarodičů. Tento fakt se pak mnohdy negativně promítá do životních peripetií klienta.

Např. jeden z klientů má matku, která měla 5 sourozenců. V raném dětství jim zemřela matka a otec se znovu – ne zcela dobře – oženil a sám následně zemřel na cirhózu jater. Samotná matka klienta měla v práci závažný úraz nohy, který ji zinvalidizoval. Klienta porodila ve svém druhém manželství (ale třetím partnerském vztahu), první manžel byl profesí opravář a spáchal sebevraždu (oběsil se), poté měla matka s přítelem tři děti a pak teprve porodila klienta a jeho bratra (dvojče) a teprve následně uzavřela s otcem těchto dětí sňatek, který však vydržel pouze 3 roky. To znamenalo, že klient přišel rozvodem o svého vlastního otce ve svých 5 letech, nestýká se s ním, pouze ví, že se otec znovu oženil a má z tohoto manželství dvě děti. Klient má tedy 5 sourozenců, jeden z jeho bratrů má pět dětí s různými ženami, v současnosti je stíhán pro ohrožování mravní výchovy... v rodině dochází k vzájemnému napadání matky, klienta a jeho bratra. Sám klient má dívku, která je sama – jak při rozhovoru konstatuje – „klientkou kurátora“.

V jiném případě žil např. jeden ze zkoumaných mladistvých v domácnosti své matky, která po rozchodu s vlastním otcem klienta začala žít v „druženském“ poměru s jinou ženou, která měla z předchozího poměru děti, které si v současnosti přivádějí do rodiny nové partnery, kteří zde trvale žijí.

V průběhu výzkumu jsme klienty požádali, aby se pomocí BSD-S-K vyjádřili ke svým vlastním rodičům a náhradním vychovatelům, aby nám sdělili, jaký vztah v současnosti mají

¹³⁴ Máme na mysli období před umístěním do DÚM.

k těmto za normálních okolností nejbližším osobám. Zjišťujeme, že negativní vztah k vlastní matce se objevuje u třetiny klientů souboru I., přičemž až nenávistný postoj se ukazuje u poloviny z nich (tj. u šestiny klientů). Hraje zde nesporně úlohu i to, že klienti přisuzují svým matkám značnou část viny za svou současnou situaci. Naopak vřelý emotivní vztah k vlastní matce vykazuje zhruba 40 % zkoumaných klientů.

Vlastní otec, kterého klient zná, je vřele pozitivně hodnocen u necelé třetiny klientů, negativní hodnocení je však u 44 % klientů, tj. takové hodnocení je častější než negativní hodnocení matek. Jestliže sledujeme propojeně hodnocení vlastní matky a vlastního otce, tedy rodičovského páru zjišťujeme, že kladný vztah k nim mají dvě pětiny klientů, což na druhou stranu znamená, že s jedním či oběma rodiči má emotivní problémy převažující část těchto chovanců DÚM. Rozdíl v tomto konstatování nenacházíme ani tehdy, když bychom brali v úvahu etnicitu klientů.

5.2.2.2 Škola

Nekvalitní a často strukturálně či funkčně narušené rodinné zázemí klientů, jak jsme o něm hovořili v předchozím textu, se nutně musí odrážet ve školní úspěšnosti našich klientů. Nejdříve se problémy začínají projevovat v nezvládnání některých předmětů, které je často způsobováno nedostatečnou domácí přípravou na vyučování. Ta má své podstatné kořeny v nedostatečném zájmu rodičů o pravidelnou kontrolu a pomoc se zvládnáním učební materie a s nevytvořením dostatečných podmínek pro úspěšné splnění požadavků školy. Nelze se tomu příliš divit, vždyť i někteří rodiče měli v období své základní školní docházky nejednou závažné problémy s tím, aby dostáli požadavkům školy.

U určitého procenta klientů je neprospěch spolupodmíněn nedostatečnou intelektovou kapacitou žáka, která bývá školským systémem z různých důvodů rozpoznána či konstatována nejednou pozdě či v některých případech vůbec. V průběhu školní docházky bylo přeřazeno z běžné ZŠ do nějakého typu speciálního školství přibližně 10 % zkoumaných klientů, přičemž pouze jediný z nich ukončil docházku v tomto typu školy v 9. postupném ročníku. Speciální školství tak navštěvovala přibližně čtvrtina klientů souboru I. a téměř dvě pětiny souboru II.

Jeden klient si v rozhovoru posteskl:

Já jsem to ve škole vůbec nechápal, kluci se mi směli a provokovali. Učitelka ve škole mi dávala jen samé poznámky a špatné známky a taky mne posílala za dveře. Vůbec jsem neviděl důvod proč tam chodit. Trochu mi s učením pomáhala sestra, ta však začala chodit s klukem a přestala mi pomáhat. Já svému dítěti určitě vyberu vhodnou školu a budu se s ním učit.

Školní problémy jdou ovšem často ruku v ruce s ohrožením sociálního zázemí dítěte. Zvláště náhlé výkyvy v prospěchu a „nevysvětlitelné“ excesy chování mohou poukazovat na nějaké hlubší příčiny těchto procesů. Nezvyklé nebo náhlé selhání dítěte mnohdy vyvolá v sociálním okolí dojem, že dítě potřebuje psychiatrickou pomoc – o této věci se však ještě zmíníme dále.

Na vysvědčení klientů je si možno povšimnout i mnohdy vysokého množství zameškaných omluvených hodin – nabízí se zde hypotéza o úniku mladistvých do nemoci, kterým reagují na prohlubující krizi rodinného soužití. Nelze ovšem na druhou stranu zapomínat na to, že mnozí rodiče klientů často školu považují za zbytečnou instituci, stojí v bojkotování školní výuky na straně svého dítěte a svými neadekvátními omluvenkami legalizují absence.

Typickým jevem je opakování ročníku, kterému se nevyhne podstatná část mladistvých souboru I. Z celkového množství respondentů, kteří navštěvovali běžnou ZŠ, pouze necelá polovina ukončila docházku v devátém postupném ročníku, naopak téměř 15 % odešlo ze vzdělávacího systému v sedmé třídě. Pro dokreslení závažnosti situace je třeba doplnit, že z těch co absolvovali 9. tříd ZŠ, byl pouze jeden klient, který měl na výstupním vysvědčení v pololetí¹³⁵ průměr známek nižší než 2 a více jak pětina končila s hluboce podprůměrným až katastrofálním prospěchem (několik nedostatečných z hlavních předmětů). A to jsme zde nehovořili o podsouboru klientů, kteří opouští ZŠ z nižších postupných ročníků – ti totiž dosáhli v posledním ročníku průměr známek 3,2.

Poněkud lepší výsledky zaznamenávají klienti, kteří opouštějí některý typ škol speciálního školství. Projevuje se to jednak tím, že nadpoloviční většina vychází z 9.

¹³⁵ Sledovali jsme průměr známek v pololetí posledního školního ročníku z toho důvodu, že jsme vycházeli z obecného předpokladu, že toto vysvědčení bývá lepší než vysvědčení na konci roku, neboť pololetní vysvědčení se někdy přikládá k žádosti o další vzdělávání a žáci se proto více snaží dosáhnout lepších výsledků. Lze konstatovat, že i u našich klientů bylo pololetní vysvědčení skutečně obecně častěji lepší než konečné hodnocení, které bylo ovlivněno zejména značným záškoláctvím respondentů.

postupného ročníku, jednak tím, že celý referovaný podsoubor absolventů tohoto typu škol vykazuje (samozřejmě i díky studiu, které je zde méně náročné) v posledním ročníku poněkud lepší studijní průměr (2,7).¹³⁶

Tyto výsledky ukazují, že naši klienti dlouhodobě nespĺňovali požadavky základní školy, škola pro ně byla místem, kde trvale pocíťovali svoji nedostatečnost, kde zažívali frustrující nezdary. V testu BSD-S-K se ukázalo, že nadpoloviční většina respondentů hodnotí pojem „škola“ a „učitelé“ negativně, jako pojmy, které jsou spojeny s velkou psychickou zátěží. Tato situace samozřejmě nemusela (ale mohla) být zaviněna deficitem intelektuálních schopností, mohla být výsledkem mnoha společně intervenujících faktorů. Zdá se, že edukace těchto klientů by v optimálním případě měla být více individualizována a přizpůsobena stresujícímu prostředí, které klienta obklopovalo.

Školní neúspěšnost v běžné škole měla svůj odraz v chuti navštěvovat ji, v únikových tendencích (záškoláctví, únik do party) a asociálním způsobu života (počínající trestná činnost doma, ve škole, na ulici). Jiný aspekt neuspokojivého vztahu ke škole se projevoval školní nekázní, opozičním chováním vůči autoritám školy a nekolegiálním až patologickým vztahem ke spolužákům. Naši klienti bývají vytěšňováni na okraj třídy, stávají se osobami nežádoucími, a to jak ze strany učitelů, tak i spolužáků.

Při rozhovoru jeden z klientů řekl:

„Já bych se snažil o své dítě starat, hlavně bych neodešel od své rodiny... Když jsem já chodil do školy, nikdo se o mne nestaral, matka na mne kašlala a když jsem přestal chodit do školy, tak ji to bylo fuk. Myslím si, že byla chyba, že mi nikdy nikdo nic nezakázal, hlavně máma, která byla hrozně nedůsledná. Já bych se se svým dítětem učil a kdyby přestalo chodit do školy, tak bych je tam vodil. Ne jako máma, která se o moje záškoláctví vůbec nezajímala. Já jsem měl tak velké záškoláctví proto, že jsem se bál vrátit do školy...Já jsem v té nové škole vlastně nebyl ani pořádně „zařazený“, byl jsem rád, že mne kluci „vytáhli ze školy“, říkali, že v jejich škole na to nikdo nedbá jestli tam jsem či nejsem.. Já jsem měl peníze, uměl jsem si je „opatřit“. Ani rodiče kamarádů z party nevěděli, že se chodí za školu. No, a když to záškoláctví prasklo a zavolali si mámu do školy, tak mne vůbec nevyslechla, nechtěla slyšet moji verzi, důvody mých problémů. Ona už taková je, ale myslím, že mne má ráda.“

Excesy chování mívají odraz ve zhoršené známce z chování. Stupněm „neuspokojivé chování“ byla – i opakovaně - ohodnocena téměř polovina klientů vzorku, druhý stupeň

¹³⁶ Z těch klientů souboru II., kteří se vzdělávali na ZŠ ukončilo školní docházku v 9. třídě 58 % klientů. O něco lepší výsledky zaznamenáváme u dětí souboru II., kteří zakončovali své základní vzdělání ve speciálních školách, neboť 9. postupný ročník zde dokončilo 64 % těchto žáků.

„uspokojivé chování“ se objevoval na vysvědčení další čtvrtiny respondentů. Hlavním kázeňským problémem se učitelům jevílo záškoláctví. Operacionalizací tohoto názoru jsme zjistili, že v prvním pololetí posledním ročníku základního školství měli respondenti v průměru zhruba 20 neomluvených hodin, ve druhém pololetí se tento průměrný počet zvýšil čtyřnásobně na 80 neomluvených hodin. Zdá se proto, že problémy s našimi klienty získávají ke konci základní školní docházky jistou akceleraci, která se pak – jak uvedeme dále – prohlubuje v případném pokračujícím studiu. Zde však ještě uveďme, že v prvním i druhém pololetí se v posledním ročníku základního školství nedopustila záškoláctví pouze jedna pětina respondentů. Zajímavým zjištěním je to, že to byli žáci, kteří všichni navštěvovali běžnou ZŠ a jejichž průměrná známka na vysvědčení prvního pololetí posledního ročníku byla 2,4 – tedy jednalo se o klienty s poměrně dobrými studijními výsledky. Na okraj této problematiky je třeba znovu upozornit na jisté možné zkreslení docházkové kázně respondentů. Dle mínění učitelů někteří rodiče klientů byli v podezření, že svému dítěti omlouvali jakékoliv záškoláctví a tím snižovali rozsah neomluvené absence a vlastně napomáhali k prohlubování současné i následné patologie mladistvého.

Jak jsme již naznačili, poslední ročník základního školství se stává odrazovým můstkem pro volbu dalšího vzdělávání. Zhruba třetina (35 %) respondentů souboru I. a 38 % klientů ze souboru II. se vůbec nepokusila ucházet o nějaké další vzdělávání, nikam si nepodala přihlášku k dalšímu studiu. Nejčastěji (v nadpoloviční většině případů) se ovšem situace vyvinula tak, že klient byl sice přijat na nějaký učňovský obor, avšak v poměrně krátké době byl z něho vyloučen či – jak sám situaci hodnotí – z oboru odešel.¹³⁷ Přibližně každý pátý klient vyměnil více učebních oborů (nejčastěji dva), to však příliš nepomohlo a skončilo to nakonec stejně ukončením pobytu v učňovském zařízení. Z opačné strany je možno uzavřít, že frekventantem nějakého učiliště byl v době výzkumné akce zhruba pouze každý desátý klient.

Klienti se nejčastěji (téměř každý pátý) na první pokus hlásili do učebního oboru kuchař – číšník, větší zájem byl pak ještě o učební obor opravář strojů, malíř – natěrač a truhlář.

¹³⁷ Z celkového množství klientů souboru II., kteří byli přijati do nějakého učebního oboru bylo z něj vyloučeno či – více či méně dobrovolně – odešlo 68 %. I v tomto souboru byl často voleným učebním oborem kuchař, zájem byl i o učební obory, které se vztahují k opravám strojů (automechanik, mechanizátor, opravář strojů) a stavebním profesím (zedník, malíř, lakýrník).

Pouze jeden klient souboru I. se pokusil o studium na průmyslové škole.¹³⁸ Můžeme-li zauvažovat na základě minulých zkušeností s tímto druhem klientů, nemůžeme si nevšimnout, že mladiství volí obory, které nějak konvenují s jejich životním stylem – znají prostředí restaurací a vináren, mají často zkušenosti s psychotropními těkavými látkami... Samozřejmě zde ovšem intervenuje i jaké učební obory přicházejí v úvahu při určité úrovni dosažených známek. Tento fakt se projevuje zejména při hledání náhradních řešení po neúspěchu klienta v náročnějších učebních oborech, kdy se klienti pokoušejí o zvládnutí oborů méně náročných. Ty volí (nebo jsou za ně voleny) zejména v oblasti stavební výroby.

Jak bylo naznačeno, přechod do škol, které navazují na ukončení základní školní docházky, je u klientů provázen řadou problémů, které mají nejednou své kořeny již v základním školství. Ukazuje se, že druhé pololetí posledního ročníku základního vzdělání má u našich klientů sestupnou úroveň – zhoršuje se prospěch, zvyšuje se počet neomluvených hodin, klienti mají ve škole více kázeňských problémů. Po přechodu do učebního oboru ztrácí i určité opěrné body, které je v předchozím období udržovaly alespoň v určitém vzdělávacím stereotypu. Mladiství narážejí na nové požadavky učitelů, pohybují se v novém neznámém kolektivu vrstevníků a při svých často problematických osobnostních rysech se dostávají na jedné straně do permanentních konfliktů, na straně druhé do kontaktu se sobě rovnými, tj. se spolužáky, kteří jsou poznamenáni stejnou nebo obdobnou životní zkušeností, čímž se často patologický způsob života potencuje a prohlubuje. K tomu ještě přistupuje časté bydlení na internátech, což v sobě nese celou řadu nových možností a nejednou oslabení dosavadní zbytkové sociální kontroly.

5.2.2.3 Další charakteristiky klientů

Výzkumný vzorek souboru I. zahrnoval klienty ročníků 1991 – 1994. Z hlediska etnicity byly necelé tři čtvrtiny chlapců příslušníky majority, zbytek byli Romové a Vietnamci. Nejčastějšími důvody umístění klientů do DÚM byl jejich konfliktní vztah k členům rodiny, nezvládnutelnost z hlediska možností rodiny, především konflikty s matkou, spory s náhradními vychovateli (či novými partnery rodičů) a obavy z konfliktními vztahy s vlastními, ale zejména nevlastními sourozenci. Dvě třetiny klientů mělo ve svých spisech poukaz na delikventní či predelikventní činnost, přičemž u jedné čtvrtiny všech umístěných se

¹³⁸ U souboru II. se o studium na střední škole pokusilo 5 klientů, pouze jeden z nich se však na střední škole (gymnáziu) dosud udržel.

jednalo o závažnější či opakované prohřešky. Důvodem umístění byly i informace o masivním záškoláctví či o nezařazení se do nějakého zaměstnání poté, co byla ukončena základní školní docházka či ztroskotaly pokusy o další studium. Závažným indikátorem pro ústavní zacházení pak bylo experimentování s návykovými látkami.

K požívání drog se přihlásilo více jak 80 % klientů souboru I. Tento počet je třeba považovat za minimální – vždyť někteří klienti se snaží jevit se v nejlepších barvách a proto usilují o zatajení některých negativních informací o sobě. Protože vědí, že v DÚM se provádí testování na některé drogy, jsou jejich informace o zneužívání návykových látek více otevřené, nicméně někteří kontakt s drogou popírají i přes zjevný laboratorní nález. Zcela běžně mají naši klienti zkušenosti s kouřením marihuany, závažnější formy toxikománie nacházíme u téměř každého pátého respondenta. Zhruba 15 % klientů je v drogové subkultuře zapojeno natolik, že nejsou pouhými poživateli, ale též pěstiteli či výrobci, respektive distributory.

Rozhovor s klientem:

„Kradl jsem kvůli alkoholu a fetu, od 13 let jsem si obstarával trávu. Svému dítěti bych řekl, aby nefetovalo, fetování u dítěte by mi však nevadilo, pokud by dítě chodilo včas domů a nemělo by s kouřením trávy nějaké problémy...Kdyby přišel domů „zhulenej“ dostal by „zaracha“.

Já jsem chodil hrát fotbal (své dítě naučím hrát kopanou), po fotbale jsme fetovali, ostatně záškoláctví bylo spojeno s kouřením trávy v partě. V partě jsme hráli různé hry o alkohol, kdo prohrál platil všem „panáka“ nebo pivo, fetování bylo spojeno s dodáváním si odvahy na různé „adrenalinové zážitky“ – např. skok z velké výšky do studené vody, nebo běh po ulici a přeskakování různých překážek („parkur“).

Rodičům vyčítá, že byli vůči němu nespravedliví, že ho trestali za věci, kterých se nedopustil a že ho teď dali do DÚM – to by on svému dítěti nikdy neudělal (a nebo jen tehdy, kdyby dítě chtělo jít do DÚM na dobrovolný pobyt) a že nedbali na jeho materiální potřeby (musel krást).

Incidencí drog¹³⁹ jsme se podrobněji zabývali u souboru II. U více jak třech čtvrtin klientů (77 %) tohoto souboru jsme zaznamenali kontakt s marihuanou, zneužívání THC se

¹³⁹ Současný výzkum, uskutečněný pod odbornou garancí IKSP agenturou pro výzkum veřejného mínění Factum Invenio na reprezentativním souboru 1501 respondentů z celé ČR ve věku 15 – 24 let ukázal, že v populaci mladých lidí existuje 37,4 % respondentů, kteří by byli schopni (při dostatku finančních prostředků) do 12 hodin sehnat na nelegálním trhu marihuanu (z toho do jedné hodiny 25,8 % - tedy více jak čtvrtina dotázaných), 13,5 % extázi, 10% pervitin, 9,1 % LSD, 6,8 % heroin a 5,5 % kokain. Na druhou

tak stává možným nebezpečným startérem asociálních činů a z druhé strany možným ventilem pro odreagování životních tenzí našich klientů. Ještě závažnější kontakt s drogou však zjišťujeme u cca 40 % respondentů tohoto souboru, kteří experimentovali s pervitinem, zjišťuje se i větší zneužívání LSD (11 %). Jinak se objevuje celá škála toxikomanických pokusů sniffingem počínaje a heroinem konče. Stranou zájmu nezůstávají ani přírodní látky – lysohlávka apod. K doplnění této informace je vhodné říci, že 15 % klientů tvrdí, že drogy ze zásady odmítá.

V jednom z rozhovorů klient řekl:

Kdyby moje dítě začalo kouřit trávu, tak bych mu řekl: dělej si co chceš, nebudeš mít ale výhody, neprodávej drogy, nenos to do školy.

Svoje dítě bych chtěl chránit před zlými věcmi, netrápil bych jej, nechtěl bych, aby mělo stres, byl bych jeho kamarád. Já jsem to v dětství postrádal, pořád se se mnou hádali kvůli kravinám a bili mne. Kdybych chtěl své dítě potrestat, že se špatně učí, tak bych mu zkrátil dobu po kterou by mohl být venku a učil bych se s ním (se mnou se nikdo neučil, to jsem v mládí postrádal). A hlavně by svému dítěti doporučoval sport a dbal bych na to, aby ve volném čase sportoval. A sport by si mohl vybrat sám. Mně naši sport za trest zakazovali. A taky bych se svým dítětem víc mluvil, kamarádsky bych mu domlouval, pohrozil bych mu, že se z něho stane bezdomovec, jestli se nezmění. Ale taky bych s ním řádil, pral bych se s ním jako kamarád. A taky bych mu dával přiměřené kapesné, aby neměl nouzi...

Mně se škola nějak znechutila, chyběla mi „podpora ze strany rodičů i učitelů.“

Klient by chtěl chodit s dívkou, která by byla inteligentní, nebyla by arogantní a cholerická.

Ačkoliv je u našich klientů dominantní toxikománií zneužívání drog, nepohrdnou většinou ani požíváním alkoholu. Zkušenosti se zneužíváním alkoholu přiznává téměř polovina respondentů, závažné či opakované stavy opilosti připustilo 15 % mladistvých. Zneužívání návykových látek ovšem začíná velmi časnými zkušenostmi s kouřením tabákových výrobků. Nejčastěji začínají naši klienti pravidelněji kouřit od 13 let – tento věk je přiznáván čtvrtinou dotázaných, další čtvrtina ohlásila začátek kouření na věk 14 – 15 let. Podstatně závažnějším zjištěním je to, že do 10 roku věku již pravidelně kouří každý čtvrtý klient.

stranu konstatuje nezanedbatelná část dotázaných mladých lidí, že by na sehnání nelegální drogy potřebovala alespoň rok nebo by si s takovým „úkolem“ nevěděla vůbec rady. Respondenti by takto měli problém se sehnáním kokainu (v 52,3 %), heroinu (v 51,5 %), pervitinu (v 49,2 %) či LSD (v 47,2 %), poněkud snazší situace by při shánění těchto drog byla s extází (41,2 %) a marihuanou (23,8 %).

Kasuistika:

Oba rodiče v době porodu klienta manželé, měli tehdy oba 21 let. Matka původně zaměstnána jako pokojská (nyní bez práce), otec řidič. V současnosti rozvedeni, otec má problémy s exekucemi. Klient po rozvodu svěřen do výchovy matce, ta má v současnosti přítele, otec se na výchově nepodílí, mladistvý bydlí s matkou a bratrem v miniaturním sociálním bytě o velikosti 18m².

Klient fetuje, výrazně konzumuje alkoholické nápoje, stýká se se závadovou partou, má problémy se školou – zejména chodí pozdě na výuku (zaspává), pere se. Dráždí učitele „roztahovákem“ v uchu, je hodnocen jako laxní a líný, škola si stěžuje, že lže, záškodníčí, neplní sliby, umí se tvářit nevinně, avšak celkem „vstřícně komunikuje“.

Pohovory na OSPOD i výchovné pohovory ve škole nezabírají, bez výsledku se projevil i soudní dohled.

Klient absolvoval dvouměsíční diagnostický pobyt v SVP, zde problémy, propašoval do zařízení marihuanu a kouřil ji s frekventanty, napojil se na nejsilnější členy komunity, škodil, své problémy vnímal velmi zkresleně – zlehčuje je. Po ukončení tohoto pobytu měl docházet na pohovory do SVP, tato docházka byla podmíněna abstinencí – to se nedařilo, má silný vztah k alkoholu, kouří od 13 let (matka mu kupuje cigarety), brzy začal kouřit i THC. Má problémy ve škole s chováním i prospěchem. Maluje graffiti. V opilosti se chtěl vloupat do nějakého bytu, rozbil kamenem okno. Při dechové zkoušce na alkohol, kterou provedla PČR v jeho 16 letech bylo naměřeno 1,16 promile alkoholu.

Nemá žádné organizované mimoškolní aktivity, rád se zúčastňuje punkových koncertů (konzumuje zde hojně pivo), považuje se za punkera (roztahovák v uchu je jedním ze symbolů identifikace s touto subkulturou mladých). Hraje v kapele na elektrickou kytaru a na foukací harmoniku (samouk), hraje hry na PC, sleduje televizi, DVD a uvádí, že čte knihy.

Obdobné výsledky jako u souboru I. byly získány i od souboru II. Jak ukazuje následující tabulka, kouření je u našich klientů bohužel naprosto běžným úkazem a v současnosti nabývá nejednou formu hluboké závislosti.

Tabulka č. 43: Začátek pravidelného kouření tabákových výrobků u klientů souboru II.

Závislosti - kouření	Abs.č.	Abs.č.	%
od 5 let	1	8	11,0
od 6 let	1		
od 7 let	3		
od 8 let	3		
od 9 let	4	12	16,4
od 10 let	3		
od 11 let	5		
od 12 let	7	34	46,6
od 13 let	10		
od 14 let	17		
od 15 let	7	9	12,3
od 16 let	1		
od 17 let	1		
Nekouří	4	4	5,5
nezjištěno	6	6	8,2
celkem	73	73	100

Brzký počátek zneužívání tabákových výrobků klienty svědčí o tom, že kontrola dětí v období jejich nejranějšího vývoje byla v těchto sociálních zázemích velmi špatná, že rodina (či její zbytky), nejenže neusilovala o patřičný rozvoj schopností dítěte, ale zanedbávala i základní dozorové funkce, a to zřejmě v podstatně větším spektru, než byla kontrola kouření. Jinak je ovšem možno konstatovat, že kouření tabákových výrobků je natolik rozšířeným jevem, že z našich klientů maximálně pouze desetina respondentů je více méně bez potřeby soustavně kouřit.

Afinitu k některým dalším sociálně patologickým jevům přiznalo na základě vyšetření testem BSD-S-K několik klientů. Testové prověření však zároveň zajímavě ukázalo, že klienti jsou si ve velké většině vědomi nevhodnosti krádeží a agresivních způsobů jednání mezi lidmi. Dle výsledků testu považuje agresi za legitimní životní postoj pouze zhruba třetina klientů a krádež pouze 15 % dotázaných. Zdá se, že klienti netrpí na teoretické úrovni a ve stavu izolace v DÚM neschopností rozlišit dobré a špatné chování, je jim většinou zjevný

princip nedotknutelnosti cizího majetku a mimořádnost agrese v lidském chování. Jiná situace ovšem nastává v praxi, kdy značná část klientů na svobodě není schopna – zvláště pod tlakem party vrstevníků a v emočně vyhocené situaci - odolat pokušení zmocnit se cizího majetku, a to i za cenu verbální či fyzické agrese. Zde pak nastupuje racionalizace těchto činů, dodatečné „oprávnění“ či dokonce „povinnost“ se zachovat objektivně asociálně.

Mnohé napovídá, co pro klienty znamenají kamarádi a parta. Někteří klienti považují partu vrstevníků za nejdůležitější referenční okruh (přes 40 %), jiní v současnosti mají pocit, že právě parta je dostala do nezáviděníhodné současné situace a v testu barevného sémantického diferenciálu (BSD-S-K) vykazují distanci vůči ní. Lze zde zdůraznit známý fakt o tom, že většina dětí a mladistvých (delikventních i nedelikventních) se zpravidla identifikuje se skupinou svých vrstevníků, a to někdy do té míry, že se v určitých formativních obdobích pro ně stává jedinou a nekriticky akceptovanou autoritou. Zároveň platí, že přijetí do takové skupiny je značným motivačním faktorem v pozitivním i negativním slova smyslu.

V průběhu svého života se klienti setkali s různými pokusy o řešení své asociality. Vedle toho, že se setkávali zhusta se zhoršenou známkou z chování ve škole (a doprovodnými akcemi, které bývají s tímto hodnocením spojeny) docházelo i k pokusům řešit jejich problémový životní styl různými druhy pohovorů. Jednak se objevují snahy OSPOD provádět pohovory s klienty a jejich rodiči (jedná se ve třetině případů o jednorázový ad hoc pohovor ke konkrétnímu problému, zhruba u pětiny klientů pak došlo k opakovaným pokusům o jejich ovlivnění pohovorem), jednak bývají vyhledávány (nebo častěji rodičům doporučovány) odborné zásahy v rámci dobrovolných pobytů v SVP či v DÚM apod. (tuto nápravnou zkušenost má za sebou zhruba 40 % klientů, 10 % pak opakovaně). Klienti se setkávají též s diagnostikou u psychologa (cca 30 %) či vyšetřením či hospitalizací na dětské psychiatrii (cca třetina klientů).

Z dalších informací o konkrétních zásazích vůči klientovi jsme se dozvěděli, že soudní dohled byl vyřčen zhruba nad polovinou klientů (46 %). Všechny tyto akce následovaly víceméně poté, kdy projevy dítěte dostoupily takové intenzity, že na sebe upozornily vnější okolí klienta, zejména pak orgány činné v trestním řízení. I v těchto případech však nejednou rodiče odmítli jakoukoliv vnější odbornou pomoc, bagatelizovali problém a nespolupracovali ani se školou, ani s jinými odbornými pracovišti. Jak ukážeme dále, preventivní aktivity, které

by nastoupily v raných, ještě nezávažných fázích vývoje problémového klienta v zásadě chybí.

Ke klientům je možno na základě psychologického vyšetření sdělit, že pouze přibližně čtvrtina klientů má sebehodnocení v rozsahu širší věkové normy nedelikventních vrstevníků, u zbytku se častěji ukazuje sebehodnocení neadekvátně zvýšené nebo nevyvážené. Testově lze doložit, že zhruba třetina klientů považuje sebe za nejdůležitější osobu, že sebestřednost je charakteristickým rysem jejich etiky. Sníženým sebehodnocením pak trpí přibližně každý desátý klient. Důležitým zjištěním pak je, že tendencí k explozivité, která se zejména projevuje ve frustrujících emočně vyhocených situacích, trpí více jak pětina klientů, zjevné psychopatické tendence jsme ovšem zjistili pouze ojedinele. Způsob výchovy a životní peripetie se na značné části klientů projeví tím, že vykazují ve svých životních postojích emoční plochost a osobnostní nezralost. U některých klientů byla zjevná neochota ke spolupráci při testování, některé informace získané v rozhovoru bylo třeba po jejich konfrontaci s listinnými materiály modifikovat.

5.2.2.4 Prevence

Jak ukazuje předchozí rozbor situace v rodinách klientů, jejich zázemí většinou nebylo schopno náležitě rozvíjet zejména psychické potřeby vlastních dětí a klienti vyrůstali i v nevhodných materiálních podmínkách. V této situaci má jistě velký význam škola. Ta má – samozřejmě ovšem pouze v tom případě, že klient do stejné školy dochází delší dobu, což při tolika životních peripetiích zdaleka nebývá samozřejmostí – možnost sledovat vývoj žáka, může poznat zdroje jeho problémů (zná kontext situace) a má reálnou šanci klienta pozitivně ovlivňovat. Škola zná možnosti a meze svých žáků, učitelé jsou při zájmu o problém schopni pedagogickými zásahy dosáhnout výrazných úspěchů v tom, aby byly překryty některé neobratnosti či slabiny žáka a podtrženy jeho případné dosud skryté schopnosti.

Škola má v možnosti preventivních zásahů celou řadu předností, kterými se nemohou pochlubit mimoškolní volnočasové aktivity. Na prvním místě je snad třeba vzpomenout možnost seznámit žáka s nějakou preventivní aktivitou, a to vhodnou formou, takže je dost velká šance, že se pro ni žák, nejdříve řízeně a později i spontánně, nadchne. Tato funkce je velmi důležitá, neboť dítě může samozřejmě toužit pouze po činnosti, kterou si umí

představit, tedy nejdříve je třeba dosáhnout toho, aby se nějaké aktivity vůbec zúčastnil a teprve potom je možno očekávat nějaký případný pozitivní vliv této aktivity.

Nezanedbatelnou výhodou školy je, že může některé mimoškolní aktivity rozvíjet zdarma, má pro ně vybavení a dostatek kvalifikovaných odborníků v osobách učitelů či rodičů žáků, kteří se této činnosti chtějí nebo mohou věnovat. Při rozhovorech s našimi klienty jsme často naráželi na skutečnost, že dotazovaní projevovali (alespoň verbálně) zájem o některé aktivity volného času, nicméně jedněmi ústy sdělovali, že rodinný rozpočet (či konkrétní špatná ekonomická situace jim nedovolila se této činnosti věnovat). Často pak uváděli, že některé zájmové činnosti provozovali v režii školy. Zhruba polovina klientů uvedla, že se ve svém školním životě zúčastnila – především v nižších ročnících – nějakých zájmových aktivit, které v odpoledních hodinách pořádala škola, druhá polovina si na žádný školní zájmový kroužek nevzpomněla. Největší počet klientů z těch, kteří se zúčastňovali nějakých zájmových aktivit v prostorách školy či v její gesci, uváděl, že navštěvovali nějaký výtvarný kroužek¹⁴⁰ – jmenovitě keramiku a základy kresby, část navštěvovala sportovní aktivity, pěvecký sbor či základy hry na hudební nástroj (nejčastěji flétnu), kroužek počítačových her a různé školní klubové aktivity. V ojedinělých případech klienti dokonce uváděli více školních kroužků a zájmových útvarů. Bohužel účast v těchto činnostech byla víceméně krátkodobá a vztahovala se spíše k prvnímu stupni základního vzdělání.

Úspěšnost zapojení dětí i ze znevýhodněného prostředí do zájmových aktivit, které provozovala škola má své kořeny také v tom, že žáci tyto aktivity uskutečňují se svými spolužáky, tedy lze stavět na prvku společných zážitků, a je zjevné kde, kdy a pod vedením koho se aktivita realizuje. Tento prvek je pro naše klienty dost podstatný, neboť sociální zázemí těchto dětí nebývá často natolik motivované, aby si informace o zájmových možnostech pro své děti samostatně zjišťovalo, natož pak aby učinilo potřebné kroky k jejich faktické realizaci.

Jak vyplynulo z našeho výzkumu, školní preventivní aktivity jsou však narušovány řadou okolností, které poměrně brzy překazily účast na zájmových aktivitách pořádaných školou. Ukončení navštěvování zájmových kroužků v prostorách školy bývá spojeno s

¹⁴⁰ U některých našich klientů se vztah k výtvarné činnosti projevoval vztahem k provozování malování na zeď - tzv. graffiti (zájem o tuto činnost propojenou s adrenalinovým dobrodružstvím, pramenícím z nebezpečí chycení či odhalení, potvrdila téměř pětina dotázaných klientů).

počínající školní neúspěšností klienta. Pocit nezdaru ze situace školního vyučování se přenáší do odpolední zájmové aktivity. Při dotazech na důvody ukončení aktivit v těchto kroužcích klienti naznačovali, že pociťovali nějakou neakceptaci své osoby ať již ze strany spolužáků, tak i mnohdy ze strany vedoucího zájmového školního útvaru. Klienti různě zastřeně sdělovali, že měli pocit, že nejsou na těchto aktivitách vítáni, přičemž připouštěli, že byli nejednou výrazně rušivými elementy, ať již pro své kázeňské nedostatky rozličného druhu, tak i pro nedostatečné schopnosti pro uskutečňování cílů kroužků a zájmových útvarů. Respondenti naznačovali, že někdy svou aktivitu v těchto zájmových útvarech ukončili z důvodu neschopnosti přizpůsobit se – dle jejich názoru - „školometskému“ pojetí aktivity, kdy nepodvolení se přísným regulím provozování zájmové činnosti či nedostatečně projevovaný zájem o aktivitu vedl k vyloučení.

Významným důvodem pro ukončení aktivní účasti na odpoledních zájmových aktivitách však byl výše dokumentovaný fakt, že pouze málokterý námi zkoumaný mladistvý prošel základním školním vzděláním ve stejné třídě, v kolektivu stejných spolužáků. Mnohdy několikanásobné zpřetrhání vazeb s původní třídou na základě různých životních událostí (opakování ročníku, přesun klienta do paralelní třídy, změna školy z důvodu chování či prospěchu, změna školního kolektivu z důvodu přestěhování se po rozchodu vychovatelů apod.) má za následek i vyřazení klienta ze zájmové činnosti, která se váže na nějakou třídu či školu. Zejména změna školy znamená ukončení určitého druhu individuálně odlišné aktivity, neboť nová škola nemívá o zájmových aktivitách žáka dostatečný přehled.

V pozadí důvodů ukončení těchto zájmových aktivit však nejednou stojí zjevný či skrytý tlak, který prosakuje z rodiny dítěte. Rodina klienta totiž nejednou pohrdá aktivitami, které vycházejí z prostředí školy, zlehčuje klientův případný kladný vztah k této instituci a naopak toleruje jeho přezíravý postoj. To samozřejmě nenapomáhá upevnění zájmu dítěte o rozvoj odpoledních školních zájmových aktivit, které by - zejména v jeho případě - mohly sehrát významnou kladnou – snad i preventivní - úlohu. K těmto výše zmíněným důvodům ukončení těchto aktivit spojených s prostředím školy patří s přibývajícím věkem klienta i tlak party či podobně neúspěšných vrstevníků, kteří zakládají svou identitu na negaci takových institucí jakou je např. škola.

Lze uzavřít v této části pojednání o významu školy v prevenci sociálně patologických jevů u mladých lidí, že škola má mocné nástroje k ovlivňování svých žáků. Zdá se však, že

v případě našich respondentů došlo při aplikaci těchto možností k nějakým okolnostem, které školní preventivní působení výrazně omezily. Stojí za připomenutí, že každý druhý klient nebyl vůbec zasažen žádnou zájmovou činností z nabídky škol, a to po celou dobu své školní docházky. Zároveň se ukazuje, že se se zhoršujícím prospěchem a chováním ve škole pojí i ukončení účasti v těchto zájmových útvarech. Nelze bohužel dohledat skutečné důvody tohoto stavu, avšak v posudcích na klienty ze škol se většinou nedočítáme nic o pozitivních zájmech a schopnostech klientů. Zdá se tedy, že škola zájmové aktivity směřuje spíše k neproblémovým žákům a příliš neusiluje pojmout volnočasové aktivity jako prostředek k preventivní práci s mladými problémovými jedinci.

Při úvahách o možnostech vnějšího preventivního zásahu do asociálního vývoje dítěte se občas zapomíná na známý, ale opomíjený fakt, že značná část problémových mladých lidí bydlí v menších obcích, které jsou často mnoho kilometrů vzdáleny od nějakého většího města. Z posouzení našeho vzorku klientů vyplynulo, že v hlavním městě a v krajských městech žila necelá čtvrtina klientů, naopak v nejmenších aglomeracích (vesnicích a malých městech) jich žije téměř polovina, více jak čtvrtina pak v bývalých okresních městech. Toto geografické rozmístění klientů výrazně omezuje možnost jejich zapojení do specializovaného preventivního programu, který by byl pro ně vhodný, ale který se pro svou výlučnost objevuje pouze v některých větších městech. Značná část preventivních aktivit není takového charakteru, aby se dostala včas a v potřebném zaměření k našim klientům.¹⁴¹

V další části výzkumné práce, která směřovala k poznání doteku prevence u klientů DÚM jsme se zaměřili na otázku, kterým aktivitám volného času se naši mladiství nejvíce věnovali. Zdá se, že největší potenciál možného ovlivňování problémové mládeže se skrývá v oblasti kopané. 50 % našich klientů uvedla, že se tomuto sportu organizovaně věnovala (a dokonce 40 % všech dotázaných tvrdilo, že se tomuto sportu věnovalo dlouhodobě, resp. někteří z nich spontánně uváděli, že se k tomuto sportu ještě hodlají v blízké budoucnosti vrátit), další pak tvrdili, že si občas chodí fotbal zahrát jen tak s přáteli a kamarády. Kopaná je stále zřejmě natolik populárním sportem, že má svou přitažlivost pro široké spektrum mladých mužů. Alespoň naše výsledky podrobného šetření nejrůznějších možných aktivit

¹⁴¹ U souboru II. jsme zjistili, že se jedné organizované aktivity zúčastnila zhruba třetina souboru (33 %), ve dvou takových aktivitách měl účast už jen zlomek klientů (5 %), a nad tři a více organizovaných aktivit volného času se dostalo 14 % zkoumaných. To tedy znamená, že podstatná část klientů stála mimo možnost pozitivního ovlivňování těmito aktivitami.

volného času neukázaly, že by se jakákoliv jiná organizovaná aktivita fotbalu třeba jen přiblížila.

Toto konstatování je možno podpořit i na základě posouzení souboru II. – i zde dominuje (i když ne tak výrazně jako u souboru I.) kopaná mezi všemi možnými aktivitami volného času a přibližně každý třetí respondent (36 %) tohoto souboru ji uvádí mezi svými zájmy. Tento údaj ještě více vynikne, jestliže si uvědomíme, že téměř polovina respondentů souboru II. se nezúčastnila vůbec žádné organizované aktivity volného času.

Z dalších sportovních aktivit souboru I. se většího organizovaného zájmu dočkal pouze florbal, jiné kolektivní hry (hokej, volejbal, košíkovou, házenou apod.) navštěvovali klienti pouze ojediněle. Lepší situace nebyla ani u individuálních sportů typu klasický box, thajský či kick box, karate, judo, tai-chi, aikido apod. Větší incidenci těchto „silových individuálních aktivit“ nenalzáme ani u souboru II. – zde se této organizované činnosti alespoň po určitou krátkou dobu věnovalo 12 % respondentů.

Z hlediska frekvence voleb se u souboru I. na druhé místo dostal kurs tanečních, kde přibližně 30 % klientů uvedlo, že učinilo jistý – velmi často krátkodobý – pokus navštěvovat taneční kurzy, pouze tři klienti však uvedli, že byla tato aktivita dlouhodobější. Většinou na tyto kursy vzpomínají jako na „průvodní jev“ možného pití alkoholu... Za letmé povšimnutí tak stojí pouze návštěvy kroužků výtvarného umění (12 % dotázaných), přičemž dlouhodobější zájem o tuto aktivitu projevíli ovšem pouze 3 klienti.

Poměrně dobré zastoupení vykázal Skaut a Pionýrská organizace. Členy těchto mládežnických organizací bylo po nějaký čas přibližně 20 % klientů, polovina z nich však pouze několik měsíců. Zdá se ovšem, že tyto výběrové organizace usilující o jistou výchovu mládeže vyvíjejí na predelikventy takový tlak, který je velmi rychle přivede k myšlence opustit řady těchto organizací, což nejednou bohužel znamená, že jsou z hlediska faktické preventivní práce pro socializaci a resocializaci našich klientů málo použitelné. Tyto organizace jsou spíše vhodné k posilování pozitivních socializačních tendencí, které si mladý člověk přináší z vlastní prosociální rodiny, nikoliv k resocializační práci s mládeží, která se zdaleka nesolidarizuje s mravním kodexem většinové společnosti. Pro klienty z menších lokalit mají svůj význam místní spolky typu dobrovolných hasičů a rybářských spolků.

Klienti je po připomenutí občas uvedli, častěji však v souvislosti s rybařením rozvíjeli své zkušenosti s pytláčením.

Při dotazu na náboženské aktivity klienti uváděli dva základní typy odpovědí, a to, že se v nějaké fázi jejich života o ně zajímal nějaký církevní spolek (Svědci Jehovovi, katolická církev, Církev bratrská, Armáda spásy), či že si někdo z příbuzných přál, aby chodil někam na výuku náboženství. Takovýto kontakt s náboženskými organizacemi uvedlo zhruba 15 % dotázaných. Často se ovšem jednalo pouze o určitý, situací podmíněný kontakt – např. azylové bydlení při povodních.

Z hlediska zaměřených preventivních aktivit nás však nejvíce zajímalo, kolik respondentů navštěvovalo nějaký nízkoprahový klub. Celkově návštěvy těchto zařízení vzpomenulo zhruba 10 % klientů, kteří charakterizovali klub jako místo kde si je možno zdarma zahrát nějaké hry, posedět a „pokecat“. Jeden z klientů sdělil, že dostal zákaz do klubu chodit, protože se popral s pracovníkem klubu, který rvačku – dle klienta – vyprovokoval. Bohužel žádný z dotázaných mladistvých nehovořil o tom, že by v nízkoprahovém klubu řešil nějaký svůj životní problém s personálem klubu či že by si odtud odnesl nějakou dobrou radu.

5.2.2.5 Některé vybrané aktivity volného času

V rámci výzkumu jsme též požádali klienty, aby vyplnili záznamový arch ve kterém byly uvedeny různé aktivity volného času. U každé aktivity byla uvedena pětistupňová škála¹⁴². Nelze samozřejmě příliš spoléhat na to, že takto transparentní metoda bude přesně a pravdivě vyplněna. Nicméně je jistě zajímavé podívat se, které vybrané aktivity klienti považovali za vhodné preferovat a které naopak zatracovali. Následující rozbor hovoří o volbách, kterými respondenti dávali najevo svůj zájem (součet prvního a druhého bodu škály) a nezájem (součet voleb odmítnutí aktivity).

Všichni dotázaní klienti souboru I. tvrdili, že na předních místech jejich zájmu je „chození s dívkou“ (zde pouze 5 respondentů dalo této aktivitě druhý stupeň oblíbenosti a všichni ostatní použili kladný extrém škály) a „zábava s kamarády“. Velkého stupně oblíbenosti se

¹⁴² Body této škály byly označeny: 1) velmi rád, 2) celkem rád, 3) spíše nerad, 4) hrozně nerad, 5) vůbec jsem to nedělal.

dočkalo hraní her na počítači (cca 90 % klientů). Téměř stejné množství respondentů tvrdilo, že rádi sportují – zde je třeba ovšem vážit, do jaké míry se chtěli ukázat v pozitivním světle před výzkumníky, neboť vědí, že v DÚM se preferují sportovní aktivity. Obdobně jako sport byl ovšem ohodnocen zájem o navštěvování diskoték (85 % klientů se k této aktivitě přihlásilo), účast na mejdanech a návštěvy hospod a vináren (cca 80 % kladných voleb), tedy aktivit, které jsou převážně vykonávány s vrstevníky. Klienti poměrně hojně volí pasivní aktivity typu „prohlížení obchodů a obchodních center“ (k této aktivitě má pozitivní vztah tři čtvrtě doptaných klientů), bezcílné „chození po ulicích“ (nadpoloviční většina klientů) či prosté odpočívání. Téměř nic neříkají klientům čtenářské aktivity a s nimi spojené návštěvy knihoven, na okraji zájmu stojí i návštěvy nějakých klubů mládeže, které často nejsou v pohodlném dosahu jejich bydlišť. Jedna třetina klientů však přiznává návštěvy center s výherními automaty a zkušenost s tímto druhem zábavy. Fakticky asi půjde o přiznanou minimální incidenci tohoto druhu zábavy, někteří klienti se totiž snaží tyto aktivity skrývat.

5.3 Závěr

Klienti souboru I. i II. se od sebe ve svých charakteristikách pouze minimálně liší. Jejich sociální zázemí je v převážné většině případů nějak v nepořádku (objevuje se v něm spousta nejrůznějších více či méně zjevných sociálně patologických jevů). Mladiství v průběhu svého života postrádali pevné (tj. relativně neměnné) rodinné zázemí, často ani v současnosti nemají přesné vědomí, kdo do jejich rodiny ještě patří a kdo již ne. Rodinné peripetie vnímají ohrožení mladiství jako znejišťující a jejich reakce mnohdy vyúsťovali v asociální činnost.

Výzkum znovu ukázal, že sociální zázemí klientů není pevné ani v oblasti škol, ani v oblasti zájmové sféry. Dochází k neúspěšné edukaci ve školách, přičemž špatný prospěch a excesy chování jsou – mimo jiné - neuvědomělými reakcemi na konflikty orientačních rodinách ohrožených žáků. Výukové problémy nejednou plynou i z nevhodného zařazení dítěte do běžné základní školy (resp. z včasného nepřerazení dítěte do adekvátnějšího speciálního výukového režimu). Standardní základní škola svými požadavky trvale nebere (ani v zásadě nemůže brát) ohled ani na děti se sníženým intelektem, ani na takové, které pocházejí z různě poškozeného a nepodnětného rodinného zázemí. Škola se tak stává pro ohrožené děti místem, které je asociováno s neúspěchem, ponížením a výsměchem, s místem, kterému je třeba se co nejvíce vyhnout nebo s ním aktivně bojovat. Zde pak nacházíme kořeny často závažných kázeňských problémů směřujících proti učitelům, spolužákům i instituci školy jako takové (např. ničení školního majetku, vykrádání školních objektů apod.) či útekové tendence klienta (záškoláctví) a hledání kompenzací v partě stejně neúspěšných vrstevníků či starších asociálů. To vše se bohužel mnohdy děje se souhlasem rodičů, kteří instituci školy nepřikládají žádnou důležitost.

V anamnézách klientů DÚM zjišťujeme též náznaky poruch jejich pozitivních přátelských vazeb, které jsou – mimo jiné - nejednou narušeny nepříznivými životními situacemi, které život ohrožených dětí zhusta provázejí. Závažné rodinné otřesy jsou totiž doprovázeny i takovými jevy jako jsou změny v osobách, kterým je dítě svěřeno do výchovy. S tím jsou často spojeny změny bydliště a nejednou i zhoršení finančních možností osamocенého vychovatele (nutnost ukončit finančně náročnější aktivity volného času a tím i

rozchod s těmi vrstevníky, kteří se k těmto aktivitám sdružují). Dítě pak bývá ohroženo faktickým přesunováním z prostředí do prostředí (mezi školními třídami, školami, lokalitami jednotlivých bydlíšť, změny se mohou dotýkat pozitivních přátelských vazeb vztahujících se k místu bydlíště i k případným zájmovým – či již preventivně laděným – aktivitám).

Výzkum ukázal, že účast respondentů našich souborů v aktivitách organizovaného volného času je jednak celkově na nízké úrovni, jednak dochází k tomu, že se v těchto aktivitách málokterý z nich dlouhodoběji udrží. Účast na volnočasových aktivitách – zejména v útlém dětství – je obecně především funkcí pozornosti (resp. v případě našich zkoumaných nepozornosti) rodičů k těmto dětským rozvojovým potřebám. Dítě totiž potřebuje, aby rodič na základě uvážlivé rozvahy o schopnostech a přirozených zájmových tendencích dítěte pro něj „objevil“ činnost, která by jej mohla zajímat. Tohoto úsilí se však mladiství našich vzorků v mládí dočkali pouze sporadicky (charakteristiky rodinných zázemí svědčí o jiných prioritách rodičů).

Další překážkou rozvoje organizovaných zájmových aktivit je prostý fakt, že vedoucí zájmových kroužků z pochopitelných důvodů vyhledávají děti, které jsou motivovány k dosahování cílů konkrétní zájmové aktivity (jsou pro činnost perspektivní) a naopak neusilují o to, aby tyto aktivity navštěvovaly nemotivované, neukázněné, nedochvilné a obtížně zvladatelné děti (tedy děti z pohledu zájmové činnosti neperspektivní). Podobně v organizovaných aktivitách volného času jsou vítány spíše děti, které mají pro konkrétní činnost vlohy či předběžnou přípravu z domácího prostředí a ne děti, které je třeba formovat k zájmovým činnostem „od piky“ (tj. nemají z domova alespoň základní návyky potřebné pro osvojování a rozvíjení nových aktivit) a po velkém úsilí u nich dosahovat často pouze zanedbatelných výsledků. Mnohdy tak není pro klienty našich souborů v takových zájmových aktivitách prostor.

Ukazuje se, že základní chyba při čelení rozvoji asociality či dokonce antisociality současných klientů DÚM v dětství spočívala v tom, že si jejich problematického vývoje nevšiml včas nějaký propracovaný preventivní systém. Problémy dětí jsou mnohdy identifikovány příliš pozdě, při zásahu OSPOD či jiného odborného pracoviště bývá sociální patologie často již závažného charakteru, na problémy ohrožených dětí se přichází spíše náhodou a nesystematicky. Sami klienti při rozhovorech naznačují, že za jejich problémy stojí především životní nejistota z rozbitého sociálního zázemí, pocit ostrčenosti, nelásky. Často

se pak zdá, že asociální činnost je určitým ne zcela vědomým druhem msty za domnělé či skutečné křivdy.

Čelit těmto neadekvátním tendencím a jejich důsledkům usiluje v současnosti nově se rozvíjející tzv. Systém včasné intervence¹⁴³. Ten je založen na myšlence, že je třeba ohroženého jedince včas identifikovat, předat informace o ohrožení kompetentním orgánům a zejména přispěchat s účinnými preventivními a nápravnými opatřeními, která jsou zaměřena jinak než prosté aktivity volného času, totiž na pozvolnou změnu osobnosti dítěte v modifikovaném prostředí jeho rodiny za použití všech možných dostupných a zároveň dítětem akceptovatelných prostředků.

¹⁴³ Projekt Systém včasné intervence (dále jen “SVI“) stojí na třech pilířích. Tím prvním jsou tzv. Týmy pro mládež, v nichž jsou komunikovány jednotlivé případy ohrožených dětí (dětí v postavení pachatelů, obětí a svědků trestných činů, týraných, zanedbávaných a zneužívaných) a strategie jednotlivých obcí v oblasti prevence trestné činnosti dětí a mladistvých. Druhým pilířem je soubor praktických nápravných opatření, která lze v jednotlivých případech přijímat. A konečně, třetím pilířem je informační platforma SVI, která umožňuje jednotlivým subjektům SVI prostřednictvím interaktivního informačního systému navzájem efektivní komunikaci a výměnu potřebných informací. Tento informační systém umožňuje komplexní výkon sociálně-právní ochrany dětí s informačním napojením všech dalších institucí a subjektů (Policie ČR, soud, státní zastupitelství, probační a mediační služba, škola, lékař, nestátní nezisková organizace). Srovnej: Systém včasné intervence pro obec s rozšířenou působností, <http://aplikace.mvcr.cz/archiv2008/2003/aktualit/2004/mladez/pril4.doc>.

6. Mladiství ve výkonu trestu odnětí svobody

Pozornost společnosti v boji s kriminalitou obecně a s kriminalitou mládeže zvláště se musí upírat nejen na zdokonalování prostředků prevence, ale též na metody resocializace a reedukace těch mladých lidí, kteří se dostali do takového střetu s trestním právem, že bylo v jejich případě přistoupeno k trestnímu opatření nepodmíněného odnětí svobody. Lze předpokládat, že od platnosti nového zákona č.218/2003 Sb. byli k tomuto trestu odsuzováni především jedinci, u kterých byly vyčerpány všechny prostředky řešení jejich antisociality alternativními způsoby a že jejich osobnost bude natolik deformovaná, že bude třeba s nimi speciálně pracovat. To ovšem klade zvýšené nároky na personál věznic pro mladistvé. Proto jsme se rozhodli učinit sondu do osobnostních charakteristik v současnosti vězněné populace mladistvých. Bylo náhodně vybráno 30 mladistvých vězňů - mužů, kteří byli přijati do výkonu trestu odnětí svobody od 1. listopadu 2010 a tito mladiství byli podrobeni orientačnímu psychologickému vyšetření. Cílem této sondy bylo popsat specifika osobností vězněných a nalézt některé shodné rysy.

Metoda sondy předpokládala aplikaci vybraných psychologických technik a metod (zejména použití testů a zaměřeného klinického rozhovoru); dále – pokud možno – použít studium soudních spisů, zejména případných znaleckých posudků z oblasti psychologie a psychiatrie, zpráv OSPOD a škol.¹⁴⁴

6.1 Výběr testovacích metod

Výzkumný tým si byl vědom, že testování a klinický rozhovor mají své meze použití a že při interpretaci výsledků je třeba postupovat obezřetně. Platí zde především obecná výhrada, že vzdělanostní úroveň delikventů a zejména vězněné populace bývá na dosti nízké

¹⁴⁴ Z administrativních důvodů, které ležely mimo dosah výzkumníků, bylo nutno vynechat tento zdroj informací a využít pouze zaměřený klinický rozhovor a testovou baterii. Rozsah poznatků z tohoto úkolu se tak výrazně ztenčil, neboť pro psychologa znalost sociálních vazeb, rodinného backgroundu, anamnestických údajů, včetně pre- a perinatálních informací představuje alfu a omegu prováděného psychologického vyšetření, na jehož základě pak může vyslovit závěry a doporučení.

úrovni a že úroveň abstrakce nebývá vysoká. Proto je třeba postupovat při výzkumu individuálně a volit neobtížné metody. Výhrada k testovým bateriím platí však především u delikventní populace proto, že tito mladí lidé nebývají motivováni ke spolupráci, nejednou se, snaží výzkumníky mást, provádí fabulace a předává jim mylné informace či polopravdy. Proto byla testová baterie vybrána s tímto vědomím a výsledky musí být také interpretovány s velkou opatrností.

Pro náš cíl jsme vybrali několik psychodiagnostických metod:

NEO osobnostní inventář¹⁴⁵

Tento test bývá odborníky považován za jednu z nejvýznamnějších psychodiagnostických metod současnosti. Autoři hovoří o tom, že tento nástroj zjišťuje pět obecných a široce pojatých dimenzí osobnosti, a to neuroticismus, extraverci, otevřenost vůči zkušenosti, přívětivost a svědomitost. I přes určité pochybnosti o této metodě¹⁴⁶ a váhání¹⁴⁷ jsme se rozhodli pro tento osobnostní dotazník, a to ze dvou důvodů. Za prvé, autoři české verze se skutečně maximálně snažili, aby vytvořili nové normy pro českou populaci a to na základě dat reprezentativního vzorku několika tisíc osob, což pro náš účel – zjistit, do jaké míry a v jakém směru se odlišují osobnostní charakteristiky vězeňské populace mladistvých od norem testů – představovalo zvláštní důležitost.

Za druhé jsme chtěli porovnat výsledky NEO-PI-R s výsledky EPQ (Eysenckův osobnostní dotazník pro dospělé), který „měří“ stejné dimenze osobnosti.

V průběhu snímání tohoto testu se tato metoda ukázala jako neaplikovatelná¹⁴⁸ a její výsledky pro poznání osobnosti odsouzených mladistvých nepoužitelné. Jediným výsledkem

¹⁴⁵ Osobnostní inventář NEO je psychodiagnostickou metodou psychologů P.T.Costy a R.R.McCraea.

¹⁴⁶ Tento pěti faktorový model osobnosti vznikl - a to navzdory tomu, že nebylo jednoznačně stanoveno, které dílčí vlastnosti osobnosti každou z pěti obecných charakteristik reprezentují – na základě „racionální úvahy Costa a McCraea, že každou dimenzi-škálu reprezentuje šest dílčích charakteristik –subškál.

¹⁴⁷ inventář obsahuje celkem 240 položek: práce s takovým inventářem vyžaduje alespoň průměrnou schopnost koncentrace pozornosti, průměrnou úroveň verbální inteligence a určitý návyk práce s textem – dokonce i s tak jednoduchým.

¹⁴⁸ *I přes opakovanou instruktáž, mladiství nebyli schopni samostatné práce a vyžadovali, aby jednotlivá testová „tvrzení“, na které podle instrukce měli reagovat jednoduchou značkou v záznamovém archu, jim byly nahlas předčítané. Posléze jsme museli číst věty již každému zvlášť a navíc jejich význam vysvětlovat. V testu se objevovala slova a větné spojení, kterým vyšetřovaní nerozuměli (např. slova „navzdory“, „optimista“, „filosofie“, „debaty“, nemluvě o jejich kombinacích – např. „filosofické debaty mne nudí“), frustrovala je a vyvolávala u nich nejistotu až psychomotorický neklid). Zároveň jim činil problém zorientovat se ve způsobu záznamu odpovědi do záznamového archu.*

snad může být varující zjištění, že se od minulých výzkumných akcí IKSP v podmínkách věznice pro mladistvé pravděpodobně výrazně zhoršila vzdělanostní úroveň vězňů mladistvých, kteří při dřívějších výzkumných akcích byli schopni v převažující většině případů (i když nejednou s obtížemi) absolvovat požadované testy. Až na dvě výjimky přibližně po šedesátém tvrzení ztratili výdrž (zájem neměli od začátku) a vyplňovali záznamový list „sázkovou metodou křížkování“.

Eysenckovy osobnostní dotazníky pro dospělé : EPQ a IVE (dotazník impulzivity).

I tyto dotazníky byly vybrány, protože se zaměřují na „cambridgeské“ individuální rizikové faktory přispívající ke vzniku kriminálního chování mladistvých.

RAVENŮV nonverbální test inteligence,

který je založen na schopnosti najít v předložených možnostech řešení to, které se hodí do logické struktury podnětového obrázku.

Test stromu (BAUM-test),

který představuje relativně jednoduchou, časově nenáročnou diagnostickou metodu umožňující pohled na osobnost v celé její složitosti a dynamice. Tento test je ovšem dosti náročný na vyhodnocení.

LÜSCHERŮV test barev,

který na základě preference barev odhaluje osobnostní vlastnosti a psychopatologii zkoumaného

Zaměřený klinický rozhovor

Dalším problémem byl záznamový list samotný – nemohli samostatně, bez dodatečného vysvětlování a ukazování pochopit, jakým způsobem svůj souhlas/nesouhlas mají odstupňovat a zaznamenávat.

6.2 Zjištěné osobnostní charakteristiky

Jak již bylo konstatováno, ve věznici pro mladistvé muže bylo postupně vyšetřeno 30 vězněných mladistvých. Psychologická sonda byla provedená vždy v nevelkých skupinách, které umožňovaly individuální kontakt.

V **Eysenckových osobních dotaznících (EPQ a IVE)** se věznění mladiství projeví následovně:

Při vyhodnocení L-skóre (tj. škály lži, která měří disimulace) se ukázalo, že 24 vězňů ze 30 výrazně převyšovalo úroveň přípustnosti pravdivostní hodnoty testu, což znamená nevalidnost vyplnění. Pouze u 6 vyšetřovaných se L-skór pohyboval v rámci „limitu normy“, přičemž tři z nich se pohybovali na samé hraně akceptovatelnosti. U těchto mladistvých klientů může tento vyšší skór disimulace znamenat kromě snahy se jevit v „lepším světle“ i naznačení určitého vyššího stupně sociální naivity nebo konformity (pro přesnější odhad nám chybí anamnestické údaje). Může také svědčit o určitém posunutí hranici reálného náhledu sebe a okolí, o pokřivených představách o realitě – ostatně, v dalších testech se s touto tendencí opět setkáme v různých podobách.

Jestliže bychom měli opatrně vyhodnotit test EPQ A IVE setkali bychom se se zajímavým fenoménem. Kromě hodnot ve škále psychotizmu, které vesměs byly v rámci normy, skóre ostatních ukazatelů vždy nějakým způsobem překračují stanovenou normu. Je tomu tak u neuroticismu (neboli eufemisticky „emocionality“, která - podle Eysencka - má úzký vztah s vrozeným stupněm lability autonomního nervového systému, na niž se odráží silný vliv dědičnosti), u extraverte/introverte, u impulzivity (kterou Farrington a West zahrnují do prediktorů vývoje kriminálního chování ve věku 8.-10 let), návykovosti a kriminality. Obvykle jde o výrazné překračování normy (2 až 4 krát), nebo – tam kde se pohybuje uvnitř „pásma normy“, pak inklinuje k „extrémní hranici normy“, k nejzazší hranici tolerovaného a dovoleného, k překročení které jim stačí „onen nepatrný a neopatrný pohyb“ (ona „kriminální příležitost“ podle Gottfredsona a Hirschiho¹⁴⁹). Z výsledků vyhodnocení lze jasně pozorovat extrémy, maximální amplitudy hodnot a ukazatelů, „přehnanost“ ve všem - jakoby dovedení věcí ad absurdum, do karikatury, do grotesky toho nevelkého segmentu reality – ochuzeného a deformovaného – kterou zkoumaní klienti jako jedinou znají a zažili...

¹⁴⁹ Gottfredson, M. R., Hirschi, T. A.: General Theory of Crime. California: Stanford Press 1990.

Ukazatel empatie byl vesměs v normě; rozhodně tedy nemůžeme mluvit o deficitu vcítění, jenž podle četných autorů souvisí s kriminálním a agresivním chováním zejména mladistvých pachatelů; z druhé strany, to, že věznění mladiství z našeho vzorku prokázali, že jejich schopnost vcítění-empatie se pohybuje „v pásmu normy“ nás může vést k úvahám, zda jsou míry empatie jako kriminálního faktoru dobře validizované (zde ještě chybí prospektivní longitudinální průzkumy, které by mapovaly souvislost mezi „ranou empatií“ a pozdějším pácháním trestní činnosti)¹⁵⁰.

Hodnota extraverte, neboli – pro naše účely – sociabilita se sklonem k agresi byla výrazně zvýšená v celém vzorku. Neurotismus/emocionalita má podle Eysencka úzký vztah s vrozeným stupněm lability autonomního nervového systému; byl shledán silný vliv dědičnosti na extravertu a neurotismus¹⁵¹. V naší psychologické sondě ze 30 vyšetřených, 24 vyšetřených mělo hodnoty výrazně převyšující přípustnou normu; dalších pět – „nejzazší hranici normy“ a pouze jeden měl ukazatel v dolním pásmu normy.

Z určitou mírou zdrženlivosti – a pokud se budeme přidržovat Eysenckého chápání této osobnostní dimenze můžeme konstatovat, že většina mladistvých z našeho vzorku má vrozenou labilitu autonomního nervového systému, která za určitých okolností může přispět ke zkratkovitému jednání.¹⁵²

Skóre „dobrodružství“ (risk taking“ chování) v dotazníku impulzivity IVE se opět shodovalo s námi naznačenou tendencí k překročování mezí, norem a limitů i když v menší míře, než u ukazatelů impulzivity (která je Eysenckem pokládána za abnormální nebo patologický aspekt „risk-taking“ chování spojené s komponentem extraverte):

v 6 případech hodnota zkoumaného ukazatele výrazně převyšovala stanovenou normu, v 15 případech dosahovala onen „limit normy“ a pouze v 9 případech se pohybovala v hranicích normy. V kombinaci s výrazně vysokým skóre impulzivity, který byl příznačný pro celý náš vzorec vězněných mladistvých, můžeme konstatovat (opět s jistou mírou opatrnosti, neboť

¹⁵⁰ Viz: Šárka Blatníková, Karel Netík op. cit., s.20-21.

¹⁵¹ Shields, J.: *Monozygotic Twins Brought up Apart and Brought up Together*. London: Oxford University Press 1962.

¹⁵² Pozorované vztahy mezi rysy osobnosti by se daly vysvětlit řadou různých způsobů, jež by byly navzájem matematicky ekvivalentní, ale z psychologického hlediska by byly velmi odlišné. Proto je třeba nezaměřovat se pouze na statistický a kvantitativní přístup, ale pokusit se také o spojení dimenzí osobnosti se základním souborem experimentální a teoretické psychologie.
Eysenck, H. J.: *The Biological Basis of Personality*. Springfield: C. C. Thomas 1967.

nám chybí anamnestický kontext), že většina zkoumaných vězňů si vůbec nebo omezeně neuvědomuje důsledky svého chování.

V neverbálním Ravenově testu intelektu¹⁵³

dosáhly dvě třetiny vyšetřovaných (20 mladistvých) většinou lehce nadprůměrných výsledků; zbývajících deset – podprůměrných. Zde je zajímavý poznatek, že se nikdo z vyšetřovaných mladistvých nepohyboval v průměru testu.

Kresba stromu (BAUM test)

přibližně u poloviny vyšetřovaných vyvolal rozpaky. „Nikdy jsem to nekreslil“, „Proč to chcete?“, „Co mám nakreslit?“ – byly nejčastější otázky (2 klienti odmítli kresbu realizovat, takže náš výběr se zúžil na 28 kreseb). Vyhodnocení Baum-testu také přineslo několik zjištění.

Praktický u všech vězňených mladistvých se v kresbě projeví stavy a rysy nezakotvenosti, nevyzrálosti, vykořeněnosti, které bezprostředně se dají „vyčíst“ přímo z kresby stromu v 11 případech a v ostatních se tyto stavy nepřímou projevují ve snaze „změnit minulost“ (2 případy), nebo narušenou kontinuitou vývoje (3krát), dále se setkáváme s rigiditou jako projevem obrany proti nejistotě (ve 4 případech); s prostoduchostí, těžkopádností, jednoduchostí a primitivitou klientů na prožitkové úrovni se setkáme ve 12 případech. Dále jsme našli výbušnost, otevřenost vůči pudovým podnětům a nevědomým impulsům (interpretace kresby umožňuje přesně pojmenovat tyto vyskytující se tendence u 20 vyšetřených mladistvých; koresponduje to i s vysokým skóre impulzivity v Eysenckově osobním dotazníku IVE); dalším velmi častým jevem je menší smysl pro realitu (hůře se orientují v sobě a v okolní realitě – extrémní skóre lži-škály svědčí o posunutí hranic percepce reality). V kresbách převládají další specifické „entity“: nerozvinutost představ o sobě v kontextu reality, resp. narušené vnímání reality v souvislostech, zmatky v názorech a citech (v 16 kresbách)¹⁵⁴. Ve dvou případech je naznačena suspektní retardace.

¹⁵³ Někteří vyšetřovaní vězni se s tímto testem již setkali při pobytu v diagnostickém ústavu, proto jim tentokrát bylo snazší vysvětlit zadání úkolu a možná to u některých poněkud nadhodnotilo výsledek.

¹⁵⁴ Zde se potvrzuje známa filosofická úvaha, že zkušenost a poznávání „zla“ nepřispívá k poznání reality, která funguje a je založená na jiných principech. Jak pravili ruští filosofové – „zlo je špatný stylista“ (nivelezuje skutečnost, kdežto láska ji naopak diferencuje) a jeho „ochutnávání či zakoušení“ paradoxně nepřináší poznání o světě.

V osobních zaměřených rozhovorech s klienty se až s překvapivou pravidelností opakoval stejný životní příběh, téměř jako přes průklepový papír: nějak nefunkční rodina se slabými rodinnými vazbami – slabé školní výsledky, které vyvolaly (zejména v období dospívání) potřebu záškoláctví, kázeňských extravagancí a útěků do party – následuje kontakt s alkoholem a drogovou scénou, přidává se nejdříve drobná kriminalita, která se později prohlubuje – objevují se první intervence sociálních pracovníků (někdy přímo na žádost rodiče, což je považováno za zradu) - umístění do „pastáku“, zde neuvážené a spontánní útěky z instituce (možno připomenout zvýšené skóre impulzivitu v testech IVE) – první odsouzení s podmínkou či dohledem – stejná kriminální činnost v podmínce a následné vězení.

Při vyprávění osudů zjišťujeme (ve srovnání s normální populací jejich vrstevníků) velmi malou osobní diferencovanost, ať už jde o životní příběhy s nepatrnou obměnou situací, či o způsoby uchopování a „nakládání“ s realitou, které jsou si také velice podobné, anebo o formy a stereotypy reagování, které zjišťujeme testy.

LÜSCHERŮV test barev¹⁵⁵

Při práci s touto metodikou můžeme pozorovat stejnou tendenci v přístupu jako u předchozích testů: monotónnost a stejnorodost barevných kombinací; mladiství projevují lhostejnost, snaží se to co nejdřív „odbyť“¹⁵⁶. Analýza výsledků této projektivní metodiky ukazuje, že momentálně praktický všichni vězňové mladiství, kteří podstoupili naše psychologické vyšetření v rámci této sondy prožívají svoji situaci jako značně neuspokojivou, vyšetření je zneklidňuje, reagují podrážděně. Podle způsobu reagování na testové požadavky se rozdělili na dvě skupiny: u 4 z nich můžeme konstatovat hromadící se agresi – stav, který bychom mohli popsat následovně: namáhají se ze všech sil, snaží se udržovat city a afekty pod kontrolou a nechtějí se dát vyprovokovat. Tímto způsobem by chtěli předejít sporům, rizikům a nebezpečným následkům. Přitom je však zvýšené nebezpečí, že nahromaděná agresivita propukne nečekaně, nepřiměřeně prudce a na nesprávném místě, a tím způsobí

¹⁵⁵ Tuto projektivní metodu jsme aplikovali dodatečně, v časovém odstupu téměř 3 měsíce po zjištění, že nebudeme mít k dispozici žádné anamnestické údaje; v uplynulém čase část vězňových mladistvých z našeho vzorku už byla buď propuštěna, nebo přeložena do jiného zařízení - proto počet vyšetřených se sevrkl na polovinu.

¹⁵⁶ Pouze jeden z vyšetřovaných vyjádřil emotivně „vztah“ k modré barvě jako symbolu věznění: “ Ne, tak tuhle barvu rád nemám, mám ji na sobě“.

konflikty. Cítí se být vystavení výzvám a požadavkům, které těžce snáší; tlak těchto požadavků pociťují jako něco nesmyslného, potlačují zlost a kumulují agresivitu.

Ve druhé početnější skupině devíti mladistvých je způsob reagování na kladené požadavky odlišný a to v tom smyslu, že by se chtěli nyní zbavit všech tíživých a zatěžujících překážek, naléhavě si přejí žít v takových poměrech, které by umožnily nezatíženou svobodu prožívání. Zajímavé zjištění dále přináší zkoumání charakteristiky pocitu sounáležitosti, vnitřní emocionální spojitost a vztah k partnerovi. Z našeho ztenčeného vzorku 16 vězňů mladistvých „se přiznalo“ 13 klientů, že by chtěli zůstat ušetřeni zátěží a starostí, které vznikají při silné citové vazbě; přejí si takové citové kontakty, které nezpůsobují bolestivé spory; partnerské vztahy si představují jako bezstarostné a radostné. Je to další potvrzení malé diferencovanosti jejich zkušenosti promítané do způsobů reagování na rozličné situace; taková „stejnost“ sama může být důsledkem námi několikrát zmiňovaných nivelizujících podobností životních poměrů, z železnou determinací lemujících jejich osudy; zároveň jejich „útek ze vztahů“ také svědčí o slabosti citových vazeb a zkušenosti, kterou jsme zjistili v Baum-testu a z osobních rozhovorů. Chtěli by se vyvarovat pocitu vnitřní izolovanosti a samoty¹⁵⁷. Vůči aktuální situaci zaujímají distancovaný a obranný postoj.

Zaměříme-li se na jejich anticipaci budoucnosti, zjišťujeme, že 6 osob z našeho vzorku má intenzivní potřebu pravého kontaktu, chtějí mít bezprostřední, důvěrný kontakt z jinými lidmi. Čtyři z mladistvých vnímají současnou situaci jako přechodný stav a netrpělivě očekávají, že budoucí vývoj jim poskytne vytouženou příležitost, kterou nechtějí propást. Zbývající 3 osoby touží po stabilitě vztahu v budoucnosti a jeden mladistvý, který vnímá současné poměry jako neuspokojivé a těžko snesitelné, zatím ještě neví, jak by se mohl tento neutěšený stav změnit v budoucnu.

Na základě preference barev v Lüscherově testu můžeme také usuzovat o psychopatologii zkoumaného. Interpretace výsledků testů nás opravňuje konstatovat, že žádný výrazný odklon od normy námi nebyl zjištěn (shoduje se to i z ukazatelem psychotocizmu v Eysenckově dotazníku EPQ, který jako jediný se pohyboval v pásmu průměru).

¹⁵⁷ V osobním rozhovoru si jeden z vězňů posteskl, že je nesmírně „blbě“ potkávat pořád během několika měsíců ty samé lidi.

Shrneme-li tato zjištění, můžeme konstatovat, že vězňové prožívají svou aktuální situaci vcelku adekvátně.

Z osobních rozhovorů vyplývá, že mladiství většinou nezažili hlubší citové vazby (přibližně třetina mladistvých se nám svěřila, že buď oni sami si nepřejí návštěvy svých rodičů¹⁵⁸, nebo naopak rodiče nechtějí je navštěvovat ve vězení). Mladiství pocházejí ze sociálně slabých, málo podnětných rodin, často byli vychovávaní jen matkou. O své kriminální činnosti většinou pokaždé mluví jinak, mají sklon k fabulování (na jejich sklon k fabulování nás upozorňovali i vychovatelé). V prvním rozhovoru sdělovali, že většinou „sedí“ za opakované útoky z diagnostického ústavu, z následných rozhovorů vyplynulo, že kradli a loupili, protože potřebovali peníze... Jejich slovní zásoba je extrémně chudá (jedná z příčin, proč aplikace verbálních testů je v zásadě kontraproduktivní), obtížně artikulují, mluví v jednoduchých, nerozvinutých větách.

6.3 Shrnutí

Pokusíme-li se vytvořit na základě testů a rozhovorů „generalizovaný portrét“ a „psychologický profil“ vězněného mladistvého pachatele“ v „psychologických kategoriích“ můžeme mluvit o tom, že jde většinou o simplexní osobnost se sníženým intelektem a omezenými nerozvinutými sociálními a komunikačními předpoklady, s chudou slovní zásobou, nízkou úrovní vzdělání (často nedokončenou základní či zvláštní školou). Jde o impulzivního jedince se sklonem k rizikovému chování (protože si často neuvědomuje důsledky takové činnosti – onen několikrát námi konstatovaný snížený smysl pro realitu, horší vnímání souvislostí a vazeb). Lze uzavřít, že se zdá, že hlavním problémem většiny v současnosti vězněných mladistvých je ten, že nemají ve svém světě pocitů, vzpomínek a zkušeností kam se vracet, že mají pocit vyděděnců a zapomenutých.

¹⁵⁸ Na položenou otázku „Co dělají rodiče či matka“ odpovídají testovaní mladiství vězni mnohdy jen pokrčením ramen a odpovědí: „Nevím, nezajímá mně to“.

7. Závěrem

Předložená publikace se snaží z různých úhlů zamyslet nad neustále přítomnou a rozličnými způsoby traktovanou otázkou: proč se nedaří omezovat asociální projevy mladých lidí? Kladou si jí pedagogové i psychologové, politici, pracovníci policie a justice, žurnalisté i běžní občané. Náš pohled, pohled kriminologů, se opírá o několik aktuálních výzkumů, mapujících tento terén. Souhrny poznatků z nich jsou umístěny vždy na konci příslušných kapitol. Jaký obrázek lze na jejich základě načrtnout, se pokusíme sumarizovat na následujících řádcích.

Především lze říci, že máme pro práci s delikventní mládeží k dispozici vyspělý legislativní nástroj – zákon o soudnictví nad mládeží. Většina z těch, kdo s ním zacházejí, tedy státních zástupců a soudců, specializovaných na mládež, hodnotí zákon pozitivně, jeho „dětské nemoci“ jsou z velké části zažehnány. Co je ale ve znepokojivě málo uspokojivém stavu, je možnost faktické aplikace v něm obsažených opatření. Společným jmenovatelem je nedostatek odborníků. Nedostatečná personální vybavenost Probační a mediační služby znamená, že především dohled, jeden z nejpodstatnějších nástrojů pro kontrolu chování mladého delikventa, může být aplikován jen víceméně formálně. Tento stav je horší, než kdyby nebyl dohled vůbec uložen, protože mladému člověku, který již tak má problém s respektováním autorit, vlastně říká, že ani „všemocný“ stát nemá dost sil na to, aby naplnil své vlastní verdikty. Soudci si to zřejmě poměrně jasně uvědomují, protože tento nástroj využívají poměrně zřídka (a jistě méně, než si autoři zákona představovali).

Ještě fatálnější je situace na poli probačních programů, které mají být dalším pilířem při odklonu mladých lidí od asociální životní dráhy. Akreditovaných probačních programů je málo a jsou umístěny značně nerovnoměrně v rámci republiky. Není tak vyřešena jejich skutečná dosažitelnost dětmi, které pocházejí vesměs ze slabších sociálních vrstev. Ani obsahová náplň těchto programů nepokrývá celou škálu činností a procesů, nutných pro resocializaci některých asociálů z řad mládeže.

Nedostatek odborníků je ale patrný již o krok dříve – u terénní sociální práce, která by mimo jiné měla zachycovat první signály závadového chování jedince nebo špatné výchovné situace v jeho rodině. Aktivní depistáž zůstává jen tématem odborných konferencí a zbožným přáním; těch několik sociálních pracovníků z OSPOD, zavalených řadou (často spíše administrativních) činností, může v nejlepším případě nastupující problém vnímat, ale rozhodně nikoli ho řešit prací s rodinou dotyčného dítěte. Tomu odpovídá i někdy formální podoba zpráv o mladistvém, se kterými poté pracují justiční orgány; některé typy informací, jako např. o holdování omamným látkám nebo pohybu mladistvého v závadové partě, pak logicky chybějí. Také síť Středisek výchovné péče, která by měla být první instancí pro práci s mládeží, je řídká a kapacita středisek malá; vykonávat zde smysluplně diagnostické, poradenské či dokonce terapeutické činnosti je krajně obtížné. Stále vážne i spolupráce různých institucí, které se života problémového dítěte dotýkají – škol, sociálních odborů, lékařů, neziskových organizací i policie. Řešit tento zásadní problém by mělo plošné zavedení Systému včasné intervence, zde se však prozatím soustředí většina pozornosti na prvotní aspekt tohoto systému - informační propojení. Pro další chod systému ale i zde platí, že jen nepřetížení, erudovaní a motivovaní pracovníci mohou se získanými informacemi smysluplně naložit.

Pracovat v sociální prevenci by měly především nestátní neziskové organizace, alespoň ve vyspělé Evropě je to obvyklé. I u nás jich funguje nepřeborná řada, a některé z nich dlouhodobě a úspěšně. Problémem ale je, že se při práci s mládeží často zaměřují na méně náročné činnosti: buď se profilují v oblasti volnočasových aktivit pro široké vrstvy dětí (a těch se zpravidla predelikventi neúčastní), nebo se soustředí na protidrogovou prevenci, která má relativně slušnou podporu a zavedené postupy práce. Práce s nemotivovanými, laxními, neukázněnými, a někdy i agresivními klienty v probačních programech není nic, co by přitahovalo zájem nadšených mladých aktivistů. A to už vůbec nehovoříme o nedostatečně zajištěné práci s romskou mládeží, u níž se často kumulují kriminálně rizikové momenty – nízká sociální, vzdělanostní a kulturní úroveň rodin, nevhodné vzory a výchovné postupy v rodině, pocit ostrakizace a společenského vyvržení. Vztah obecních samospráv (v nichž rezonují i nepřilíživé postoje veřejnosti) k investicím do „mladých kriminálních“, rozuměj podpůrných programů pro špatně výchovně adaptovanou mládež, je v řadě případů značně vlažný.

V situaci, stručně popsané v předchozích odstavcích, není divu, že tímto značně vetším sociálním sítem každoročně „propadává“ značné množství dětí. Statisticky sice počet odsouzených mladistvých klesá, přesto se ročně prokazatelně dopustí minimálně deset tisíc dětí a mladistvých jednání, které by u dospělého bylo trestným činem. Tisícovce je rok co rok nařízena pro problematické chování ústavní výchova, dalším mladistvým je uložena výchova ochranná, téměř dvě stovky jich skončí ve věznicích. A nehovoříme zde o dalších tisících těch, kteří končí v ústavních zařízeních pro neuspokojivé rodinné a sociální poměry. Resocializační působení v ústavech a ve věznicích nemá patřičnou kapacitu, výchovné ústavy se navíc soustavně potýkají s masivní útekovostí. Tím spíše je třeba se zaměřit, od úrovně centrálních úřadů po obce a neziskovky, na skutečné předcházení poruchám chování tam, kde vznikají a projevují se – v rodinách a školách. Platí totiž prosté, ale stále jaksi podceňované pravidlo: že z asociálních dětí vesměs vyrostou asociální dospělí. Situace je ale o to složitější, že v současné společnosti, silně orientované na výkon a dosažení osobního profitu, mohou výchovná ponaučení často dětem znít jako pověstné „kázání vody“. Média překypují korupčními skandály (zasahujícími někdy i oblast justice), pochybně zbohatnuvší politici a šibřiči se spokojeně usmívají, z případných trestních řízení vycházejí bez poskvrnky. Vliv - pravděpodobně dosti zásadní - fakticky existujících sociálních jevů na hodnotové žebříčky dospívajících, je již mimo výzkumné možnosti kriminologie. Mírně pesimistickým závěrem ale může být, že „každá společnost má takovou mládež, jakou si svými projevy, žebříčkem hodnot, systémem norem a jejich dodržováním zaslouží.“

Resumé

Publikace OHROŽENÁ MLÁDEŽ MEZI PREVENCÍ A REPRESÍ se snaží z různých úhlů zamýšlet nad neustále přítomnou a rozličnými způsoby traktovanou kriminologickou otázkou: proč se v moderní době nedaří více omezovat asociální projevy mladých lidí? Výzkumné úsilí kriminologických pracovníků se zaměřilo na uchopení této problematiky na základě zadání, které vyplynulo z usnesení vlády ČR č. 1150/ 2007.

V úvodu se konstatuje, na základě rozboru různých nosných kriminologických teorií, že neexistuje nějaká integrativní nebo syntetická teorie, která by vysvětlovala příčiny vzniku kriminality jako takové, resp. na základě které bychom mohli jednoznačně predikovat delikventní vývoj konkrétního jedince. Jistě lze nalézt některé kauzální souvislosti mezi jednotlivými prvky socializačního systému, mezi biologickými, psychologickými a sociálními determinantami, nicméně lidský život je ovlivňován tolika rozličnými fenomény, že výsledný „produkt“ lze odhadovat pouze s větší či menší pravděpodobností. Komplikované souvislosti jsme schopni postihnout pouze parciálně, v rámci relativně jednoduchých systémů. Biologické, sociální a psychologické systémy a procesy mají proto převážně charakter pravděpodobnostní, nelineární a stochastický, přičemž vydělit, co je příčina a co jsou důsledky, je v těchto složitých systémech ve své podstatě prakticky nemožné. Na druhé straně je ovšem třeba nerezignovat a stále přesněji nalézat vztahové pravidelnosti, které nám umožní účinněji odklánět nepříznivé faktory individuálních lidských osudů. Jinak řečeno, lze nalézt faktory, jejichž existence (a především vzájemná kombinace) vyvolává s větší anebo menší pravděpodobností vznik kriminálního chování. Jakou podobu však toto chování získá, závisí často na nahodilosti (tzv. „kriminální příležitosti“) a momentálních individuálních predispozicích subjektu, jenž páchá trestnou činnost.

V současném období se v rámci soudnictví nad mládeží aplikuje již delší dobu zákon č.218/2003 Sb. Tento zákon obsahuje – oproti minulosti – celou řadu moderních prvků zacházení s delikventní mládeží. Norma odstranila některé nedostatky předchozí právní úpravy, mimo jiné rozšířila příliš úzkou škálu možných zákonných opatření, zdůraznila zásadu pomocné úlohy trestní represe a zejména dala možnost lepší individualizace opatření. Jedním z cílů výzkumné akce, o které se referuje v této publikaci, bylo zjistit, do jaké míry aplikační praxe orgánů činných podle zákona č. 218/2003 Sb. v současnosti naplňuje

zamýšlené ideje a záměry zákona, zda problémy vyskytující se během počátečních let účinnosti přetrvávají či bylo nalezeno řešení, ať ustálením praxe nebo pomocí dílčích novelizací.

Provedené empirické šetření mezi soudci a státními zástupci ukázalo, že v současnosti již ani na soudech ani na státních zastupitelstvích nejsou v zásadě problémy s vytvořením systému specializace na trestnou činnost mládeže podle požadavků zákona č.218/2003 Sb. Obecně je v publikaci konstatováno, že zákon o soudnictví ve věcech mládeže deklarované základní cíle plní, a to zejména ve směru výchovného působení na mládež. Z celé řady poznatků je vhodné vyzvednout, že respondenti oceňují dobrou spolupráci s Probační a mediační službou, ale zároveň panuje značná nespokojenost s přetrvávajícím nedostatkem adekvátních probačních programů a programů probačního typu. Respondenti vyjadřují převážně souhlas se zachováním současné hranice trestní odpovědnosti na 15 letech, v nadpoloviční většině se jim však nelíbí úprava vazby mladistvých. Největší rozdíl mezi názory soudců a státních zástupců byl nalezen v otázce, zda by měla být kumulována trestní a netrestní agenda u stejného specialisty na mládež. Kumulace agend má podstatně větší souhlas u státních zástupců než u soudců.

Praktickou účinnost zákona č. 218/2003 Sb. je možno posuzovat řadou výzkumných metod. My jsme se pokusili zjistit empirické údaje o tom, jak se daří pomocí aplikace dohledu probačního úředníka dosáhnout odvrácení mladého člověka od páchání další trestné činnosti. Pokusili jsme se zjistit, do jaké míry má aplikace trestního opatření podle §24 písmeno h) Zákona (odnětí svobody podmíněně odložené na zkušební dobu s dohledem) vliv na odvrácení recidivy, a to u trestného činu krádeže. V této výzkumné sondě byli takto potrestaní mladiství pachatelé konfrontováni s kontrolním vzorkem mladistvých pachatelů, kteří byli ve stejném období odsouzeni - též za krádež - k trestnímu opatření odnětí svobody podmíněně odloženému, avšak bez aplikace dohledu probačního úředníka (podle §24 písmeno g). Výzkumná sonda mimo jiné ukázala, že sice mladiství, kterým byl uložen dohled, recidivovali pouze o něco méně než mladiství delikventi bez uloženého dohledu, nicméně respondenti s probačním dohledem se následně dopouštěli méně závažné trestné činnosti (která měla častěji charakter určitého excesu) a dopouštěli se poněkud méně jiných deliktů než majetkových. Podstatnější rozdíl byl pak zaznamenán v intervalu recidivy, a to v tom smyslu, že mladiství, kteří byli odsouzeni k podmíněnému trestu bez probačního dohledu recidivovali častěji v intervalu do jednoho roku, zatímco mladiství s dohledem recidivovali

spíše v delších intervalech. Srovnání obou souborů bohužel ukázalo, že přibližně tři čtvrtiny mladistvých pachatelů – bez ohledu na aplikaci či neaplikaci dohledu – v průběhu následujících tří let po rozhodujícím rozsudku recidivovaly.

Pro práci s delikventní mládeží tedy máme k dispozici vyspělý legislativní nástroj – zákon o soudnictví nad mládeží, který je nutno v zásadě hodnotit kladně. Ve znepokojivě málo uspokojujícím stavu je však možnost faktické aplikace v něm obsažených opatření. Společným jmenovatelem je nedostatek odborníků. Nedostatečná personální vybavenost Probační a mediační služby znamená, že především dohled, jeden z nejpodstatnějších nástrojů pro kontrolu chování mladého delikventa, může být aplikován jen víceméně formálně. Tento stav je horší, než kdyby nebyl dohled vůbec uložen, protože mladému člověku, který již tak má problém s respektováním autorit, vlastně říká, že stát nemá dost sil na to, aby naplnil své vlastní verdikty. Soudci a státní zástupci si to zřejmě poměrně jasně uvědomují, protože tento nástroj využívají poměrně zřídka (a jistě méně, než si autoři zákona představovali).

Ještě závažnější je situace na poli probačních programů, které mají být dalším pilířem při odklonu mladých lidí od asociální životní dráhy. Akreditovaných probačních programů je málo a jsou umístěny značně nerovnoměrně v rámci republiky. Není tak vyřešena jejich skutečná dosažitelnost dětmi, které pocházejí vesměs ze slabších sociálních vrstev. Ani obsahová náplň těchto programů nepokrývá celou škálu činností a procesů, nutných pro resocializaci ohrožené mládeže. Nedostatek odborníků je ale patrný již o krok dříve – u terénní sociální práce, která by mimo jiné měla zachycovat první signály závadového chování jedince nebo špatné výchovné situace v jeho rodině. Aktivní depistáž zůstává jen tématem odborných konferencí a přáním lidí, kteří se v oblasti preventivní práce pohybují.

Po těchto úvahách byly do výzkumného plánu zařazeny dvě samostatné akce, které se zabývaly preventivními aktivitami. První z nich si všímala úlohy neziskových organizací v sociální prevenci, druhá se zaměřila na otázku, proč v některých případech preventivní působení selhalo a dítě se dostalo na deviantní životní dráhu.

Ukázalo se, že z hlediska prevence je možno považovat za nejúspěšnější organizace, které bývají pobočkou rozvětvenější organizace, a disponují tak propracovaným knowhow, metodami i kontrolními mechanismy. Tyto organizace působí v terénu déle a bez přerušení, mají více stabilizovaný stav zaměstnanců, vykazují dobré kvalifikační předpoklady pro

preventivní práci. Úspěšné organizace mají poměrně přísné požadavky na kvalifikaci nastupujících pracovníků, zároveň (v souladu se zákonem o sociálních službách) procházejí jejich zaměstnanci dalším vzděláváním. Jejich působení je také pravidelně přezkoumáváno, v drtivé většině případů externím supervizorem. Součástí práce jsou i evaluační procesy (zde jsou ovšem jisté rezervy). Všechny velikostní kategorie úspěšných preventivních organizací využívají práce dobrovolníků. Nejběžnějším typem je spíše menší společnost o několika málo stálých pracovnících. Platí však, že ty z nich, které nejsou pobočkou většího subjektu, mají kmenových zaměstnanců méně, často žádného (všichni pracují na částečný úvazek).

Organizace se zaměřují stejným dílem na oblast volnočasových aktivit (primární prevence) i práci s mládeží již určitým způsobem sociálně selhávající (sekundární prevence). Bývají oceňovány zejména ty NNO, které pracují v oblasti protidrogové prevence nebo přímo s drogově závislými (terciální prevence), dále ty, které působí mezi minoritami a které poskytují psychosociální poradenství.

Polovina zkoumaných NNO vychází z víceleté koncepce, další více než třetina plánuje na rok dopředu; jen malá část má jen rámcový plán činnosti a řídí se spíše momentální poptávkou po službách. Nejsilnějším zdrojem prostředků pro fungování jsou přímé subvence ze strany státních institucí, na druhém místě dotace krajské. Financování je ale téměř vždy vícezdrojové, stabilitu organizace zajišťují nejčastěji prostředky obce, které překlenují období mezi jednotlivými dotacemi z jiných zdrojů. Téměř polovina respondentů považuje podporu ze strany obce za stoupající nebo alespoň stabilní; bezmála třetina však na druhou stranu zmínila kolísavost v přízni obecních orgánů, spjatou s obměnami vedení.

O úspěšnosti činnosti organizace tak především rozhodují odborné kvality pracovníků, pracujících pod kvalitním vedením, ve stabilním týmu a osobně motivovaných pro práci v sociální oblasti; dále pak dobrá komunikace a spolupráce s obcí, respekt k potřebám klientů a jejich důvěra. Služba, kterou NNO nabízí, musí být pro místní komunitu skutečně potřebná, vycházející z terénních poznatků a dostatečně flexibilní k proměnám v sociálním poli. Velkou výhodou je bezplatnost a přístupnost služeb, které se vzájemně doplňují s nabídkou ostatních organizací v lokalitě a vytvářejí tak kvalitní a komplexní systém sociální prevence na místní úrovni.

Komplementárně k tomuto zjišťování o funkčnosti a použitelnosti organizací poskytujících hodnotné preventivní služby jsme se zabývali otázkou, proč jsou někteří mladí lidé preventivními aktivitami nedostatečně dotčeni. K tomuto účelu bylo provedeno šetření mezi chovanci diagnostického ústavu pro mládež (DÚM). Výzkum potvrdil poznatek, že sociální zázemí klientů je v převážné většině případů nějak v nepořádku (objevuje se v něm spousta nejrůznějších více či méně zjevných sociálně patologických jevů). Mladiství v průběhu svého života postrádali pevné (tj. relativně neměnné) rodinné zázemí, často ani v současnosti nemají přesné vědomí, kdo do jejich rodiny ještě patří a kdo již ne. Rodinné peripetie vnímají ohrožení mladiství jako znejišťující a jejich reakce mnohdy vyúsťovali v asociální činnost.

Sociální zázemí klientů není pevné ani v oblasti školy, prospěchová neúspěšnost je mnohdy - mimo jiné - podmíněna nevhodným zařazením do určitého typu škol a laxním poměrem rodiny klienta k školním aktivitám dítěte. Škola se tak stává pro ohrožené děti místem, které je asociováno s neúspěchem, ponížením a výsměchem, s místem, kterému je třeba se co nejvíce vyhnout nebo s ním aktivně bojovat. Zde pak nacházíme kořeny často závažných kázeňských problémů (směřujících proti učitelům, spolužákům i instituci školy jako takové) či útěkových tendencí klienta (záškoláctví) a hledání kompenzací v partě stejně neúspěšných vrstevníků či starších asociálů.

V anamnézách respondentů zjišťujeme též náznaky poruch jejich pozitivních přátelských vazeb a zájmové sféry, které jsou nejednou narušeny nepříznivými životními situacemi, postupujícími život ohrožených dětí. Závažné rodinné otřesy jsou totiž doprovázeny i změnami v osobách, kterým je dítě svěřeno do výchovy, změnami bydliště, zhoršením materiální situace s dopadem na zájmové aktivity, vytržení z různých pozitivně laděných činností atp. Výzkum ukázal, že účast v organizovaných aktivitách volného času zkoumaných mladých lidí je jednak celkově na nízké úrovni, jednak dochází k tomu, že se v těchto aktivitách málokterý z nich dlouhodoběji – ze subjektivních i objektivních důvodů - udrží.

Ukazuje se, že základní chyba při boji s rozvojem asociality či dokonce antisociality mladistvých respondentů spočívala v tom, že si jejich problematického vývoje nevšiml včas nějaký propracovaný preventivní systém. Problémy dětí jsou mnohdy identifikovány příliš pozdě, při zásahu orgánu péče o mládež či jiného odborného pracoviště bývá sociální

patologie často již závažného charakteru; na problémy ohrožených dětí se přichází spíše náhodou a nesystematicky. Zde se potvrzuje, že je nanejvýš potřebné rozvíjet metodiky, které jsou spojeny s tzv. „Systémem včasné intervence“, který by měl zabránit tomu, aby se potřebná resocializační pomoc dostala k potřebnému dítěti opožděně. Tento systém je založen na myšlence, že je třeba ohroženého jedince včas identifikovat, předat informace o jeho ohrožení kompetentním orgánům a zejména přispěchat s účinnými preventivními a nápravnými opatřeními. Ta musí být zaměřena jinak než prosté aktivity volného času, totiž na pozvolnou změnu osobnostních struktur dítěte v modifikovaném prostředí jeho rodiny za použití všech možných dostupných a zároveň dítětem akceptovatelných prostředků.

Poslední výzkumná akce, která je v publikaci obsažena, se snaží zmapovat osobnostní charakteristiky mladistvých, kteří jsou v současnosti ve výkonu trestu odnětí svobody. Psychologické vyšetření – přes mnohá omezení, způsobená nemožností vytvořit reprezentativnější výzkumný soubor – dospělo k závěru, že věznění mladí lidé jsou v převážné většině simplexní osobnosti se sníženým intelektem a omezenými nerozvinutými sociálními a komunikačními předpoklady, s chudou slovní zásobou, nízkou úrovní vzdělání a se sklonem k rizikovému chování.

Výsledky publikace tak ukazují, že k zvládnutí problémů delikventní mládeže máme k dispozici moderní zákonnou normu, jejíž adekvátní použití je ovšem závislé na reálné možnosti alternativního zacházení s ohroženou mládeží - zejména na kvalitním, personálně a věcně zajištěném, funkčním a neformálním výkonu probačního dohledu a na různorodých a dostupných akreditovaných probačních programech. Trvalé snižování množství delikventní mládeže je ovšem podstatně spojeno především s včasnou a přiměřenou primární preventivní prací, jež pozitivně ovlivňuje řádnou socializaci dítěte ve všech sférách jeho sociálního života. Z hlediska omezování kriminality mladých lidí je třeba zvláště pečlivě sledovat adekvátnost vývoje dítěte citlivými depistážními prostředky s cílem přiměřeně zasáhnout do života dítěte a jeho sociálního zázemí (rodiny, školy, zájmové sféry včetně vrstevnických vztahů), a to ve chvíli, kdy běžné socializační prostředky neplní dlouhodoběji svou úlohu. Zde sehrávají důležitou úlohu nejen orgány sociálně právní ochrany dítěte, ale především nestátní neziskové organizace, které se zabývají činností v oblasti sociální prevence. Preventivní práce by měla získat pevnější a komplexněji promyšlený rámec, který by – nejlépe prostředky garantovanými speciálním zákonem o prevenci – zajistil systémový přístup k této činnosti, a to od zásad široce koncipované preventivní práce na primární úrovni

(včetně vytváření antidelikventního společenského klimatu), přes zaměřenou sekundární prevenci aktuálně ohrožených až k specializované činnosti na úrovni nápravné terciální prevence. Pouze tímto způsobem lze postupně dosáhnout toho, aby ve vězení mladí lidé končili jen zcela výjimečně, aby je bylo možno včas odklonit od delikventní dráhy a tím jim pomoci k úspěšnému životu bez konfliktů se společenskými normami.

Summary

The publication *ENDANGERED YOUTH BETWEEN PREVENTION AND REPRESSION* attempts to ponder from different angles upon the lingering criminological question, analysed in various different ways: why is there so little success in curbing asocial conduct in young people? Research efforts by criminological staff have focused on tackling this matter on the basis of a commission arising from CR Government Resolution No. 1150/2007.

At the outset it should be observed that, after analysis of various respected criminological theories, there exists no integrative or synthetic theory which would explain the causes of the beginnings of such criminality, or else on the basis of which we could unequivocally predict delinquent evolution of a specific individual. It is certainly possible to recognize several causal interrelations between separate elements of the socialisation system, between biological, psychological and social determinants, nevertheless, people's lives are influenced by so many differing phenomena that the resulting "product" can be guessed at only with greater or lesser probability. We are able to identify complex interrelations only partially, within relatively simple systems. Biological, social and psychological systems and processes are mainly of a probable nature, non-linear and stochastic, while to separate what is the cause and what are the effects in such compound systems is, in essence, practically impossible. On the other hand it is important not to yield, but to continue more precisely to find relational regularities which enable us to deflect more effectively the undesirable factors of individual human misfortune. In other words to find factors whose existence (and primarily their mutual combination) cause the beginnings of criminal behaviour with greater or lesser probability. Just what form this behaviour takes, however, often depends on contingency (known as "criminal opportunity") and the momentary individual predisposition of the subject committing the criminal act.

At the present time, Act No. 218/2003 Coll. has for some time been applied within juvenile jurisprudence. This act contains – as against the past – a whole range of modern elements for dealing with juvenile delinquents. This law has eliminated several legislative shortcomings, amongst other things it has expanded the all too narrow range of possible legal

measures, emphasised the principle of the auxiliary role of punitive repression and mainly provided the opportunity of enhancing individualisation those measures. One of the aims of the research which is reported upon in this publication was to find out to what extent application in practice by the authorities operating in accordance with Act No. 218/2003 Coll. is currently achieving the intended ideals and goals of the act, whether problems arising over the initial years of its being in force have endured or whether a solution has been found, either by accepted practice or by means of separate amendments.

Empirical analysis conducted amongst judges and state prosecutors has shown that currently neither in the courts nor at the state prosecution service are there any fundamental problems with forming a system of specialisation on juvenile crime in accordance with the requirements of Act No. 218/2003 Coll. It is stated generally in the publication that the juvenile justice act achieves the declared goals in terms of its correctional effect on youths. From a whole range of findings, we should point out that the respondents value the high-quality cooperation with the Probation and Mediation Service, but also there is considerable dissatisfaction with the continuing lack of probation programmes and probation-type programmes. The respondents generally express agreement with retaining the current age of criminal liability at 15, although more than half of them are unhappy with the provisions for custody of juveniles. The biggest difference between the opinions of judges and state prosecutors was found in the question as to whether criminal and non-criminal matters should be a combined for the attention of the same youth specialist. Combination of agendas has considerably greater support of state prosecutors than with judges.

The practical efficacy of Act No. 218/2003 Coll. can be assessed by a range of research methods. We have tried to establish empirical data on how successful application of supervision of by a probation officer is in disinclining young people from committing further criminal acts. We have attempted to establish to what extent application of punitive measures under Section 24(h) of the Act (suspended prison sentences for a probation period with supervision) has an influence on prevention of recidivism in the case of the criminal act of theft. In this research probe, juveniles punished in this way were confronted with a control group of juveniles offenders who were sentenced in the same period – also for theft – by the punitive measure of suspended prison sentences for a probation period, but without applying the supervision of a probation officer (under Section 24(g)). This research probe has shown amongst other things that although the juveniles who were imposed supervision reoffended

only slightly less than the juvenile delinquents without supervision, nevertheless respondents with probation supervision subsequently committed less serious crimes (of a nature of a certain degree of excess) and committed rather fewer offences other than property-related. A more considerable difference was found in the interval of recidivism, in the sense that the juveniles who had been sentenced to suspended prison sentences for a probation period without probation supervision were more often reoffend within one year, while juveniles with supervision were more likely to reoffend after longer intervals. Comparison of both sample groups showed, however, that approximately three-quarters of youth offenders – regardless of application or non-application of supervision – reoffended during the three years subsequent to sentence being passed.

So, we have at our disposal an advanced legislative instrument for work with delinquent youth – a juvenile justice act which must be fundamentally evaluated positively. The possibility of actual application of the measures contained within it, however, is at an alarmingly unsatisfactory level. The common denominator is a lack of experts. Insufficient staff levels at the Probation and Mediation Service means mainly that supervision, one of the most important instruments for controlling the behaviour of a young delinquent, can be applied only more or less formally. This situation is worse than if supervision was not imposed at all, because this like is saying to the young person, who already has a problem with respect for authority, that the state does not have sufficient powers to enforce its own verdicts. Judges and state prosecutors evidently fairly clearly realise this, because they utilise this instrument relatively rarely (certainly less than the authors of the act had intended).

Even more serious is the situation in the area of probation programmes which should be another pillar in diverting young people away from an asocial course in life. Accredited probation programmes are few and are located unevenly around the country. This does not facilitate actual access to them for children who come generally from underprivileged social strata. Not even the content of these programmes can cover the whole range of activities and processes necessary for re-socialisation of endangered youths. A lack of experts is also evident at an earlier stage – in terrain social work which amongst other things should catch the first signals of defective behaviour in an individual or an unsatisfactory situation for being brought up in his/her family. Active screening remains as a topic only of specialist conferences and the wishes of people involved in preventative work.

After such considerations, two separate tasks concerning preventative activities were introduced into the research plan. The first of them concentrated on the work of non-profit organisations in social prevention, the second focused on the question of why in some cases preventative efforts failed and the child ended up on a deviant course in life.

It has become clear that, from a prevention point of view, the most successful organisations tend to be branches of diversified organisations which therefore have well-developed knowhow, methods and control mechanisms. Such organisations have been operating in the field for longer and without interruption, have a more stable number of staff and with good qualification preconditions for preventative work. Successful organisations have fairly strict conditions on qualifications for staff joining them; also (in accordance with the Social Services Act) their staff undergo further training. Their operation is also regularly reviewed, in the vast majority of cases by an external supervisor. Part of their work lies also in evaluative processes (although here there is certain room for improvement). All size categories of successful preventative organisations use the work of volunteers. It is generally the case, however, that those which are not the branch of a larger entity has fewer permanent staff, often none (all working on a part-time basis).

Organisations direct their efforts evenly between leisure activities (primary prevention) and work with youths already socially malfunctioning to some extent (secondary prevention). The highest praise tends to go to those NGOs which work in the area of drug abuse prevention or with drug addicts themselves (tertiary prevention), in addition to those working with minorities and those providing psychosocial advice.

Half of the NGOs researched operate on a plan for several years in advance, others, more than a third, plan for a year in advance; only a small proportion has only a framework plan of operations and react to momentary demand for services. The greatest source of funds for operation is direct subsidy from state institutions, regional subsidies taking second place. Financing almost always comes from several sources, an organisation's stability ensured most often from municipal funds which bridge the periods between separate subsidies from other sources. Almost a half of the respondents consider support from the municipality as on the increase or at least stable; almost a third, however, mentioned fluctuation of favour of municipal bodies connected with changes in leadership.

It is the professional quality of staff working under quality leadership, in a stable team, personally motivated towards work in the social work, which is decisive for the success of the activities of an organisation; in addition to this, quality communication and cooperation with the municipality, respect for the needs of the clients and their trust. The service which an NGO offers must be actually necessary for the local community and sufficiently flexible to changes in the social field. A great advantage is free provision and accessibility of services which supplement those offered by other organisations in the area, thus creating a quality and comprehensive social system of prevention at local level.

Complementarily to this fact-finding on the functioning and applicability of organisations providing valuable preventative services, we addressed the question as to why some young people are insufficiently reached by preventative activities. For this purpose, a survey was performed among inmates of the diagnostic institute for youths (DÚM). The survey confirmed the findings that the social background of the clients is in a vast majority of cases somehow unsettled (many and various more or less obvious sociopathological phenomena). Over the course of their lives, juveniles have lacked a firm (i.e. relatively invariable) family foundation, often not being precisely aware at present of who belongs to their family and who does not. The chaos in their family gives the endangered juveniles a sense of insecurity, their reactions to this often leading to asocial activities.

The social background of clients is not solid in the area of schooling; their poor performance often results from – amongst other reasons – incorrect placement in a certain type of school and a lax attitude of the client's family to the child's school activities. School for endangered children therefore becomes a place which they associate with failure, humiliation and derision, a place which is to be avoided at all costs or to actively fight against. Here we find the roots of problems with discipline (directed against teachers, classmates and the institution of school as such) or of a tendency to run away (truancy) and seeking solace in a group of similarly unsuccessful peers or older asocials.

In the respondents' case histories, we also find symptoms of a breakdown in positive friendships and extracurricular interests which are often disrupted by unfavourable life situations encroaching on the lives of endangered children. Serious family disruptions are accompanied by changes of those into whose care the child is entrusted, moving house, deterioration of financial situation affecting extracurricular activities, removal from activities

of a positive nature, etc. The research demonstrated that participation in organised activities of the young people under scrutiny is, for one thing, at a low level, and for another, very few of them last out in any of these activities – for subjective and objective reasons – for a long period of time.

It is evident that a fundamental mistake in the fight against development of asocial or even antisocial behaviour in the juvenile respondents lay in the fact that some well-developed preventative system did not notice in time problematic developments in them. The children's problems are often identified too late; by the time action is taken by a youth-care authority or other specialised body, the sociopathology is often of a serious nature. The problems of endangered children are often discovered by chance and unsystematically. We see here that it is essential to develop a methodology combined with a "System of Timely Intervention" which should prevent necessary re-socialisation support being provided to the child too late. This system is based on the idea that it is necessary to identify the endangered individual in good time, submit information concerning his/her endangered situation to the competent bodies and most importantly to make haste with application of effective preventative and corrective measures. These must be focused otherwise than just on leisure time activities, but on gradual change of the child's personality structures in the modified environment of his/her family by using all possible available means acceptable to the child.

The last piece research contained in the publication attempts to map personality traits of juveniles who are currently serving prison sentences. Psychological examination – despite its many limitations caused by the impossibility of creating a more representative sample group – has come to the conclusion that the vast majority of imprisoned youths are simplex personalities of reduced intellect and limited, undeveloped social and communicative attributes with a poor range of vocabulary, low level of education and with an inclination to take risks.

So, the results of the publication show that we have a modern legal norm at our disposal for dealing with the problem of juvenile delinquency, the adequate use of which is, however, dependant on the real options of alternative treatment of endangered youths – more precisely on high quality, well-staffed and materially assured, functional and informal performance of probation supervision and on varied and available accredited probation programmes. Permanent reduction of the numbers of delinquent youths is, however, linked primarily with

timely and adequate preventative work to positively influence proper socialisation of a child in all spheres of his/her social life. For restricting criminality in young children it is necessary to carefully monitor the appropriate development of a child using sensitive screening resources with an aim to make appropriate intervention into the child's life and his/her social background (family, school, extracurricular areas including peer relationships) at the moment when normal socialisation resources have long ceased to perform their role. In such a situation, an important role is played not only by socio-legal protection authorities but mainly by non-government, non-profit organisations active in the area of social prevention. Preventative work should be given a firmer and more comprehensively thought-out framework which would – ideally by means guaranteed by a special law on prevention – ensure systematic access to it, from the principles of broad-based preventative work at a primary level (including creation of an anti-delinquent social climate) through focused secondary prevention of those currently endangered to specialised activities at the level of correctional tertiary prevention. Only in this way can we arrive at a situation where it becomes only the exception that young people end up in prison, where may be possible to divert them from a delinquent lifestyle and pointing them towards a successful life without conflict with social norms.

Translated by: Presto

Použitá literatura

- BECKER, H.: Outsiders. The Free Press of Glencol, 1963.
- BĚHOUNKOVÁ, L.: Rozvoj sociálních dovedností ohrožených dětí v institucionální výchově v kontextu přípravy na jejich samostatný život. Brno: PdF MU, 2011.
- BLATNÍKOVÁ, Š., NETÍK, K.: Predikce vývoje pachatele. Praha: IKSP 2008.
- BOUKAL, P.: Nestátní neziskové organizace (teorie a praxe). Praha: Economica 2009.
- CAPALDI, D. M., CLARK, S.: Prospective Family Predictors of Aggression toward Female Partners for At-risk Young Men in Developmental Psychology no 34. 1998.
- СЕРДЮК, Л.В.: Насилие: криминологическое и уголовно-правовое исследование. Юрлитинфо. 2002.
- CLOWARD, R., OHLIN, L.: Delinquency and Oportunity. New York: Free Press 1960.
- COHEN, A.K.: Deviance and Control. New Jersey, 1966.
- COIE, J.D.: Towards a theory of peer rejection. In S.R. Asher & J.D. Coie (Eds.): Peer rejection in childhood. Cambridge: Cambridge University Press 1990.
- COMTE, A.: Cours de la Philosophie positive. Paris 1831.
- CSÉMY, L., CHOMYNOVÁ, P., SADÍLEK, P.: Evropská školní studie o alkoholu a jiných drogách (ESPAD). Výsledky průzkumu v České republice v roce 2007. Praha: Úřad vlády ČR 2009.
- ČÍRTKOVÁ, L.: Kriminální psychologie. Praha: Eurounion 1998.
- DE SINGLY, F.: Sociologie současné rodiny. Praha: Portál 1999.
- DISHION, T.J., PATTERSON, G.R. STOOLMILLER, M., SKINNER, M.L.: Family, school, and behavioral antecedents to early adolescent involvement with antisocial peers. Developmental Psychology 1991.
- DODGE, K. A., PRICE, J. M.: On the relation between social information processing and socially competent behavior in early school-age children, Child Development, 65, 1994.
- DONZIGER, S. R. (ed.): The Real War in Crime. The Report ofm the National Criminal Justice Commision. New York: Harper 1996.
- Doporučení k součinnosti pracovníků orgánů sociálně-právní ochrany dětí (OSPOD), pracovníků Probační a mediační služby (PMS) a poskytovatelů probačních a jiných vhodných programů podle zákona č. 218/2003 sb., o soudnictví ve věcech mládeže (ZSVM), Éthum 40/2004.
- DRTILOVÁ, J., KOUKOLÍK, F.: Vzpoura deprivantů, nestvůry, nástroje, obrana. Praha: Galén 2006.
- EDDY, J. M., REID, J.B., FETROW, R. A.: An elementary school-based prevention program targeting modifiable antecedents of youth delinquency and violence: Linking the Interests of Families and Teachers (LIFT). Journal of Emotional and Behavioral Disorders, 8, 2000.
- FARRINGDON, D.: Childhood Risk Factors and Risk-focused Prevention” in Oxford Handbook of Criminology, Oxford University Press, 2007.
- FARRINGTON, D., SUTTON, C., UTTING, D. (eds): Support from the Start: Working with Young Children & their Families to Reduce the Risks of Crime & Antisocial Behaviour, Department for Education & Skills, 2004.
- FIHBEIN, D.: Biobehavioural Perspective in Criminology Wadsworth, Thomson Learning, 2001.
- HAWKINS, J. D., VON CLEVE, E., CATALANO, R.F.: Reducing early childhood aggression: results of a primary prevention program. Journal of the American Academy of Child and Adolescent Psychiatry, 30, 208-217, 1991.

- HRUŠÁKOVÁ, M.: Vývoj trestního soudnictví nad mládeží v českých zemích a základní myšlenky prvorepublikové právní úpravy. In: Aktuální problémy rekonstrukce trestního práva hmotného. Praha: Iuridica č. 2/2007.
- JELÍNEK, J.: Problémy trestní odpovědnosti a sankcionování mladistvých, Karlovarská právní revue 1/2005.
- JELÍNEK J., SOVÁK Z.: Trestní zákon. Praha: Linde 1996.
- JOLLIFFE, D., FARRINGTON, D. P.: Examining the relationship between low empathy and self-reported offending. *Legal and Criminological Psychology*, 2006.
- KAČEROVÁ, E.: Analýza: Věkové rozdíly mezi manžely nyní a v 18. století, http://www.demografie.info/?cz_detail_clanku&artclID=138.
- KNOTKOVÁ, D., HLOUŠKOVÁ, L., NOVOTNÝ, P.: Průzkum ke zmapování situace dětí z kulturně odlišného a sociálně znevýhodněného prostředí z hlediska jejich rizikového chování. Výzkumná zpráva pro ESF projekt SIM. IPPP ČR. Brno: Ústav pedagogických věd, FF MU 2008.
- KOVÁŘOVÁ, D.: Výchovná opatření pro mladistvé, *Právo a rodina* č.9/2006.
- KROFTOVÁ, A.: Probační programy pro mladistvé delikventy. In: *Trestněprávní revue*, č. 10/2007.
- LALLY, J. R., MANGIONE, P. L., HONIG A.S., WITTNER, D. S.: More pride, less delinquency. Findings from the ten-year follow-up study of the Syracuse University Family Development Research Programme. *Zero to Three*, 1988.
- LOEBER et al.: Oppositional defiant and conduct disorder: A review of the past 10 years, Part 1. *Journal of the American Academy of Child and Adolescent Psychiatry*, 39, 1468-1483, 2000.
- LOEBER, R., STOUTHAMER-LOEBEL, M.: Family Factors as Correlates and Predictors of Juvenile Conduct Problems and Delinquency in Tonry, M. & Morris, N. (eds) *Crime & Justice: A Review of Research* vol. 7, University of Chicago Press, 1986.
- MACKENZIE, D.L.: *What works in Corrections*. Cambridge University Press 2006.
- MAREŠOVÁ, A., KOTULAN, P., MARTINKOVÁ, M.: *Výzkum prvovězňených žen*. Praha: IKSP 2009.
- MAREŠOVÁ, A.: *Výsledky průzkumu zdravotnické dokumentace mladistvých v NVÚ Libkovic*. Praha 1986, nepublikováno.
- MARTENS, B. K., MELLER, P. J.: The application of behavioral principles to educational settings. In T.B. Gutkinn & C.R. Reynolds (eds.), *Handbook of School Psychology*, s. 612–634, 1986.
- MATĚJČEK, Z.: *Co, kdy a jak ve výchově dětí*. Praha: Portál 2007.
- Materiály z odborného semináře „Zákon o soudnictví ve věcech mládeže v praxi“, Právnická fakulta Západočeské univerzity v Plzni, 10. 6. 2004.
- MATOUŠEK, O.: *Slovník sociální práce*. Praha: Portál 2003.
- MOFFITT, T. E.: Adolescence-limited and life-course-persistent antisocial behavior: A developmental taxonomy. *Psychological Review*, 100, 1993.
- O'DONNELL, J., HAWKINS, J.D., CATALANO, R.F., ABBOTT, R.D., DAY, L.E.: Preventing school failure, drug use and delinquency among low-income children: long-term intervention in elementary schools. *American Journal of Orthopsychiatry*, 65, 87-100, 1995.
- PATTERSON, G.R., FORGATCH, M.S., YOERGER, K.L., STOOLMILLER, M.: Variables that initiate and maintain an early-onset trajectory for juvenile offending. *Development and Psychopathology*, 10, pp. 531-547, 1998.
- REID, J.B., PATTERSON, G.R.: The development of antisocial patterns of behaviour in childhood and adolescence. *European Journal of Personality*, 3, 107-119, 1989.
- REKTOŘÍK, J. a kol.: *Organizace neziskového sektoru*. Praha: Ekopress 2001.

- ROZUM, J., JARKOVSKÁ, L., KOTULAN, P.: Institut dohledu u podmíněného propuštění. Praha: IKSP 2004.
- ROZUM, J., KOTULAN, P., TOMÁŠEK, J.: Účinnost dohledu u osob podmíněně propuštěných. Praha: IKSP 2008.
- RUTTER, M., GILLER, H., HAGELL, A.: Antisocial Behaviour by Young People. Cambridge: Cambridge University Press 1998.
- SACK, F.: Neu Perspektiven in der Kriminologie. In: Sack F., Köning R.: Kriminalzsociologie. Wisbaden 1968.
- Self-reportové studie delikvence mládeže v Anglii a Walesu, v Nizozemí a ve Španělsku. Praha: IKSP 2010.
- SKAŘUPOVÁ, K.: Trendy užívání drog v populaci ČR. Zaostřeno na drogy 2/2010. Praha: Úřad vlády ČR 2010.
- SOTOLÁŘ, A.: Specifika probačního dohledu podle zákona o soudnictví ve věcech mládeže. In: Trestněprávní revue č.9/ 2005.
- SOUČEK, J., ŠUBRT, M.: Trestní odpovědnost mladistvých – komparace české a slovenské právní úpravy, Bezpečnostní teorie a praxe 3/2005.
- STRAIN, P.S., STEEL, P., ELLIS, T, TIMM, M.A.: Long-term effects of oppositional child treatment with methers as therapists and therapist travers, Journal of Applied Behavior Analysis, 15, 1163-69, 1982.
- SUCHÝ, O. a kol.: Příčiny a prevence recidivy. Praha: VÚK 1983.
- ŠÁMAL, P., VÁLKOVÁ, H., SOTOLÁŘ, A, HRUŠÁKOVÁ, M.: Zákon o soudnictví ve věcech mládeže. Komentář. 2. vydání, Praha: C. H. Beck 2007.
- TAMCHYNA, M.: Psychologická problematika vnitřní diferenciacce odsouzených. Rigorózní práce. Praha: UK 2006.
- TOMAN, J.: Etiologický prostor poruch chování, sociální patologie a etopedie: In Propojení teorie a praxe při studiu sociálních deviací. Sborník z konference sekce sociální patologie, Blansko, duben 2011, Praha, 2011.
- TRÁVNÍČKOVÁ, I., ZEMAN, P.: Kriminální kariéra pachatelů drogové kriminality. Praha: IKSP 2010.
- VEČERKA, K., HOLAS, J., ŠTĚCHOVÁ, M., DIBLÍKOVÁ, S.: Sociálně patologické jevy u dětí. Praha: IKSP 2000.
- VEČERKA, K., HOLAS, J., TOMÁŠEK, J., DIBLÍKOVÁ, S., BLATNÍKOVÁ, Š.: Mládež v kriminologické perspektivě. Praha: IKSP 2009.
- VEČERKA, K. a kol.: Občané o kriminalitě a prevenci. Závěrečná zpráva z výzkumu. Praha: IKSP 2007.
- VEČERKA, K.a kol.: Analýza zpráv o mladistvém vyžadovaných podle zákona č. 218/2003 Sb., o soudnictví nad mládeží. In: Kriminalistika č.1/2009.
- Zákon č. 108/2006 Sb., o sociálních službách, ve znění pozdějších předpisů. [online]. MPSV, 2006. [cit.2011-10-04]. Dostupné na www: <http://www.mpsv.cz/files/clanky/7372/108_2006_Sb.pdf>.
- Zákon č.227/1997 Sb. o nadacích a nadačních fondech.
- Zákon č.248/1995 Sb. o obecně prospěšných společnostech.
- ZEMAN, P., DIBLÍKOVÁ, S., KOTULAN, P., VLACH, J.: Praxe v oblasti rozhodování o nařízení ústavní výchovy a uložení ochranné výchovy. Praha: IKSP 2009.
- ZEZULOVÁ, J., ŠABATA, K.: Řízení ve věcech dětí mladších patnácti let – vybrané otázky, Státní zastupitelství 2/2009.
- ZEZULOVÁ, J, RŮŽIČKA, M.: Aktuální problémy zákona č. 218/2003 Sb., o soudnictví ve věcech mládeže, Státní zastupitelství 7-8/2005, 9/2005.

Ohrožená mládež mezi prevencí a represí

Autoři: Kazimír Večerka
Jakub Holas
Markéta Štěchová
Simona Diblíková
Marina Luptáková

Vydavatel: Institut pro kriminologii a sociální prevenci
Nám. 14. října 12, 150 21 Praha 5

Určeno: Pro odbornou veřejnost

Tiskárna: Vydavatelství KUFR s r.o.
Naskové 3, Praha 5

Dáno do tisku: prosinec 2011

Vydání: první

Náklad: 200 výtisků

www.kriminologie.cz

ISBN 978-80-7338-118-9